

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 7, 1996

9 – 10

Septembrie – Octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU,
EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY
PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr.1, Sect.1, P.O. Box 33–57, Fax 401–222 6407, Tel. 401–618 5103; 401–222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35–37, Sect.4, P.O.Box 61–170, Fax 401–312 2425; 401–634 7145, Tel. 401–634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29 A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57–88, Fax 401–312 5109, Tel. 401–643 9390; 401–312 5109, București, România.

La revue „REVISTA ISTORICĂ” paraît 6 fois par an en numéros doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr.1, Sect.1, P.O. Box 33–57, Fax 401–222 6407, Tel. 401–618 5103; 401–222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35–37, Sect. 4, P.O. Box 61–170, Fax 401–312 2425; 401–634 7145, Tel. 401–634 63 45, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57–88, Fax 401–312 5109, Tel. 401–643 9390; 401–312 5109, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU; VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor nr.1,
71247-București, tel. 6.50.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr.13, Tel. 410.32.00, C.P. 5 – 42

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM VII, NR. 9– 10

Septembrie – Octombrie 1996

S U M A R

ROMÂNII ÎNTRE CONSERVATORISM ȘI MODERNITATE

- ANASTASIE IORDACHE, Dominare politică sub imperativul modernizării
Principatelor Române. Caracterul și scopul Regulamentelor Organice..... 665
- GRIGORE CHIRIȚĂ, Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor
de la mijlocul secolului al XIX-lea..... 685

ELITELE ȘI PROSOPOGRAFIA

- IRINA GAVRILĂ, Statistica matematică și informatică în prosopografie..... 701
- MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU, Personajele istorice românești și oferta manualelor
de istorie din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea 719
- VLAD NISTOR, Structuri zonale și elitele locale: Britannia romană târzie..... 739

STUDII DOCUMENTARE

- ANGHEL POPA, 1812 – 1912. Centenarul anexării Basarabiei și implicațiile sale asupra
națiunii române 747
- DUMITRU P. IONESCU, EMIL PUȘCAȘU, Lupta de la Constangalia (iulie 1863) 757

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Al VII-lea Simpozion de studii genealogice, Iași, 9 – 12 mai 1996 (*Gheorghe Lazăr*); Sesiune
științifică jubiliară dedicată fondării Institutului de Istorie al Academiei de Științe a
Moldovei din Chișinău, Chișinău, 24 – 25 septembrie 1996 (*Constantin Rezachevici*);
Despre români în izvoarele bizantine (*V.V. Muntean*); Stagiul de documentare în
Polonia (*Viorel Achim*)..... 765

NOTE ȘI RECENZII

- POMPILIU TEODOR, LIVIU MAIOR, NICOLAE BOCȘAN, ȘERBAN POLVEREJAN, DORU RADOSAV și TOADER NICOARĂ, *Memorandul 1892 – 1894. Ideologie și acțiune politică românească*, ed. a 2-a, Edit. „Progresul Românesc”, București, 1994, 346 p. (Ioan Babici); R. DARCY, RICHARD C. ROHRS, *A Guide to Quantitative History*, Prager Publishers, Westport Connecticut, London, 1995, 323 p. (Irina Gavrilă); GHEORGHE DUMITRAȘCU, CORNELIU TAMAȘ, *Râmnicul medieval. Studiu și documente*, Edit. Conphys, Rm. Vâlcea, 1995, 183 p. (Gheorghe Lazăr); ANASTASIE IORDACHE, *Ion I. C. Brătianu*, Edit. Albatros, București, 1994, 590 p. (Stelian Popescu); MARIUS OPREA, *Plimbare pe ulița tipografiei*, Edit. Fundației Culturale Române, București, 1996, 216 p. (Bogdan Murgescu); ANGHEL POPA, *Renașterea armatei pământene, în Moldova, 1829 – 1859*, Câmpulung Moldovenesc, 1995, 140 p. + il. (Georgeta Penelea-Filitti); AVRAM ROSEN, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului (din a doua jumătate a sec. XIX până în anul 1938)*, Edit. Hasefer, București, 1995, 192 p. (Betino Diamant); ANGELO TAMBORRA, *Iosef Václav Fric’e l’Italia*, Roma, 1993, 227 p. (Raluca Tomi).....

777

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VII, Nos 9– 10

September – October 1996

CONTENTS

THE ROMANIANS BETWEEN CONSERVATISM AND MODERNISM

- ANASTASIE IORDACHE, Political Domination Under the Imperative of Modernization of the Romanian Principalities. Character and Purpose of the *Règlements Organiques*..... 665
- GRIGORE CHIRIȚĂ, Transition to Modernity as Viewed by Contemporaries in the Mid - 19th Century..... 685

ELITES AND PROSOPOGRAPHY

- IRINA GAVRILĂ, Mathematical and Computer - Based Statistics in Prosopography 701
- MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU, Romanian Historical Figures in History Schoolbooks in the Romanian Principalities During the Mid - 19th Century 719
- VLAD NISTOR, Regional Structures and Local Elites. The Late Britannia Romana 739

DOCUMENTARY STUDIES

- ANGHEL POPA, 1812 – 1912. Centennial of the Annexation of Bessarabia and Its Impact on the Romanian Nation 747
- DUMITRU P. IONESCU, EMIL PUȘCAȘU, The Battle of Constangalia (July 1863) 757

SCIENTIFIC LIFE

- The 7th Symposium of Genealogical Studies, Jassy, 9 – 12 May 1996 (*Gheorghe Lazăr*); Scientific Session Celebrating the Foundation of the Institute of History of the Academy of Sciences of Moldavia in Chișinău, Chișinău, 24 – 25 September 1996 (*Constantin Rezachevici*); The Romanians in Byzantine Sources (*V.V. Muntean*); Documentary Stage in Poland (*Viorel Achim*) 765

NOTES AND REVIEWS

- POMPILIU TEODOR, LIVIU MAIOR, NICOLAE BOCŞAN, ŞERBAN POLVEREJAN, DORU RADOSAV and TOADER NICOARĂ, *Memorandul. 1892 – 1894. Ideologie şi acţiune politică românească* (The Memorandum. 1892 – 1894. Romanian Ideology and Political Action), 2nd ed., Edit. "Progresul Românesc", Bucharest, 1994, 346 pp. (Ioan Babici); R. DARCY, RICHARD C. ROHRS, *A Guide to Quantitative History*, Prager Publishers, Westport, Connecticut, London, 1995, 323 pp. (Irina Gavrilă); GHEORGHE DUMITRAŞCU, CORNELIU TAMAŞ, *Râmnicul medieval. Studiu şi documente* (Medieval Râmnic. Study and Documents), Edit. Conphys, Rm. Vâlcea, 1995, 183 pp. (Gheorghe Lazăr); ANSTASIE IORDACHE, *Ion I. C. Brătianu*, Edit. Albatros, Bucharest, 1994, 590 pp. (Stelian Popescu); MARIUS OPREA, *Plimbare pe uliţa tipografiei* (Taking a Stroll in the Printing House Street), Edit. Fundaţiei Culturale Române, Bucharest, 1996, 216 pp. (Bogdan Murgescu); ANGHEL POPA, *Renaşterea armatei pământene în Moldova, 1829 – 1859* (Revival of Native Army in Moldavia, 1829 – 1859), Câmpulung Moldovenesc, 1995, 140 pp. + ill. (Georgeta Penelea-Filitu); AVRAM ROSEN, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureştiului (din a doua jumătate a sec. XIX până în anul 1938)* (Contribution of Jews to Industrial Development of Bucharest, Second Half of the 19th Century to 1938) Edit. Hasefer, Bucharest, 1995, 192 pp. (Betino Diamant); ANGELO TAMBORRA, *Josef Václav Frič e l'Italia* (Josef Václav Frič and Italy), Rome, 1993, 227 pp. (Raluca Tomu)

ROMÂNII ÎNTRE CONSERVATORISM ȘI MODERNITATE

DOMINARE POLITICĂ SUB IMPERATIVUL MODERNIZĂRII PRINCIPATELOR ROMÂNE CARACTERUL ȘI SCOPUL *REGULAMENTELOR ORGANICE*

ANASTASIE IORDACHE

Sporirea gradului de civilizație a poporului român este rezultanta firească a contribuției tuturor claselor și categoriilor sociale, fără excepție. Diferențele apar în urmărirea împlinirii unor interese specifice, determinate de menținerea sau desființarea privilegiilor sociale, de promovarea progresului sau de stagnare, de libera circulație a oamenilor și a ideilor sau de închistare dogmatică în limitele imobilismului social, de curiozitatea crescândă pentru cunoașterea și înțelegerea fenomenelor vieții social-politice și contracararea ei prin introducerea de măsuri prohibitive.

Prin opera de modernizare, elita socială a Principatelor Române n-a urmărit nicidecum o liberalizare, ci un interes propriu, care, întâmplător, coincidea cu cel general, național. Fără să-și dea seama, decât mult mai târziu, boierii conservatori contribuie, indirect, la procesul de deschidere spre Europa, în fond la occidentalizare, căci aceasta însemna desprinderea din tenebrele absolutismului de tip oriental, în care fuseseră adâncite Principatele Române la începutul secolului al XVIII-lea. Cuprinzând toate domeniile vieții sociale, modernizarea implica un contact permanent cu țările dezvoltate. Necesitatea stringentă determină pe domnii și boierii privilegiați să recurgă la ingineri și arhitecți din Occident pentru a-și construi case și palate, pentru lucrări edilitar-urbanistice, pentru înființarea de manufacturi și fabrici, pentru construirea de străzi în loc de ulițe, de șosele și poduri în loc de drumuri desfundate cu trecere prin vaduri, de ameliorări funciare și creare de ferme model, în loc de agricultura primitivă, extensivă, de un foarte slab randament.

Europenizarea nu este numai decât și în primul rând o necesitate spirituală, ci mai degrabă materială, vădind interesul pentru confort al elitei sociale și pentru evitarea căderii în mizerie și sărăcie extrema pentru neprivilegiați. Ieșirea din impasul istoric tot mai evident, cu trecerea timpului, era determinată, așadar, de interesul pentru schimbarea anacronicului mod de trai oriental, care secătuia energiile naționale printr-un păgubitor imobilism social, prin stagnare și lăncezeala, prin ramânerea în urma altor popoare chiar din estul continentului, fără a mai vorbi de cele occidentale.

Calatoriile sporesc cunoașterea și curiozitatea, interesul de a trăi *altfel* decât în Orient. Boierii cărturari asimilează filosofia luminilor și sunt dornici să-i aplice principiile. Este cazul lui Dinicu Golescu în Țara Românească și al lui N. Rosetti-Rosnovanu în Moldova anilor 20, dar și al altora. Ei concep și vor să puna în aplicare reforme în spiritul luminismului, alții, chiar mai mult, în spiritul liberalismului, prin introducerea reprezentativității și a limitării puterii domnului. Toate raman în stadiul de deziderate, atâta timp cât despoția orientală este atotputernică prin menținerea suzeranității Porții otomane și protecția Curții imperiale ruse, ambele susținătoare ferme ale regimului care le permitea o d min ție fara limite asupra supușilor, incluzând dreptul de a dispune de viața și avutul lor. Razboinice și cuceritoare, expansioniste și dominatoare, imperiile despotice orientale nu se pot menține ca atare decât prin perfidie și cruzime fără eaman, prin inchistare și imobilism social-politic, printr-o teroare generalizata, menita a spori gradul de insecuritate individuală, care să descurajeze tendința de emancipare, aspirația firească și legitimă spre libertate.

Tendința de schimbare devine generală în deceniile 4 și 5, dar fiecare o concepe și o urmărește în felul sau, în propriul interes. Atrăși de perspectiva îmbogațirii prin creșterea prețului cerealelor după desființarea monopolului otoman, în conformitate cu prevederile tratatului de la Adrianopol din 1829, boierii tind să devină proprietari moderni din stăpânitori de domenii feudale, fără a se preocupa de emanciparea corespunzătoare a țăranilor clăcași cu împământenirea de rigoare, în lipsa căreia nu puteau supraviețui. Neprivilegiații tind, cu toții, în sens contrar, adică la limitarea dacă nu la eradicarea abuzurilor și samavolnicilor.

Repetatele războaie ruso-turce au provocat daune imense Principatelor Române, adâncindu-le în mizerie, îndepărtându-le de contactul cu lumea occidentală. Administrația turco-fanariotă, printre multe altele, a lezat mândria de neam a românilor prin tendința de amortire a sentimentului firesc, care-i distingea de alte popoare. La finele administrației turco-fanariote, limba română scrisă este mai greu de înțeles decât limba cronicarilor, datorită necultivării ei și impregnării cu barbarisme și arhaisme. Or, limba este primordială în distingerea unei națiuni de alta. Trei generații de români au trebuit să împlinească o operă de dimensiuni istorice, menită a redeștepta și regenera lupta de emancipare națională. Perfecționarea limbii devine preocuparea primordială, iar aceasta nu era posibilă decât prin scris, prin literatură, presă, tipărituri diverse. Influența franceză devine sursa cea mai importantă de inspirație după 1830. Ea pătrunde prin ofițerii ruși ai armatelor de ocupație, prin alți străini, prin francezii veniți în Principatele Române, prin românii întorși de la studii, mai ales din Franța. Dacă regimul politic nu permitea o firească emulație spirituală, posibilă numai în condițiile liberalismului, necesitățile stringente de modernizare implică o dezvoltare a învățământului în limba română, măcar în folosul administrației de stat, care nu putea funcționa în lipsă de slujbași cu minime cunoștințe.

Ocupația rusească și administrația Principatelor Române timp de 6 ani, între 1828-1834, generează necesități sporite de acest fel. Curtea din Petersburg se vede nevoită să cedeze în fața intensei tendințe reformiste manifestată timp de un deceniu prin repetatele și diversele memorii înaintate de boierii români. Chiar prin Convenția de la Akkerman, din 1826, Rusia își manifestă disponibilitatea pentru redactarea de către două comisii a unor Regulamente Organice pentru Principatele Române. Întreruptă de războiul ruso-turc, activitatea comisiilor este reluată, sub atenta supraveghere a emisarilor țarului Rusiei, finalizată în redactarea boierilor români, dar supusă aprobării Curții din St. Petersburg, apoi prin sancționarea, formală, a Porții otomane, devenită o umbră de putere, în urma semnării tratatului de la Adrianopol. Frapat de marile deschideri economice incluse în prevederile acestui tratat, Marcel Emerit consideră în acest moment începutul istoriei moderne a românilor, ceea ce, desigur, este unilateral conceput, el acordând importanță problemei agrare, mai precis țăranilor români între 1829 și 1864, căreia îi consacră o temeinică și valoroasă lucrare. În mod cert, istoria modernă a românilor nu începe la 1829. Tratatul accelerează doar un proces început mai de mult, adică modernizarea.

Formal, Rusia încredințase boierilor români redactarea celor două Regulamente Organice, dar, în fond, prevalează voința și dorința acestei mari despotii orientale, care nu putea îngădui pătrunderea câtuși de puțin a influenței franceze în conceperea articolelor. Astfel, boierii ceruseră o domnie constituțională și o Adunare obișnuită, dar modalitatea de satisfacere a doleanței lor a fost eminentamente rusească. Argumentând în acest sens, Pompiliu Eliade scria că țarul Rusiei avea în memorie constituția poloneză din 1791, pentru care motiv s-a străduit să se realizeze tocmai contrariul acesteia, căci nu avea deloc intenția de a stabili la hotarele imperiului său două republici, pe care nu le găsea propice decât pentru un despotism luminat. Ca atare, așa cum constata și marele istoric A. D. Xenopol, numai partea din Regulamentele Organice referitoare la măsuri administrative este cea mai bună și mai folositoare, cea politică fiind cu totul nocivă, dăunătoare, căci asigura influența perpetuă a Rusiei asupra Principatelor Române, făcându-le să depindă total de ea. Pentru că, argumenta marele istoric, pare cu totul straniu ca această mare putere, care acasă era la discreția despotiei țarului, să introducă în Principatele Române sistemul constituțional de guvernare. Ficțiunea constituțională îi asigura dominația asupra lor. În scopul urmărit, Rusia se folosea de formele vechi de organizare ale Principatelor (adunări, divanuri) pe care considera că le reînnoiește.

Evident, partea administrativă din Regulamentele Organice este benefică, permițând o modernizare mai accelerată, introducând ordinea și disciplina în locul haosului și abuzului. De aceea, Tudor Drăganu, un eminent specialist, stabilește cu exactitate caracterul lor, ca fiind mai degrabă un fel de coduri constituționale și administrative decât constituții propriu-zise.

Analizate temeinic, Regulamentele Organice constituie ultimul refugiu al despotismului înainte de abolirea lui prin victoria puterilor democratice în războiul Crimeii, care introdusese, pentru multe decenii, aproape un secol, Principatele, apoi România, în concertul civilizației europene. Facilitată de modernizare, europenizarea însemna, de fapt, occidentalizare. Rămase cu mult în urma altor state europene, Principatele Române devansează sau „ard” etape parcurse de acestea, pentru a recupera. Etapa întârziată, luminismul este rapid depășit, trecându-se la liberalism ca ideologie izbavitoare de racilele trecutului, adică absolutismului de tip oriental. Cu numai un deceniu în urmă, Dinicu Golescu jindua după binefacerile absolutismului luminat, în *Însemnare a călătoriei mele*, pentru ca, în 1835, la Paris, Ion Ghica să publice, în limba franceză, o broșură care marturisește clar opțiunile sale pentru principiile democratice și liberale, intitulată: *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie et la conduite de la Russie relativement à cette province*. Adversar al absolutismului de orice nuanță, tânărul Ion Ghica, aflat la studii în capitala Franței, supunea unei analize temeinice și unei critici aspre regimul politic din țara sa, susținut tenace de către imperiul rus, care-și exercita un pretins protectorat, în fapt o dominație absolută asupra Principatelor Române urmărind anexarea lor. Scopul broșurii publicate consta în a suscita interesul Puterilor Occidentale, îndeosebi economic, pentru a sprijini emanciparea Principatelor Române de sub protectoratul exclusiv rusesc și intrarea lor sub protecția acestor mari puteri, alminteri protecția Rusiei nefiind altceva decât o posesiune anticipată.

Sesizând marea primejdie care amenința ființa statală a Principatelor, Ion Ghica publică o nouă broșură, în 1838: *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient. Coup d'œil sur la dernière occupation militaire russe de ces Provinces*. El denunța opiniei publice franceze, în primul rând, gravele încărcări ale Regulamentelor Organice și autonomiei Principatelor Române, cu intenția anexării lor de către Rusia, în perspectivă. Ea întreținea animozități între grupări politice, fiind permanent preocupată de a provoca noi disensiuni, numai în scopul îndeplinirii planurilor sale.

Pentru a obișnui aceeași opinie publică franceză cu numele de român și de România publică Dumitru Brătianu, la Paris, în 1843, un amplu studiu, sub pseudonimul Regnaud, intitulat: *Les Principautés danubiennes, Roumanie ou Moldo-Valachie*. Autorul demonstra că nici Poarta otomană, nici Rusia n-aveau dreptul de a trata, în locul românilor, soarta lor. Regulamentul Organic, ca statut internațional, periclita grav existența Principatelor Române. Franța și Anglia erau solicitate ca măcar să nu permită anexarea lor către Rusia, dacă nu puteau interveni în sprijinul independenței și suveranității lor.

Este în afară de orice îndoială că dominantă ideologică a perioadei regulamentare este liberalismul, promovat mai ales de către tinerii aflați la studii peste hotare, îndeosebi în Franța. Contra lor se vor lua măsuri, Curtea din Petersburg intervenind pe lângă domni să-i recheme sau să-i împiedice să plece.

O încercare tardivă, fără rezultate practice durabile, căci evoluția firească nu putea fi împiedicată. Generația pașoptistă beneficiază de posibilitatea asimilării ideologiei radicale a liberalismului în continuă efervescență în Franța domniei lui Ludovic Filip. Cluburile politice secrete contribuie esențial la crearea unei alte generații de români, diferită radical de cea precedentă, adică a părinților, caci va deveni capabilă să se desprindă de clasa dominantă a boierimii, pe care o scindează, prin decizia declarată de a lupta contra privilegiilor și pentru instaurarea statului de drept. Numai în acest fel s-au reușit pregătirea și declanșarea revoluției române de la 1848-1849, un moment istoric de răscruce, care statornicește bazele democrației românești, victorioasă, timp de trei luni, în Țara Românească. Deschiderea era considerabilă, efectul covârșitor, căci dovedea lumii ca națiunea română nu fusese redusă la neant, în amorișire, de către sufocanta despoție orientală exercitată prin protectoratul rus.

Oamenii revoluției, în mare parte, se pregătiseră peste hotare, traseră mai mulți ani în Occident, deveniseră europeni în concepții și comportament. Doctrina împărtășită de ei, apoi propagată cu asiduitate, era una liberală, fie în varianta radicală (Brătienii, Rosetti), fie în cea moderată (Ion Ghica). Revirimentul produs asupra conștiințelor și spiritului vremii este covârșitor. Un popor latin de origine, trăind departe de confrății săi din Occident, recuperează în zeci de ani, ceea ce altele înfăptuiseră gradual, timp de un secol.

În afara hotarelor, în spațiul prielnic al democrației și libertății, se putea acționa în favoarea emancipării naționale, împotriva absolutismului și protectoratului Rusiei. În interior, viața era extrem de grea. Timp de 6 ani, Principatele Române s-au aflat sub ocupația armată străină, când se redactează, se supun aprobării apoi se sancționează și încep să fie aplicate Regulamentele Organice. Privațiuni de tot felul urmează groaznicelor flageluri ale războiului, între care ciuma și holera au decimat populația vlăguită a Principatelor Române. Evacuarea lor nu semnifică o ușurare, căci Curtea protectoare își lasă instrumentele docile, care să-i faciliteze dominația absolută și să-i îndeplinească poruncile. Un exemplu tipic de acest fel îl reprezintă însuși primul domnitor regulamentar al Moldovei, Mihail Sturdza, un boier învățat, foarte bun cunoscător al limbii franceze, cu predispoziții spre absolutismul luminat, dar un înverșunat adversar al principiilor marii revoluții franceze. El îndeplinește toate dezideratele Puterii protectoare. În Țara Românească, Alexandru al II-lea Ghica are tresăriri de orgoliu pentru faima familiei sale și a națiunii pe care o reprezenta. El nu se lasă umilit, dar este înfrânt în cele din urmă, prin cârdașia boierilor opozanți cu Rusia, care-i harăzesc detronarea, în 1842. Unul dintre acești boieri, Gheoghe B'b scu, preia domnia, cu sprijinul vădit al emisarilor țarului, pe care l serv ș e a oi tot a t d bine ca domnul Moldovei. Incapabil să se adapteze idealului național, biruit r pr'n revoluție, abdică și pleacă peste hotare. După înfrângerea revoluției și Convenția

de la Balta-Liman din 1849, tronul va fi preluat de fratele său Barbu Știrbei, și el un boier conservator, adversar înverșunat al revoluției și promotorilor săi exilați. Concomitent, Moldova, prin compensație, beneficiază de domnia luminată a domnitorului Grigore Al. Ghica, un boier conservator moderat, cu predispoziții liberale, care facilitează colaborarea cu Costache Negri și M. Kogălniceanu, oameni politici tot moderați, dar liberali.

Perioada regulamentară, date fiind prevederile părții referitoare la administrație din Regulamentele Organice, nu este una de stagnare, în planul modernizării. Dimpotrivă, prin aplicare, aceste prevederi capătă un temeinic contur, sporind fără precedent gradul de civilizație. Vrând-nevrând, Rusia a contribuit la procesul de modernizare, care, la rândul său, a europeanizat lumea românească, acomodând-o cu rezultatele cunoașterii în domeniul tehnicii, de care nu putea s-o țină departe. Astfel, domnitorii regulamentari înzestreză țările lor cu drumuri și șosele, cu poduri, cu porturi modernizate deschise, cu școli de toate felurile, chiar superioare, tehnice și militare, de fete și băieți, sporesc lucrările urbanist-edilitare, modifică treptat modul de trai, portul și obiceiurile orientale.

Modernizarea devine un spațiu larg de competiție în facerea binelui general, antrenând lumea românească să depășească impasul istoric al stagnării în formele vetuste, încremenite ale lumii orientale. Evident, din acest punct de vedere, Principatele Române au fost pregătite din timp pentru smulgerea lor și intrarea în Europa după Congresul de pace de la Paris din 1856 și după Convenția din 1858, semnificând un nou statut internațional, care, nefiind nici el o constituție, nu reprezenta totuși o ficțiune constituțională, ci o prefigurare, o conturare a principiilor care vor sta la baza Statutului dezvoltător al lui Cuza-Vodă, apoi a Constituției din 1866.

Din punct de vedere politic, evoluția Principatelor Române în perioada dintre cele două statute internaționale, semnifică o luptă pe viață și pe moarte împotriva protectoratului rusesc, care urmărea să se substituie Porții, apoi să anexeze ambele țări, în noua ipostază. Niciodată, în trecutul lor, Principatele Române nu fuseseră atât de grav primejduite în ființa lor statală, apoi națională. Concursul favorabil de împrejurări externe a condus la victoria puterilor democratice ale Europei, la abolirea protectoratului și absolutismului, la instituirea statutului de drept.

Repetatele războaie și ocupații armate ale Principatelor Române, timp de mai bine de un secol, au secătuit resursele interne, reducându-le, treptat, la o mizerie extremă. Constatările lui Dinicu Golescu, foarte dureroase, exprimă o realitate zguduitoare, care provoacă sentimentul de rușine pentru un mare privilegiat, decis să se schimbe el însuși în mod radical, apoi starea de lucruri din patria sa, atât de mult rămasă în urma altor țări europene: „birnicul Țării Românești, care lăcuiaște

într-acel bogat și frumos pământ, este într-o sărăcie și într-o ticăloșie [mizerie – n.n.] atât de mare, încât un străin este peste puțină să crează această proastă stare”¹. Un străin care nu a vizitat încă Principatele române, căci altminteri iată ce scrie consulul englez în aceste țări, W. Wilkinson: „Nu există poate popor mai asuprit de un guvern despotic și mai strivit de biruri și angarale decât țăranii din Moldova și din Țara Românească; nici un alt popor n-ar suferi cu aceeași răbdare și resemnare jumătate din sarcinile care-l copleșesc”².

Historicul francez Marcel Emerit conchidea și el în termeni similari: „Exigențele boierilor tind a face din Principatele Române țări pur agricole, populate de țărani fără inițiativă și fără contact rural cu lumea intelectuală sau de afaceri. O masă rurală, depozitară de tradiții, de artă și de gândire daco-romană și redusă la o viață vegetativă; deasupra, fără tranziție, fără legătură posibilă, o clasă de orașeni originari din străinătate, vorbind o altă limbă, purtând vestmânt german și necunoscând aproape nimic din poezia, arta și obiceiurile adevăratei Români. O împărțire în caste închise, un dezzechilibru inevitabil al structurii națiunii, redusă pentru totdeauna la starea de colonie de exploatat; iată concepția de care se ținutiesc boierii în ceea ce privește patria lor. În numele legilor recente și în virtutea privilegiilor din care nu vor să sacrifice nici cea mai mică parte, proprietarii estimează cu toată convingerea că România rămâne o țară rurală”³.

Intransigența boierilor în păstrarea privilegiilor lor, precum neplata impozitelor și intangibilitatea drepturilor lor de proprietate, sfidează pe însuși Pavel Kiseleff, care sfătuia la facerea unor concesii: „În spiritul lor, țara este avutul lor – scrie Pompiliu Eliade, proprietatea numai a lor și prin țară înțeleg și țăranul. Dacă ei doresc o lege agrară, aceasta este de formă, și mai ales pentru ca țăranii să-și cunoască mai bine pe viitor obligațiile lor față de stăpânii pământului. Aceștia din urmă n-au nevoie de nici o lege, voința lor fiind deajuns, căci proprietatea este a lor și ei pot, la rigoare, să lase a fi ignorat orice text de lege pentru țăran”⁴.

O despoție orientală făcuse ravagii în Principatele Române, paralizând voința de a face binele, încurajând răul fără limite. Măcar în Rusia și Turcia, cunoscute despoții orientale, una pretinsă protectoare, alta suzerană a Țărilor Române, voința țarului sau a sultanului ținea loc de lege. În Principate, puterea domnilor era limitată de înseși cele două mari puteri, la rolul unor hospodari sau bei, supuși voinței și interesului lor. Marii boieri, în neconținută competiție pentru tron, servesc

¹ Dinicu Golescu, *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826*. Postfață și bibliografie de Mircea Iorgulescu, București, 1977, p. 75.

² Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea Țării Românești 1821-1822*, București, 1945, p. 66-67.

³ Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis la traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829-1864). Étude d'histoire sociale*, Paris, 1937, p. 149.

⁴ Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle XI. Les trois présidents plénipotentiaires (1828-1834)*, Paris, 1914, p. 201.

interesele străine, slabind prerogativele domnilor. O anarhie fără seamăn cuprinde societatea românească după 1828-1829. Dezorganizate, rău administrate, bântuite de molime, adâncite în mizerie, Principatele Române trebuiau reorganizate, redresate pentru o eventuală anexiune de către Rusia. Deocamdată, constituiau o povară, autoritățile armatei de ocupație fiind nevoite să solicite grâu din depozitele de la Odesa pentru a salva de la pieire populația, care se hrănea cu coajă de copaci.

Curtea din Petersburg se vede nevoită să recurgă la o redresare, dar nu prin lărgirea prerogativelor domnilor, ci prin restrângerea lor. Pentru a curma haosul și dezordinea, se recurge la Regulamentele Organice, care, puse în aplicare, să imprime cursul dorit de Puterea protectoare, chiar și după evacuarea armatei. Scopul acestor controversate așezăminte consta în a asigura dependența totală față de Rusia. Astfel, suprimând libertatea Țărilor Române, această putere își aservește clasa boierească, iar țărani sunt aserviți acesteia.

Curtea din Petersburg urmărea stabilirea unei dominații politice absolute asupra Principatelor Române fie chiar și după evacuarea armată a lor. Mijlocul principal s-a dovedit a fi Regulamentele Organice. Generalul P. F. Jeltuhin, ca președinte al divanurilor Moldovei și Țării Românești, primise de la Petersburg un proiect intitulat: *Constituția definitivă a Principatelor Țării Românești și Moldovei* pentru a fi adoptat ca „lege organică de guvernare”. Prima măsură a lui Jeltuhin a fost de a invita boierii influenți spre a elabora un memoriu destinat a fi semnat de către toți boierii pentru a-i conferi o legitimare în sensul că proiectul cuprindea doleanțele lor, adică o operă proprie, generată de necesități interne. Totodată, generalul dădea asigurări boierilor că împăratul Rusiei, în cazul că îi va fi îndeplinită dorința din partea boierilor români, va fi dispus să introducă această constituție într-un acord special cu Poarta otomană, care urma a fi semnat. În condițiile în care nu putea anexa Principatele Române, Rusia căuta să le atașeze puternic, prin reorganizarea instituțiilor interne, în așa fel încât să se desprindă tot mai mult de dependența față de Poarta otomană, în folosul dominației politice absolute ruse. Intențiile Rusiei nu fuseseră sesizate la timp de către boierii interesați în primul rând de menținerea și întărirea privilegiilor lor. Însă, unele articole din Regulamentele Organice repetau pe cele din Convenția de la Akkerman, menite a asigura reprezentanților Rusiei un drept nelimitat de intervenție în Principatele Române⁵.

Aparent, deci formal, Regulamentul era o operă românească, redactat de comisii alcătuite din mari boieri, lăsând impresia că Rusia consimțea la concesiile în urma numeroaselor memorii de reforme adresate ei după 1821. În fapt, Curtea din Petersburg nu avea de ce să respingă așa-numitele reforme propuse de marii privilegiați din Principate, căci consolidau regimul absolutist. Prin conținutul său, Regulamentul Organic este rusesc, chiar și prin partea sa referitoare la religie,

⁵ Anastasia Iordache, Apostol Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române 1821-1859*, București, 1987, p. 48.

întărind rolul înaltului cler: „O operă legislativă care suprima de fapt libertatea politică a unei Adunări de control, care aservește o clasă socială alta, care menține vechile privilegii și care adaugă altele noi, care adaugă o nouă clasă de privilegiați alteia vechi, o operă care face în fine să apară, în fiecare moment, imagine preotului, acest etern «președinte», în zadar este redactată de oameni cunoscători temeinici ai legislației franceze, ea este mai degrabă negarea acestui spirit. Regulamentul Organic este, în primul rând, o operă românească; în al doilea rând, o operă rusească”⁶.

Cu toate acestea, s-a crezut și încă se mai crede că Regulamentul Organic a fost imitație directă și voită a legislației Republicii Franceze. La aceasta opinie nu s-a renunțat. Cei care au susținut o astfel de ipoteză s-au lasat seduși de aparențe. Formal, Regulamentul Organic este puțin francez, dar în conținut nu este deloc. S-au atribuit lui Pavel Kisseleff predispoziții sau idei liberale: „Viața pe care o oferea generalul Kisseleff moldovenilor și valahilor era mai rea decât moartea, căci ea tindea nici mai mult nici mai puțin decât la suprimarea conștiinței românești. Cu mijloace exact contrarii, al treilea președinte [după Pahlen și Jeltuhin] a continuat tradiția și opera începută de cruzii săi predecesori. Visul său a fost de a vedea «europeni» civilizați în locul moldovenilor și valahilor cu obiceiuri simple. De la originile istoriei sale și până în zilele noastre, ramura latină a românilor n-a cunoscut prieten mai perfect nici dușman mai de temut decât generalul Pavel Kisseleff”⁷.

Marele istoric A. D. Xenopol constata, cu deplină temei, că partea referitoare la măsurile administrative este cea mai bună și mai folositoare, precizând că nu se poate nega caracterul benefic al prevederilor de acest fel. Astfel, apare pentru prima dată ideea de interes public, situată pe un plan superior celei de ordin particular: „Ideea statului, putem zice că se naște pentru prima oară la români, în concepția ei modernă, ca viața unui tot întemeiat pe norme obștești, adică pe legi. Într-un cuvânt, Regulamentul Organic cautase să prindă viața românească, șovăind și plutitoare în voia întâmplării, în regulile precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general; era substituirea vieții legale acelei arbitrare de până atunci”⁸.

Cu tot progresul incontestabil față de starea anterioară, Regulamentul Organic era totuși departe de o legiuire „ce ar fi ținut seama de aspirațiile și nevoile omenești”. Nimic nu face să se întrevadă în prevederile sale principiile libertății sau egalității. În el apar privilegiați și neprivilegiați. Boierimea se bucura de toate drepturile, țărănimea fiind exclusă: „Cu alte cuvinte, boierii erau să traga din noua organizare toate foloasele, iar țărânii să-i ducă poverile”⁹. Prin aceasta

⁶ Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 116-117.

⁷ *Ibidem*, p. 179.

⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. XI, București, 1930, p. 100.

⁹ *Ibidem*, p. 101.

parte, Rusia își asigura influența perpetuă asupra Principatelor Române, făcându-le să depindă total de ea. Pare cu totul straniu ca această mare putere, care acasă era la discreția despotiei țarului, să introducă în Principatele Române sistemul constituțional de guvernare. Ficțiunea constituțională îi asigura dominația absolută asupra lor. În scopul urmărit, ea se folosea de formele vechi de organizare administrativă, pe care considera că le reînnoiește: „sub masca forme vechi, Rusia introdusese, prin mijlocirea unor modificări puțin aparente, o transformare radicală, care făcea din așezămintele țărilor române un instrument pentru stăpânirea rusească și dădea soarta lor în mâinile acestei puteri. Mijloacele, prin care Rusia își asigura înrăurirea ei în principate, erau tot atât de simple pe cât și de ghibace. Într-un sistem constituțional puterile cele mari ale statului sunt adeseori în luptă una cu alta, și una din greutățile cele mai mari ale acestui regim este tocmai de a le pune în armonie. Rusia găsi un mijloc minunat de a îndepărta acest pericol, făcând să atârne împăcarea între puterile Statului de la arbitrajul Curtei protectoare. Articolele 56 și 57 (formulate identic în ambele Regulamente, ale Munteniei și Moldovei), sună anume”¹⁰. Astfel, domnul avea dreptul de a dizolva Adunarea Obștească în caz de grave dezordini și nesupunere, dar trebuia să adreseze raport celor două Puteri protectoare și suzerană spre a putea convoca altă Adunare. Adunarea Obștească, la rândul ei, avea dreptul de a prezenta domnului nemulțumirile ei, și la nevoie, să se adreseze celor două Puteri, propunând măsuri de remediere.

Regulamentele Organice n-au fost intitulate constituții pentru că nu erau ca atare. Atunci ce au fost? Așezăminte care reglementau pentru prima dată în Principatele Române puterile în stat, stabilind relațiile existente între ele. Ele nu au fost generate de interesul unei noi clase sociale de a limita prerogativele monarhului și a emancipa societatea de servituțiile feudale, în scopul democratizării și liberalizării. În cazul lor, interesul manifest consta în curmarea sau limitarea abuzurilor din administrația de stat, care afectau o evoluție concordantă cu exigențele timpului. În locul lipsei oricărei legislații, Regulamentele Organice puneau ordine în starea de haos administrativ. Pe de altă parte, Regulamentele Organice au constituit realizarea unui compromis între marea boierime și boierimea mică și mijlocie. Pentru a curma vechile contradicții, Regulamentele Organice acordă privilegiile întregii clase boierești, singura conducătoare în stat: „Astfel, regulamentele nu aveau nimic revoluționar în ele. Ele nu înlocuiau o orânduire de stat veche cu alta nouă, ci retușau doar liniile generale de organizare existentă. Ele extindeau privilegiile, fără să creeze însă libertăți”¹¹.

Nici un fel de libertăți nu preconizau Regulamentele peste cele acordate, de data aceasta, tuturor boierilor, punând bazele sistemului politic oligarhic

¹⁰ *Ibidem*, p. 102.

¹¹ Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916*, Cluj, 1991, p. 39-40.

reglamentar. Deși ceruseră, în numeroasele lor memorii către Rusia, o domnie constituțională și o Adunare obișnuită, boierii o obțin în maniera rusească, adică în folosul puterii imperiale. Această mare putere absolutistă avea în memorie constituția poloneză din 1791. Ca atare, s-a străduit să stabilească tocmai contrariul acesteia, căci nu avea deloc intenția de a alcătui la hotarele sale două republici, pe care nu le găsea adecvate decât pentru un despotism luminat. În scopul urmărit, Rusia n-a făcut decât să paralizeze lucrările celor două Adunări Obștești, care se întruneau doar odată pe an timp de două luni. Ele erau la discreția domnilor, care le puteau închide și deschide, dizolva chiar, în caz de răzvrătire a unei minorități. Alteori, minoritățile erau excluse, dacă deveneau incomode. Atunci când veneau în conflict cu domnul, Adunările aveau dreptul să se plângă la St. Petersburg: „Iată la ce se reduce libertatea politică lăsată Principatelor de Regulamentul Organic. Acest Regulament aservește în realitate cele două principate Curții protectoare. Și, prin aceasta mai ales, el este o operă despotică, autoritară, aristocratică, anti-franceză, pe deplin rusească”¹². Introducerea, ulterioară, a articolului adițional va fi expresia cea mai elocventă.

Fără a fi constituții propriu-zise, Regulamentele aveau totuși prevederi cu caracter constituțional, necesare organizării politice. Conținutul lor fiind eterogen, în sensul cuprinderii, pe lângă diferite reguli privitoare la organizarea puterilor statului și raporturilor dintre acestea și a unor norme de drept administrativ și financiar, ele sunt mai degrabă coduri constituționale și administrative. Mai mult, Regulamentele depășesc până și acest cadru, prin faptul că includ și dispoziții de procedură civilă și chiar de drept civil. Denumirea însăși indică intenția autorilor de a alcătui un *regulament* al normelor de conviețuire socială, adăugându-se cuvântul de *organic* pentru a-i determina caracterul structural unitar, inseparabil, ridicat la rangul de generalitate, adică un regulament de funcționare normală a administrației de stat pentru asigurarea liniștii și ordinii. În cazul Regulamentelor Organice, acestea sunt regulamente de organizare și conducere ale statelor Moldova și Țara Românească. În loc însă să înlăture, ele au accentuat privilegiile boierimii, printr-o înăsprire a legislației agrare. Au îngădit puterea domnilor prin angrenajul interdependenței puterilor în stat, care încep să se separe, dar una în detrimentul alteia, în folosul absolutismului Puterii protectoare, care intenționa anexarea Principatelor Române.

Prin Regulamente, se inaugurează un început de parlamentarism, dar oligarhic, boierii fiind și aleși și alegători, cu preponderența politică a marii boierimi. Astfel, în Țara Românească, în afara a 3 deputați de drept (înalți prelați), erau aleși 20 de deputați mari boieri și 18 boieri din județe. Prin alcătuire, Adunările obștești erau departe de a fi parlamente comparabile cu cele existente în acel timp. În fapt, ele nu au fost decât instituții menite a conserva privilegiul pentru

¹² Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 114-115.

întreaga clasă boierească, în detrimentul clacașilor. De angrenajul stabilit prin Regulamentele Organice profitau, în primul rând, domnul și marea boierime. În afara Adunării Obștești obișnuite existau Adunări Obștești extraordinare, menite a alege domnii. Spre deosebire de primele, acestea din urmă își largeau cadrul electoral, prin includerea ca alegători și a unui mic număr de reprezentanți ai orașelor și târgurilor, ceea ce nu influența însă alegerea domnului. De altminteri, în 1834, domnii vor fi numiți și nu aleși, încălcându-se prevederea din Regulamentele Organice: „prin componența lor, obișnuitele adunări obștești nu puteau deveni o arenă în care să se înfrunte clase sociale diferite sau partizani și adversari ai aplicării regimului parlamentar”¹³.

Cadrul juridic nu permitea ascensiunea parlamentarismului. Parlamentul modern nu putea progresa în condițiile conturării, numai, a separării puterilor în stat: domnul ca șef al statului, ajutat de un guvern, de Adunările Obștești, având unele atribuții legiuitoare, și de instanțele judecătorești. Fiind doar conturate structural, aceste trei puteri nu funcționau constituțional, căci „obișnuitele adunări nu participau la înfăptuirea activității legislative prin hotărâri producătoare prin ele însele de efecte juridice”. Astfel, dezbătând un proiect de lege, Adunările Obștești nu aveau competența de a-l adopta sub formă de lege. Numai domnul avea dreptul de a lua o decizie cu „valoare juridică”¹⁴.

Prin urmare, Adunările Obștești nu erau reprezentative spre a corespunde unui regim parlamentar, ci doar consultative: dezbăteau fără a delibera, ultimul act aparținând domnului. Ele își exprimau doar o opinie, precum divanurile domnești, dar cu mult mai largite, cuprinzând boieri din toate categoriile. În cazul că domnul refuza sancționarea rezultatului dezbaterilor din Adunările Obștești, fără să dea vreo explicație, așa numitele lor „chibzuiri” nu aveau nici o urmă pe plan juridic. Ca atare, în Adunările Obștești nimic nu depășea limitele unui proiect de lege. Dacă întăreau „chibzuirile” Adunărilor, domnii întăreau nu o lege, cum este normal în regimul parlamentar, ci un proiect de lege. Actul legislativ depindea numai de voia și competența domnului. El sigur avea dreptul de a adopta sau respinge o lege care niciodată, până la el, nu depășea stadiul de proiect. Adunările erau lipsite de dreptul de inițiativă legislativă¹⁵.

Principiul separării puterilor era firav, precar, efemer, abia conturat. Inițiativa legilor aparținea în exclusivitate domnului, care avea un drept de veto absolut, adică nimic nu se putea opune voinței sale. În acest context juridic puțin propice parlamentarismului, nici puterea judecătorească nu putea fi independentă de voința domnului. Existau trei grade sau nivele de instanțe judiciare: judecatori de județe, două divanuri judecătorești pentru apel și Înalțul Divan sau Înalta Curte de Apelație, ca ultimă instanță. Mai existau o judecătorie de comerț și una de poliție.

¹³ Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 43-44

¹⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁵ *Ibidem*, p. 45-48.

Judecătorii erau numiți de domn, cu singura excepție din Țara Românească, unde, la tribunalul de comerț, judecătorii se alegeau de către marii negustori. Judecătorii erau numiți pe timp de 3 ani, fără a fi revocați sau înlocuiți în această perioadă, deci un început de inamovibilitate. Nefiind complet separată de puterea executivă, puterea judecătorească era limitată, căci domnului i se rezervau ultimele decizii. Hotărârile Înalțului Divan nu deveneau executorii decât prin dispoziția domnului. Chiar prin instituirea Curții de Revizie în Țara Românească, situația rămâne neschimbată, căci domnul avea dreptul de a decide în ultimă instanță, trimițând hotărârea spre re judecare. Numai hotărârile Înalțului Divan sancționate de domn aveau autoritatea lucrului judecat¹⁶.

Domnul, conform prevederilor regulamentare, reprezenta o „instituție electivă, viageră și aristocratică”, fiind, de fapt, „organul central al întregii structuri statale”. În Regulamentul Organic lipsește un capitol referitor la instituția domniei, atributele acesteia fiind menționate numai indirect. Rezervând un rol preponderent instituției domniei, Regulamentele Organice schițau instituții care prevesteau regimul parlamentar. Domnul era ajutat în exercitarea puterii executive de un Sfat administrativ, alcătuit din miniștri numiți de el: „actele domnului erau valabile și executorii fără a fi contrasemnate de vreun ministru”. Există totuși o solidaritate între domn și miniștri, în care „domnul avea ultimul cuvânt, căci el putea să-i numească și să-i revoce după bunul plac, fără să fie limitat în vreun fel oarecare în exercitarea acestei puteri discreționare. Este însă evident că, în prezența unei asemenea solidarități, problema răspunderii miniștrilor în fața adunărilor nu putea lua forma unei obligații de a demisiona în cazul unui vot de neîncredere”¹⁷.

În relațiile cu Adunările Obștești, miniștrii erau numai intermediari ai domnului, pe care-l reprezentau. Ca atare, Sfatul administrativ nu era ceea ce se cheamă un guvern modern, căci membrii săi nu aveau obligația de a-și apăra politica proprie sau a ministerului lor, ci numai să apară în fața deputaților ca reprezentanți ai domnului, ca simpli purtători de cuvânt. Conturarea unei solidarități ministeriale nu este suficientă pentru a stimula instituirea unui regim parlamentar, căci nu incumba responsabilitatea fiecărui ministru în fața Adunării pentru actele sale, întrucât aceste acte nu-i aparțineau. Miniștrii erau doar simple instrumente de exercitare a puterii absolute de către domn. Adunările, la rândul lor, aveau doar dreptul de a semna și nu de a sancționa abuzurile comise de miniștri și nici de a-i trimite în judecată tribunalelor. Astfel că, rolul Adunărilor se reducea la atragerea atenției domnului asupra unor abuzuri sau nereguli. Un regim parlamentar era împiedicat să se înfiripeze și prin prerogativa domnului de a proroga Adunările, în cazul unor atitudini contrare voinței lui, de revoltă sau tulburări. Domnul putea dizolva Adunarea cu condiția de a informa cele două Curți

¹⁶ *Ibidem*, p. 48-49.

¹⁷ *Ibidem*, p. 50-51.

suzerană și protectoare, obținând aprobare pentru Convocarea unei noi Adunări. În realitate, dizolvarea Adunării Obștești aparținea celor două Curți, domnul fiind lipsit de aceasta importantă prerogativă. Miniștrilor li se interzicea să fie deputați. Prin aceasta se excludea posibilitatea unei guvernări parlamentare¹⁸.

Existau totuși două modalități eficiente de influențare a actelor puterii executive din partea Adunării. Astfel, domnul nu o putea dizolva fără aprobarea celor două Curți, iar în cazul că nu dorea să apeleze la intervenția străină, opoziția din Adunare putea să împiedice acțiunea legislativă a domnului, precum se va întâmpla în Țara Românească sub domniile lui Al. Dim. Ghica și Gh. Bibescu. O a doua modalitate, de fapt atribuție stabilită prin Regulament, consta în dreptul Adunării de a se adresa celor două mari puteri cu petiții sau anafore referitoare la necesitatea împlinirii unor deziderate generale, după ce în prealabil se adresaseră domnului în același scop: „Faptul că orice plângere adresată domnului de Adunările Obștești ascundea în sânul ei șarpele amenințator al apelului la cele două curți putea deveni fără doar și poate un mijloc de presiune oricând la îndemâna intrigilor care le frământau”¹⁹.

Modalitatea recurgerii la Marile Puteri absolutiste nu însemna însă ceva similar cu votul de neîncredere dat unui guvern de o adunare reprezentativă, căci, în cel mai bun caz pentru Adunare, se putea ajunge la destituirea domnului de către Poarta otomană, desigur silită de Curtea din Petersburg, și nu la determinarea guvernului de a demisiona, ceea ce ar fi fost, desigur, un indiciu de parlamentarism. Toate acestea decurgeau din caracterul nedemocratic al regimului politic, vădit a fi unul absolutist de tip oriental, supus rigorilor celor două reprezentante ale lui pe continentul european, ele însele imperii despotice orientale. Instituțiile preconizate în Regulamentele Organice nu tindeau în nici un fel spre democratizare, spre afirmarea vreunei libertăți. Acordarea de prerogative atât de largi și absolute domnului nu semnifica vreo intenție de a-i încredința posibilitatea unei eventuale emancipări naționale. Dimpotrivă, domnii Principatelor Române deveneau instrumente ale politicii imperiale ruse, în măsura în care acceptau, în perspectiva unei anexări ulterioare, de mult preconizată. Prin urmare, Regulamentul Organic, operă a câtorva boieri aleși de puterea protectoare, nu avea în vedere nici interesele țării, nici chiar ale miilor de alegători boieri mici. Țărănimea era aservită boierilor, care dictau unilateral condițiile de muncă. La rândul lor, boierii mici erau aserviți domnului, deoarece erau solicitori de funcții în stat. Domnul, la rândul său, era aservit puterii protectoare, întrucât, aceasta, prin intermediul marilor boieri plasați în vârful ierarhiei birocratice, avea posibilitatea de a-i controla și dirija toate actele ca șef de stat, înlăturându-l chiar, atunci când nu-i mai era necesar. Pentru care motiv, exista o imposibilitate de a se adopta o

¹⁸ *Ibidem*, p. 51-54.

¹⁹ *Ibidem*, p. 54.

orientare progresistă, întrucât totul se opunea interesului național de restructurare a regimului politic spre a fi concordant cu exigențele civilizației europene. Principatele Române continuau a fi menținute în cadrul unui sistem politic retrograd, departe de curente de idei ale timpului, tocmai pentru a fi mai ușor anexate de către Rusia. Schimbările au loc doar atât cât să nu deranjeze angrenajul puterilor în stat, menite a perpetua regimul, nicidecum a-l fisura sau înlătura.

Dreptul cel mai sacru al unei națiuni, anume de a-și face legi proprii, era profund afectat de ingerințele Puterii protectoare, care nu-și urmărea decât interesul sau, exact opus celui național românesc. Astfel, și domnul și Adunarea erau implicați în procesul legislativ, ambele instituții având drept de veto absolut, însă nefiind independente, căci ambele instituții aveau obligația de a recurge la intervenția străină, nu aveau mijloace de a restabili colaborarea dintre ele, în cazul întreruperii, dintr-un motiv sau altul. Principial, domnul și Adunarea ar fi trebuit să acționeze de comun acord, căci ambele instituții aparțineau aceleiași clase sociale. Întrucât însă mulți mari boieri aspirau la domnie, colaborarea devine imposibilă, dilema fiind fie stagnarea în opera de guvernare, fie intervenția străină. Deși aveau prerogative prevăzute în Regulamentele Organice, domniile erau îngrădiți în posibilitatea de a le pune în aplicare, pentru că aveau tot timpul obligația să solicite aprobarea pentru actele lor celor două mari puteri. Toate drepturile, spre a putea deveni realitate, implicau aprobarea specială a celor două Curți: „Astfel, aceste legiuri nu urmăreau de fapt să se înfăptuiască un echilibru prin colaborare între puterea executivă și cea legislativă, ci, pur și simplu să instituie căi procedurale chemate să înlesnească amestecul în treburile interne ale țărilor române al unor puteri străine și folosirea de către ele a situației create prin exacerbară invidiilor, rivalităților și intrigilor din sânul protipendadei”²⁰.

Analizate din punctul de vedere al interesului național, Regulamentele Organice nu îngăduiau progrese în domeniul emancipării politice. Nicolae Bălcescu, un atent observator al perioadei regulamentare, tocmai această parte din Regulamentul Organic o incriminează, susținând că, prin intermediul lui, Rusia dobândește noi drepturi asupra Principatelor Române, robind țara ciocoilor, iar pe ciocoi, sie însăși. Regulamentul Organic dezmoștenește un întreg popor și organizează statul ciocoiesc, adică oligarhic: „Niciodată oligarhia nu fu mai bine întărită, înlăuntrul țării pe Regulament, dinafara pe sprijinul puternic al Rusiei. Cu toate acestea această tiranie spăimântătoare moare ucisa prin covârșirea ei chiar. Regulamentul, cu toate relele sale, aduse însă oarecare principuri folositoare și se făcu un instrument de progres. El recunoscă în drept principiul libertății comerciale, despărțirea puterilor judecatorești, administrative și legiuitoare și introduce regimul parlamentar”²¹.

²⁰ Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 55.

²¹ Nicolae Bălcescu, *Opere, II*. Ediție critică și note de G. Zane și Elena Zane, București, 1982, p. 109.

Aplicarea concretă a Regulamentelor Organice oferă exemple de acest fel, care comportă reconsiderare, în sensul accelerării procesului de modernizare, ce implica perspectiva propășirii, lente dar sigure. Evident, Regulamentul Organic, în spiritul său, este antioccidental și antiliberal. Nimic nu îngăduie alte interpretări în privința intențiilor și concepțiilor care au stat la baza redactării lui. S-a căutat o analogie între Adunare de revizie, care a fost numită Constituanta din 1831, cu Constituanta din 1789, dar nu există nici o asemănare între ele. Constituanta franceză era alcătuită din mandatarii ai națiunii, cea românească mai ales din aleșii de către o armată de ocupație. Prima avea să se ocupe de binele general al națiunii franceze, a doua nu înțelegea că problema țărănească era cea mai vitală pentru viitorul țării. Cu toate acestea nu trebuie văzut într-un deputat boier un sclav al Rusiei sau al pasiunilor sale. Exceptând firescul sentiment de reacție față de atingerea intereselor sale imediate, boierul român știa ce înseamnă interes general și cunoștea noțiunea de stat, ambele devenindu-i din ce în ce mai scumpe. Simpla lectură a „Analelor parlamentare” pentru anii 1831-1834 din ambele Principate Române este elocventă în acest sens: „Se poate vedea sufletul uman înălțându-se, pentru a zice astfel, din zi în zi; asistăm la nașterea acțiunii de progres, a aceleia de ordine; se descoperă sfânta influență a activității asupra spiritului omului. Prin confruntarea de idei, prin emulația care se produce în sânul Adunării, se pot detecta principalele răni ale patriei și a vedea cum se pot aduce remedii convenabile, prin necesitatea care-i incubă de a controla actele autorităților, sau prin aceea de a observa mai bine, de a se controla mai bine pe sine însuși”²².

Cei mai cultivați dintre boierii români sesizează din timp racilele Regulamentului Organic și eventualele consecințe nefaste pentru viitorul patriei lor. Astfel, poetul Iancu Văcărescu și-a exprimat protestul în Adunarea Țării Românești, după citirea articolului 1 din Regulament care prevedea ca președinte al acesteia să fie mitropolitul, apoi protesta contra președinției consulului rus asupra Divanurilor ambelor Principate, pronunțându-se pentru revenirea din surghiun a mitropolitului Grigore. Iancu Văcărescu a fost arestat în Adunare și închis. În continuarea dezbaterilor Adunării de revizie din 1831, numeroși deputați nu mai participă. Unii, precum Constantin Bălăceanu, Barbu Văcărescu, Constantin Crețulescu, invocă motive de bătrânețe sau boală. Se pretextează existența unui complot contra Regulamentului Organic. Nicolae Mavros primește ordin să efectueze o anchetă, care se termină cu surghiunirea lui Iancu Văcărescu la conacul său din Moțăeni, în apropiere de Târgoviște. Cei suspectați sunt puși sub supraveghere în mod fățiș spre a fi intimidați, încât orice presupus plan de complot n-ar fi fost nicicum adus la îndeplinire. În întregime, Regulamentul a fost adoptat articol cu articol, după o primă lectură, fără vreo discuție, cu excepția doar a unui referitor la obligația achitării unor taxe pentru transporturi. Articolul 54, controversat în 1837, a fost adoptat fără discuții, doar câțiva dintre deputați

²² Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 196-197.

refuzând să semneze. Acest articol nu a fost intercalat între copiile trimise consulatelor străine, nici în textul publicat al Regulamentului Organic. În Moldova, adoptarea Regulamentului Organic a suscitat mai multe discuții. După adoptarea ambelor Regulamente, sunt trimise delegații la St. Petersburg, dar nici una la Constantinopol²³.

Rusia încerca să-și ascundă actele samavolnice, uneori pline de cruzime, în fața Puterilor europene. În mod cert, boierii români aveau să cunoască, încă odată, adevăratele intenții față de Principatele, cărora le fuseseră impuse Regulamentele Organice, sub aparențele originalității și adoptării lor de către Adunările Obștești de revizie. Articolul 54 este elocvent: scos din text, din motive diplomatice, este reluat în 1837 și inclus, în pofida unei reacții vehemente în Adunare, ale cărei dezbateri se termină prin înfrângerea opoziției muntene și exilarea conducătorului ei, Ion Câmpineanu. Voința Puterii protectoare era de neclintit și atotbiruitoare, dar, înainte de afirmarea ei brutală, evidentă, Curtea din Petersburg întreprindea tot felul de manevre de culise, pentru a preîntâmpina eventualele incidente provocate de opozanți mai cutezători, precum poetul Iancu Văcărescu. Persuasiunile, insinuările, amenințările, promisiunile de ridicare în rang și numire în slujbe, cumpărarea chiar cu aur constituiau tot atâtea mijloace utilizate pentru a înfrâna dezvăluirile publice ale abuzurilor comise de autoritățile rusești, unelte ideale în împlinirea voinței țarului, care trimitea instrucțiuni precise și severe de urmat, menite să îplinească scopul fundamental: anexarea Principatelor în perspectivă. O problemă foarte delicată și anevoios de rezolvat, căci Poarta otomană, ca putere suzerană, era într-adevăr slabă, dar se menținea datorită sprijinului Puterilor occidentale, foarte atente la tendințele expansioniste spre Strămtori ale Rusiei, care le-ar fi lezat grav interesele proprii. Pentru acest motiv prefera Curtea imperială rusă mijloacele ascunse, în locul celor fățișe, care presupuneau brutalitate și o enormă publicitate. Din acest motiv, protectoratul, conceput ca o dominație politică absolută, vine în contradicție cu necesitatea dezvoltării Principatelor Române în cadrul drepturilor din vechime la autonomie. Țarul Rusiei urmărea să devină nu numai suzeranul, dar chiar suveranul țărilor române. În tendința sa imperială, Rusia trebuia însă, măcar formal, să recurgă la asentimentul Porții, atunci când întreprinderea o măsură. Fiind foarte slabă, Poarta suporta oricând consecințele negative ale deținerii suzeranității nominale, căci tot ce se întâmpla în sens negativ era transferat în contul Turciei. Concepute ca instrumente de dominație, Regulamentele Organice confereau Rusiei dreptul permanent de anestec în afacerile interne ale Principatelor Române. Controlul asupra lor este exercitat fără vreo reprezentare din partea Turciei. Domnitorii ce vor fi instalați pe tronuri în 1834 trebuiau să înainteze periodic rapoarte consulilor ruși în Principate. Numai după ce Curtea din Petersburg era informată se luau măsurile de rigoare.

²³ Ion Ghica, *Opere*, IV, ed. Ion Roman, București, 1985, p. 301. *Notes historiques sur les Principautés remises à Ahmed Effendi sur sa demande. Décembre 1849.*

Boierii au înțeles repede că tot ce era bun sau rău pentru ei venea de la St. Petersburg și înaintează neconținut memorii, în care reclamau abuzurile domnilor. Cei doi domnitori români sunt supravegheați îndeaproape, primind instrucțiuni și fiind obligați să răspundă de îndeplinirea lor²⁴.

Porții otomane nu-i scăpa însă tendința Rusiei spre dominație absolută asupra Principatelor Române prin intermediul Regulamentului Organic. Boierii români ezită, de teama Rusiei, să se întâlnească cu ambasadorul turc la Petersburg, sosit la Iași. De aceea, Poarta nici nu se grăbea să sancționeze Regulamentele Organice, căci relațiile sale cu Principatele Române intrau în domeniul ficțiunilor. Pentru care motiv, dorea mai degrabă revenirea la domniile fanariote, decât Regulamentele Organice. Sub presiunea celorlalte mari puteri, Rusia va fi nevoită să-și retragă armata de ocupație, dar va lăsa în urmă toate mijloacele necesare asigurării dominației sale politice absolute²⁵.

Împotriva tendințelor imperiale ruse, sporește în intensitate mișcarea de emancipare națională. Boierii mai în vârstă devin circumspecți față de promisiunile făcute creștinilor din Imperiul otoman de către Rusia. Chiar în timpul ocupației armate, mișcarea de constituire a statului român unitar și independent devine remarcabilă. Principiul Unirii este acceptat de Rusia și înscris în Regulamentele Organice, cu intenția de a instala pe tronul noului stat un prinț din familia Romanovilor. Unii boieri sesizează intenția și propun alte soluții, precum cea din Grecia, adică un domn provenit dintr-o dinastie occidentală. Treptat, mișcarea pentru modificarea statutului internațional al Principatelor se identifică cu cea împotriva protectoratului. Boierii români detectează chiar atitudinea Franței în privința unirii sub un principe francez sau englez. Marile puteri occidentale nu depășesc însă cadrul unor bune intenții. Rămânea numai ca prin propagandă asiduă în Occident, opinia publică din acea parte a continentului european să fie interesată în mai buna cunoaștere a necesității creării la gurile Dunării a unui ducat al Daciei sau a unei confederații de state. Numele de români trebuia să pătrundă în toate mediile sociale. Încât, cu timpul, lumea Occidentală se obișnuiește cu numele de român, purtat de un popor latin, care necesita ajutor spre a se afirma și alcătui într-un stat unitar și independent²⁶.

Regulamentele Organice nu erau decât unul din mijloacele prin care Rusia își asigura dominația politică absolută asupra Principatelor Române. Fără ele, rămâneau tratatele speciale cu Poarta otomană, care-i confereau toate drepturile la ingerințe în afacerile interne. Abolirea acestor tratate va semnifica trecerea spre statul de drept și desființarea protectoratului rusesc. Evident, Regulamentul Organic era un statut internațional. El pune în termeni juridici ceea ce se realizase în termeni politici prin tratate. Operă eminentemente conservatoare, generată de

²⁴ Anastasia Iordache, Apostol Stan, op. cit., p. 59.

²⁵ *Ibidem*, p. 48-54.

²⁶ *Ibidem*, p. 54-58.

concepțiile dominante ale absolutismului rusesc de tip oriental, Regulamentul Organic n-a modificat regimul politic. În esență, regimul a fost și a rămas absolutist, țarul Rusiei, un suveran despot, nefiind capabil să depășească limitele impuse țărilor române de către sultan, un alt suveran despot. Este totuși îndoielnic că Poarta otomană ar fi dat Principatelor Române așezăminte mai bune decât Regulamentele Organice. Maniera în care administrase Principatele în perioada domniilor fanariote demonstrase din plin incapacitatea ei. În consecință, Regulamentele Organice le-au sustras corupției dominației otomane, introducând ideea de stabilitate și legalitate, în locul necurmatelor schimbări și insecurității generale a poporului român. Dacă fusese îndepărtată dominația otomană, a fost introdusă cea rusească, mult mai apăsătoare și primejdioasă. Totul a fost conceput în interesul Rusiei și nu al Principatelor Române. Spre deosebire de Turcia, care secătuisese material țărilor române, Rusia atacă însăși ființa națională, substratul spiritual. Din impasul istoric astfel creat, numai cu ajutorul Europei românii aveau posibilitatea de a scăpa de acest primejdios protectorat, extrem de păgubitor în planul emancipării naționale, dar cu rezultate apreciable în domeniul modernizării. Paradoxal, cu cât progresa modernizarea în domeniul material, cu atât sporea încătușarea în domeniul spiritual. Descătușarea devine un imperativ național.

POLITICAL DOMINATION UNDER THE IMPERATIVE OF
MODERNIZATION OF THE ROMANIAN PRINCIPALITIES.
CHARACTER AND PURPOSE OF THE *RÈGLEMENTS ORGANIQUES*

Abstract

The *Règlements Organiques* were little else than a means for Russia to exert absolute domination over the Romanian Principalities. Additionally, special treaties signed by Russia with the Ottoman Porte enabled the former to thoroughly interfere with the internal affairs of the Principalities. The abolishment of these treaties would mark the establishment of the State of Law and the suppression of Russian protectorate. The *Règlements Organiques* were undoubtedly an international framework, expressing in legal terms what treaties had formerly dictated in political terms. Exhibiting a clear conservative nature and originating in the Russian Oriental-type absolutism, they brought about little change. The regime would basically remain absolutist, the despotic Tsar of Russia being utterly unable to go beyond the limits forced upon the Romanian Principalities by yet another despot, the Sultan. Nonetheless, it is doubtful that the Ottoman Porte should have been in a better position to provide the Principalities with the establishments set up by the *Règlements Organiques*. Indeed, the latter would check off Ottoman corruption and set forth the ideas of stability and legality, in stark contrast with the continual change and general insecurity so familiar to the Romanian people. But

the fact was that Ottoman domination had been replaced by the Russian one, far more burdensome and dangerous. Everything would be thought of so as to serve the interests of Russia, and not in the least those of the Romanian Principalities. While the Ottoman Porte had been looting the land, Russia was now aiming even deeper, at the people's national conscience. Europe alone was in a position to assist the Romanians in their overthrowing of a protectorate which greatly jeopardized national emancipation, even if promoting material progress. Paradoxically, modernization went hand in hand with the deepening of spiritual domination, turning emancipation into a major national issue.

TRANZIȚIA CĂTRE MODERNITATE ÎN VIZIUNEA CONTEMPORANILOR DE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

GRIGORE CHIRIȚĂ

La mijlocul secolului al XIX-lea, cursul tradițional molcom al istoriei românilor s-a schimbat dintr-odată, devenind rapid și impetuos, de o manieră spectaculoasă. Acest fapt a surprins nu numai pe contemporanii acelor evenimente din principalele state europene, dar, într-o oarecare măsură, chiar pe artizanii acelor transformări efectuate cu o energie și o fermitate nebănuite. Într-un răstimp istoric scurt, întins pe durata unui singur deceniu, între sfârșitul războiului Crimeii (1856) și recunoașterea internațională a statului român, având în fruntea sa dinastia ereditară de Hohenzollern-Sigmaringen (1866), a apărut pe harta Europei o țară nouă, România, iar pe scena istoriei continentale a irupt un popor care-și afirma cu vigoare și cutezanță dreptul la existența stabilă de sine stătătoare, deși cancelariile diplomatice europene se încăpățâneau să-i ignore oficial numele. Firește, această bruscă și neobișnuită accelerare a ritmului împlinirilor istorice își are motivațiile sale. Ele trebuie căutate, mai înainte de orice, atât în contextul internațional favorabil (blocarea elanului expansionist în Europa de sud-est a Rusiei imperiale și dorința puterilor occidentale – îndeosebi a Franței – de a o îndepărta de gurile Dunării prin sprijinirea apariției în această zonă a unei entități statale relativ puternice și organic încheată), cât, mai ales, în dezvoltarea naționalității noastre sub presiunea exercitată de ideile civilizației moderne europene asupra formelor de organizare și de viață anchilozate, anacronice aparținând altor vremuri și inspirate în bună măsură dintr-un alt areal de cultură istorică (modelul turco-oriental). Dar nu numai atât. Creșterea conștiinței naționale a românilor începând din secolul al XVIII-lea prin punerea în evidență a factorilor permanenți ai dăinuirii istorice (vechimea și omogenitatea lor, datorate originii daco-romane și limbii latine, viața neîntreruptă în spațiul intra și extra carpatic mărginit de fluviile Tisa, Dunăre și Nistru, luptele duse cu grele sacrificii pentru apărarea teritoriului străbun și a ființei naționale etc.), conjugată cu normele și principiile caracteristice civilizației moderne în plină expansiune, au contribuit la apariția și fundamentarea doctrinei naționale românești. Ea avea menirea fundamentală de a teoretiza în plan ideatic și a selecta căile și metodele introducerii structurilor de stat, a formelor de viață modernizatoare pentru ansamblul națiunii române, de a

circumscrie rolul și locul pe care aceasta urma să-l aibă în special în raporturile cu vecinii, dar și în planul mai larg al integrării sferelor de interes și de spiritualitate ale Europei. În mod firesc și, ca atare, inevitabil a apărut astfel în primul planul preocupărilor necesitatea reconstruirii unui nou tip de stat, unitar și centralizat, similar ca organizare și funcționare altor state europene înaintate, capabil să reziste oricăror presiuni și amenințări din exterior, și care, în perspectivă, după dobândirea independenței, să acționeze pentru a reuni în cadrul aceluiasi organism statal teritoriile locuite dintodeauna de romani însă aflate sub stăpâniri străine.

Noua creație statală, preconizată în deceniile anterioare și legitimată de Adunările ad hoc din 1857 prin adoptarea unui amplu și complex program unionist, a început a prinde contur odată cu alegerea în chip deliberat a col. Al. I. Cuza ca domnitor al ambelor Principate în ianuarie 1859, a continuat prin unificarea și modernizarea instituțiilor statului într-un tempo neobișnuit de rapid și s-a încheiat – primind o solemnă consacrare prin constituția adoptată în 1866 fără consimțământul vreunei Puteri garante, inclusiv a Porții, deși aceasta ne era încă suzerană – cu înscăunarea din propria noastră voință pe tronul României cu titlul ereditar a principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Toată aceasta impresionantă operă istorică a fost consolidată de numeroase și profunde prefaceri în planul relațiilor socio-economice spre a descătușa energiile și a încuraja inițiativele individuale în spiritul liberalismului clasic dominant al epocii. Totodată, s-a urmărit modernizarea instituțiilor politice, a cadrului vieții publice și politice propriu-zise în acord cu exigențele și experiența statelor vest-europene. Cu alte cuvinte, pe măsură ce se înfiripa și întărea, statul și-a îndeplinit una din sarcinile cele mai dificile și mai importante, neapărat necesară, rezidând în însăși rațiunea sa de a fi, și anume aceea de a moderniza societatea prin toate pârghiile avute la dispoziție (între care cea legislativă a ocupat locul central) și mijloacele executive și de control de care dispunea. Desigur, între munca spornică de creare a noului stat într-un ritm precipitat pentru a se folosi la maximum avantajele contextului internațional și modernizarea în sine a societății în ansamblul ei pe diverse canale și în forme variate era o legătură organică, indisolubil ambivalentă, cu efecte de durată și urmări benefice resimțite pe toate planurile istoriei naționale. Ele au fost schițate oarecum separat numai din nevoia sistematizării expunerii, pentru că în substanța vie, concretă a vieții care a fost, alcătuiau o realitate multiformă indestructibilă, având aspectul unui proces istoric complex cu nenumărate determinări. Această schiță – cadru, deși nu prezintă vreun interes sub raportul noutății, ajută să se înțeleagă corect și aprofundat modul cum s-au modernizat atât structurile politice cât și cele publice ale societății românești din Principate în anii 60 ai secolului trecut. Și aceasta deoarece șocăm că a sosit momentul să se pună capăt speculațiilor despre pretinsa „imitație” mecanică a apusului, despre „mode” introduse de „bonjuriști” aflate în flagrantă contradicție cu fondul înapoiat existent la acea dată, teze care, reținute tocmai datorită

premiselor reale cu contrastele lor adeseori șocante nu constituiau totuși elementul nou, dinamic și de profunzime și, de aceea, nici trăsătura caracteristică a perioadei de tranziție de la un tip de civilizație la altul, ci mai degrabă nota pitorească și de zeflemea, care în superficialitatea inerentă, n-aveau cum surprinde sensul inexorabil și adânc înnoitor al evoluției istorice. Pentru că – așa cum au demonstrat convingător în ultima sută de ani istorici, economiști, sociologi, cercetători ai fenomenelor culturale – modernizarea n-a fost „o modă” (I. L. Caragiale avea s-o stigmatizeze prin cuvântul „moft” care va face carieră în literatura satirică !), ci o chestiune esențială: de unificare, eliberare și existență națională, potrivit nevoilor și aspirațiilor neamului nostru, în acord cu noul curs al istoriei universale ce se înstăpânise deja în multe dintre statele europene și pe continentul nord-american.

Cercetările istorice au pus într-o puternică lumină încheierea esențială potrivit căreia la mijlocul secolului al XIX-lea economia Principatelor Române, covârșitor agrară, deși înregistrase progrese însemnate după înlăturarea monopolului otoman asupra comerțului cu cereale prin tratatul de la Adrianopol din 1829, și, mai târziu, un adevărat salt ca urmare a conjuncturii favorabile create de războiul Crimeii, rămăsese, totuși, înapoiată sub raportul nivelului european al producției și al calității ei, fiind, totodată, încorsetată în relații sociale și forme de proprietate anacronice de proveniență feudalo-clăcășești. Nici alte sectoare ale economiei (finanțele, transporturile, mijloacele de comunicație, comerțul), rămase și ele în urma progreselor înregistrate în alte părți, nu puteau face față nevoilor reale în continuă creștere ale societății. În consecință, factorii propulsori ai prefacerilor înnoitoare care au declanșat procesul de modernizare a societății românești nu trebuie căutați (ca în cazul societăților vest-europene) cu precădere în economia intrată pe făgașul dezvoltării capitaliste care a făurit structuri sociale și politice adecvate noului model de dezvoltare socio-economică, ci în primul rând în planul spiritualității, mai precis în domeniul politic, sub forma asimilării și promovării conceptelor moderne ale vremii corelate cu aspirațiile și necesitățile națiunii române. Cu alte cuvinte – simplificând și schematizând lucrurile –, în timp ce în societățile vest-europene (inclusiv S.U.A.) noile forme burgheze de organizare a vieții publice întemeiate pe dezvoltarea economiei capitaliste au impus restructurări politice (inclusiv la nivelul statului și a instituțiilor sale) fie pe cale organic-evolutivă (ca în lumea anglo-saxonă) fie printr-o ruptură violent revoluționară (cazul clasic al Franței), la noi s-a mers pe o cale care îmbină elemente aparținând ambelor modele, fără însă a fi duse nici unul până la ultimele sale consecințe. Și anume, mai întâi a fost edificat statul modern, s-au asimilat noile forme instituționale care, la rândul lor, printr-o politică deliberată, a operat schimbări în fondul anacronic ce domina viața societății, măsurile preconizate venind, așadar, de sus în jos cu contribuția hotărâtoare a noului stat. Ritmul acestor prefaceri structurale și de durată a fost foarte rapid, măsurând câteva decenii (în literatura de specialitate s-a adoptat formula „arderii etapelor” ceea ce vrea să însemne că între 1840–1880 noi am înfăptuit ce realizaseră alte popoare în

peste un secol), deși s-a optat după 1848 pentru calea mai înceată a evoluției graduale, pașnice a reformelor și nu a saltului revoluționar, violent, brusc și discontinuu.

Pentru a avea o privire de ansamblu a trăsăturilor esențiale ale prefacerilor ce cuprinseseră sferile vieții social-economice și politice, a modului în care procesul de modernizare ce semnifica în fapt tranziția de la o lume veche, aproape încremenită în structuri și mentalități venind din adâncul secolelor, la o alta nouă, dinamică, ce promova meritul, valoarea și munca în consonanță cu tripla deviză a revoluției franceze de la 1789, introducând prin urmare noi principii și norme de comportament individual însă și de agregare a societății, este cât se poate de sugestiv și instructiv de reprodus selectiv măcar câteva dintre mărturiile documentare rămase de la personalități reprezentative despre modul cum era perceput și se răsfrângea în conștiința epocii acel învolburat și atât de contradictoriu proces istoric. Așadar, care era fondul înfruntării din societatea românească de atunci și cum se manifestau adversitățile dintre părțile aflate în conflict?

Să începem prin a reproduce câteva extrase din articolele publicate de acei oameni politici din Muntenia care, având un rol conducător în declanșarea și desfășurarea revoluției de la 1848, după înăbușirea acesteia au fost nevoiți să suporte necazurile și privațiunile exilului până în 1857. În toți acei ani ei nu au stat inerți, deplângându-și soarta, ci s-au aflat într-o continuă efervescență politică, stabilind fructuoase contacte cu oameni politici și de stat occidentali, publiciști etc. pentru a-i convinge că în temeiul drepturilor suverane consemnate în vechi tratate, conexate evoluțiilor istorice din acei ani în sud-estul Europei, devenise necesară formarea statului român la Dunărea de jos având o dublă misiune: 1) de a strânge laolaltă pe conaționali spre a-i apăra și ajuta să prospere, întărind naționalitatea română; 2) a se constitui ca o barieră protectoare împotriva expansiunii Rusiei în direcția Balcanilor¹. Înapoiți în țară în timpul campaniei electorale pentru alegerea Adunării ad hoc, foștii exilați s-au lansat în viața politică cu toată energia, dar și cu o înverșunare ușor de înțeles împotriva reprezentanților clasei politice care-i ținuse aproape un deceniu departe de patrie. Între aceștia se remarcă, prin noutatea și radicalitatea concepțiilor preconizate, liberalii strânși în jurul „Românului”. Iată, spre ilustrare, extrase din doar două articole, deplin edificatoare pentru acea tendință doctrinar-politică având aderențe numai în Țara

¹ Bun cunoscător a situației și aspirațiilor românilor, E. Regnault, în lucrarea sa din 1855 consemna: „Limba lor, obiceiurile lor, totul se îndepărtează de sfera moscovită. Pierzându-și speranța de a le ademeni, Rusia vrea să le înălțuiască. Neputându-le afilia liniei panslaviste, ea vrea să le țină în frâu cu mâna sa de fier”. Moldo-Valahia constituia deci „un punct de cea mai mare importanță în strategia panslavistă, deoarece panslavismul întâmpină acolo forțe ce-i sunt contrare” (*Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, vol. II, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 15). Într-o scrisoare din 1854, Ion Ghica, într-o formulare lapidară pe cât de adevărată, pe atât de sugestivă, îi numea pe ruși „protectorii noștri persecutori” (Ion Ghica, *Opere*, vol. IV. *Correspondență*, Edit. Minerva, București, 1985, p. 568).

Românească, în mediile orășenești ale burgheziei în devenire. În articolul *Trecut și viitor* apărut la 8/20 ianuarie 1859 (deci înaintea alegerii Domnului Moldovei și ca Domn al Țării Românești) C.A. Rosetti afirma „fără sfială” că, întrucât nimeni nu se pronunțase public împotriva Unirii, atunci – se întreba el – „pentru ce luptăm și cu cine luptăm?”. Și tot el răspundea: deși „inamicul nu se vede”, lupta se ducea „între trecut și viitor, între privilegiu și egalitate, între abuz și dreptate, între supunere și libertate, între domnia străinului și autonomia țării”. Așadar – conchidea tranșant fruntașul radical – „lupta este astăzi mai cu seamă între cei care vor să mențină trecutul și între cei care vor transformarea societății”². Câteva luni mai târziu, în paginile aceluiași periodic, se aduceau noi clarificări: „... prin votul de la 24 ianuarie am câștigat fundamentele unei noi existențe politice, dar aceasta nu poate dura mult fără fundamentele unei noi vieți sociale, fără o preînnoire a ideilor spiritului, fără o îmbărbătare a inimilor, fără prefacerea moravurilor trecute, fără schimbarea moliciunii în activitate, fără desființarea demeritului prin tăria meritului, fără o viață cu totul nouă. Regenerarea întâia reclamă imperios regenerarea a doua, fără de care nu este mântuire”³. Opinii asemănătoare se întâlneau frecvent în luările de atitudine din anii următori, fie prin presă, fie prin viu grai, uneori chiar de la tribuna Parlamentului. Inițial, radicalii, spirite încă idealist-romantice, lipsite și de experiența guvernării, considerau că marile transformări preconizate se puteau înfăptui relativ ușor și repede: „românii, fiind bine născuți, bine înzestrați de natură – se putea citi într-un comentariu din 1858 a lui C.A. Rosetti – n-au trebuință decât să sufle peste dâșii câțva timp un vântuleț de libertate spre a cunoaște ș-a își împlini toate datoriile lor de cetățeni, ș-a face astfel ca nația română să-și poată relua și ea locul ce i se cuvine a ocupa în salba națiilor civilizate”⁴. Această concepție era, deopotrivă, ne-întemeiată pe realități (la românii, constituiți în peste 80% din țărani analfabeți, inerția conservatoare, teama de schimbări, de necunoscut, refuzul de a se lăsa antrenați spre deschiderile novatoare ale unor principii abstracte erau greu de combătut iar succesul, ori câte eforturi s-ar fi depus, nu putea fi decât parțial și superficial) și periculoasă pentru că, deși izvorâtă dintr-o indiscutabilă sinceritate, înlocuia cu o ușurință condamnabilă inițiativele și munca sistematică, perseverentă, de asimilare și exercitare conștientă a drepturilor și libertăților de către cetățeni – care presupunea un proces îndelungat de treptată integrare a acestora în viața instituțional-statală și publică a societății – într-un lucru ușor și repede de atins prin punerea la contribuție doar a voinței atotputernice (A nu se uita că una din cele două devize înscrise pe frontispiciul „Românului” încă de la apariție era „Voiește și vei putea”!). Ce-i drept, violenta confruntare politică dintre conservatori și liberali în anii domniei lui Cuza Vodă, spulberând acele iluzii ale radicalilor, le-a îndreptat pașii vrând-nevrând spre luciditate și pragmatism, spre obiective concrete, deși accentele idealist-mesianice n-au dispărut cu totul (mai ales la C.A. Rosetti).

² *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VIII, p. 387–388.

³ „Românul”, III, nr. 36, 26 martie/7 aprilie 1859, p. 143.

⁴ *Ibidem*, an II, nr. 41, 27 mai/8 iunie 1858, p. 161.

O percepție în bună măsură asemănătoare despre starea și viitorul societății o aveau și liberalii moderați. Din rândurile acestora se detașau, mai puțin ca oameni politici de acțiune și mai mult ca jurnaliști fondatori de influente publicații periodice, îndeosebi D. Bolintineanu și C. Bolliac. Pentru D. Bolintineanu, datorită faptului că „ideile civilizației au pătruns între români”, societatea, în ceea ce avea esențial și caracteristic la nivelul vârfurilor conducătoare, se divizase deja în „două partide, două tabere, una din bărbați retrograzi, adică oameni care cred că prin instituțiile vechi țara aceasta poate să fie fericită și că pentru idei vechi trebuiesc oameni vechi; cealaltă, de progreșiști, adică oameni care cred că prin instituții noi țara poate să ajungă la un port mai ferice și că pentru idei noi trebuiesc oameni noi”⁵. În schimb, în ambele partide, în domeniul ideilor de naționalitate, ele păreau a se afla pe aceleași poziții căci „în privința naționalității ne place a crede că nu este diferență”⁶. Într-un alt articol apărut în același periodic cu o săptămână înaintea alegerii Domnitorului, D. Bolintineanu constatând că, în urma rezultatelor alegerilor răsfărâte în componența Adunării electivă, „partida națională și progresistă” se putea impune adversarilor, el dădea dovadă de simț istoric și realism când aprecia că „ideile trecutului sunt învinse de ideile viitorului; orice încercare de luptă din partea spiritului ce a făcut să degenereze nația, va fi deșartă de aici înainte; sămânța relexor din trecut nu va mai putea să înflorească pe un tărâm pe care a trecut cea dintâi suflare de civilizație. Amar acelor ce nu vor înțelege!”⁷. Era, fără îndoială, o apreciere puțin cam edulcorantă care însă corespundea stării emoțional-euforice dominante din cercurile politice și culturale progresiste. În ceea ce-l privea pe C. Bolliac, memorabilă prin exactitate și plasticitate rămâne caracterizarea din articolul *Mozaicul social* apărut în „Naționalul” bucureștean din 1858: „Romană prin sânge, greacă de rit, România a rămas orientală prin sentimentele ei și occidentală prin aspirații”⁸. Peste câțiva ani, în noiembrie 1863, când Unirea Principatelor în persoana lui Cuza Vodă devenise o realitate recunoscută pe plan internațional, comentând programul guvernului M. Kogălniceanu adus la putere în 11/23 octombrie 1863, C. Bolliac, subliniind necesitatea înfăptuirii într-un ritm accelerat a marilor reforme (legea rurală,

⁵ „Dâmbovița”, an I, nr. 10, 12 noiembrie 1858, p. 37. Articolul a fost republicat în *Opere*, vol. X, *Publicistica*, București, Edit. Minerva, 1988, p. 45. Când, imediat după alegerea lui Al. I. Cuza la 5/17 ianuarie 1859, M. Kogălniceanu, în numele Adunării electivă, adresându-se noului Domn arătase că prin acel vot voiseră „să arătăm lumii aceea ce toată țara dorește: la legi noi, om nou” (*Acte și documente*, vol. VIII, p. 345) el exprima – sub impulsul unui moment de inspirație sublimă – nu numai și nu atât convingerea sa, cât mai ales un principiu, o stare de spirit având o intensă circulație în mediile politice progresiste. Dovadă, invocarea aceleiași idei printr-o sintagmă realmente deschițătoare de noi orizonturi, legată pentru totdeauna de semnificația acelor evenimente, invocată de D. Bolintineanu în articolul mai sus citat cu o lună înainte de a fi formulată solemn și oficial de M. Kogălniceanu.

⁶ „Dâmbovița”, an I, nr. 10, 12 noiembrie 1858, p. 37.

⁷ Ibidem, I, nr. 28, 17 ianuarie 1859, p. 118; reproduș în *Opere*, vol. X, *Publicistica*, p. 98.

⁸ Paul Comea, Mihail Zamfir, *Gândirea românească în epoca pașoptistă (1830-1860)*. Antologie, prefață și bibliografie de P. Comea. Text stabilit, note și medalioane biografice de M. Zamfir, vol. I, București, Edit. pentru literatură, 1968, p. 451.

reforma electorală, modernizarea justiției ș.a.), justifica în termenii urmatori oportunitatea luarii de către Domn și puterea executivă a unor masuri au oritare, de mână forte, fara a mai respecta întocmai ansamblul prerogativelor constituționale (ignorandu-se, cu deosebire, puterea legislativă a Parlamentului): „Noi nu avem trebuința sa facem cutare prefacere, sa îmbunătățim cutare lucru, sa îndreptăm cutare greșală; la noi este totul stricat, la noi este totul de făcut [...]. Noi nu suntem în starea în care sunt celelalte popoare ale Europei, încât sa înaintam cu încetul și pe nesimțite, căutând cu scrupulozitate la legalitate, căutând ca prin legalitate să mai facem și cele ce ne mai lipsesc peste cele necesare care le avem. Nouă ne lipsesc toate”. Tocmai de aceea trebuia „să facem iute câte au dobândit celelalte popoare ale Europei prin toate revoluțiunile lor cele sângerate și prin toate generozitățile suveranilor lor respectivi. Pentru aceasta formulele constituționale, mai cu seamă într-o constituțiune atât de oligarhica și vițioasă ca a noastră, nu ne sunt astăzi tocmai proprie nouă a le observa cu scrupulozitatea cu care le observă cei interesați la răul în ființă”⁹. După cum se poate ușor observa, în stilul său energic și colorat, C. Bolliac îndemna fără ocol la instaurarea unei Domnii autoritare cu misiune reformatoare, pe care Cuza Vodă o pregătise în detaliu, însă amânase înfăptuirea ei atât din cauza opoziției Puterilor garante, cât și la cererea imperativă a lui M. Kogălniceanu care – chemat la guvernare – încerca să soluționeze marile probleme ale țării aflate în dispută prin reconcilierea forțelor politice naționale, utilizând cadrul și căile parlamentarismului în vigoare.

În Moldova, unde nu exista un liberalism radical, o mare dezvoltare și putere de influențare a avut-o liberalismul moderat, pragmatic prin excelență, iar în cazul unor personalități ca M. Kogălniceanu și An. Panu îmbibat cu accente democratice. Spre deosebire de liberalii munteni, oamenii politici și de cultura moldoveni, deși adăpați la aceleași surse de spiritualitate europeană prin instrucția capătăată în școlile occidentale, fiind (prin temperamentul lor cumpatat strain exceselor) spirite înclinate mai mult spre meditație și receptare critică, s-au dovedit în scurgerea vremii refractari la schimbări bruște, spectaculoase însă superficiale, atingând, prin urmare, doar vârfurile elitei boierimii și a parvenitilor, dar rămase indiferente poporului pentru că nu operau transformări în profunzime, organice, care să prefacă din temelii societatea în beneficiul tuturor. Remarcabil prin adâncimea analizei, un acut simț al sensului istoriei, expresivitatea expunerii au fost și au rămas încă – în pofida unor exagerări ușor de identificat – scrierile lui Alecu Russo, mai ales *Studie moldovană* apărută în 1851. Moldova veche, tradițională, existentă în zilele sale, i se înfățișa „ca o pădure deasă și mare, unde toporul a tăiat iute fără a avea vreme de a curăți locul. Plugul, adică civilizația, stârpește zi de zi rădăcinile și preface codrul în curătură, curătura în lan frumos iar lanul în câmpii roditoare”¹⁰. În doar 16 ani, de la 1835 la 1851 „mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute ani de istorie”. „Viața părinților a trecut ca și viața

⁹ „Bucimul”, an I, nr. 144, 10 noiembrie 1863, p. 573.

¹⁰ P. Cornea, M. Zamfir, *Gândirea românească...*, vol. II, p. 351.

stramoșilor lor – nota el în continuare – adică lină ca un râu ce cură prin livezi și grădini și se perde fără huet în Siret. Întâmplările lumii de prinprejur murea<u> la graniță, vâlmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți. Viața noastră nu are legătură cu a lor, am putea să zicem că mai nu suntem fiii lor. Părinții noștri au deschis ochii în leagănul strămoșesc, oamenii de la 1835 cari inaugurează generația de față au răsărit în larma ideilor nouă. Ochii și gândul părinților se învârtteau la Răsărit, a noștri sunt țintiți spre Apus, deosebire de la cer la pământ”¹¹. Este interesant de reprodus și mărturia lui Vasile Alecsandri, acel „junimist patruzeciopist” – cum bine l-a caracterizat Garabet Ibrăileanu¹² – la care tendința de înnoire și reformare se împletea antagonic cu predispoziții conservatoare așa cum rezultă din „cântecelele” și operele dramatice scrise cu o ironie usturătoare deopotrivă la adresa „bonjuriștilor”, a parveniților, dar și a boierilor „ruginiți”, retrograzi, și jucate cu atâta succes în anii 40–60. Deși tabloul înfățișat corespunde unei etape anterioare, multe din trăsături puteau fi regăsite în forme ușor evaluate în anii Unirii. Constatând că societatea fiind „una din cele mai setoase de schimbări”, reformele găsind cale liberă, năvălind „fără împiedicare” în timp ce „datinele vechi sunt parăsite cu o nepăsare întristătoare”, V. Alecsandri se întreba într-o scrisoare din septembrie 1867 cu o nedisimulată undă nostalgică: „Cine astăzi recunoaște societatea română de acum douăzeci de ani ? Cine mai întâlnește tipurile acelea originale de boieri cu frica lui Dumnezeu, de cucoane gospodine, de slugi credincioase și îmbătrânite în casele stăpânilor, de lăutari nelipsiți la sărbători, de meseriași și negustori cu calfele lor ce formau un fel de *tièrs état* prin orașe? Unde și unde se mai zarește câte una din acele umbre rătăcite în lumea nouă?”¹³.

Preocuparea înnoirii societății prin preluarea critică și aplicarea cu măsură a ideilor civilizației moderne, a constituit fundamentul prodigioasei activități a personalității lui M. Kogălniceanu. Ea se întâlnește încă din perioada studiilor în strainatate și se va regăsi mereu în întreaga și complexa sa activitate, cu rosturi atât de însemnate, îndeobște recunoscute, în edificarea României moderne și independente. Din multiplele exemplificări posibile asupra ceea ce considera că trebuia făcut pentru modernizarea societății românești, ne vom opri doar la rezumarea acelei „mici digresis” (cum a denumit-o singur) inclusă în cap. I din romanul *Tainele inimii*, scris după mai 1847 și apărut în „Gazeta de Moldavia” pe 1850¹⁴. Relativ puțin cunoscut, comparativ cu alte scrieri, acel text conține *in nuce*

¹¹ *Ibidem*, p. 348–349.

¹² G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească. Note și impresii*. Postfață și bibliografie de Ioan Holban, București, Edit. Minerva, 1984, p. 87.

¹³ V. Alecsandri, *Scrisori*, I. Publicație îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, București, Soccc, 1904, p. 26. Scrisoarea era adresată lui Iacob Negruzzi.

¹⁴ A fost republicat după manuscrisul păstrat la Biblioteca Academiei de N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii literare”, seria III, tom. XI, mem. 3, p. 24–84. Profund cunoscător al istoriei și literaturii acelor timpuri,

ansamblul convingerilor sale carora le-a consacrat toată energia și chibzuința îndelungatei sale vieți. Postulând, din capul locului, că „n-am fost contra ideilor și civilizației străine”, pentru că „în secolul al XIX-lea nu este ertat nici unei nații de a se închide înaintea înrăurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta și de la străini”, M. Kogălniceanu preciza: „Românii, prin poziția geografică, politică, morală și etnografică, sunt datori mai mult decât ori și care nație de a nu rămâne străini la tot ce face gloria și puterea seculului. Mici și slabi, ei nu se pot face mari și tari decât prin civilizație, adică prin îmbunătățirea intelectuală și materială a țării lor”. Și el continua astfel în evidentă polemică cu mulți contemporani din ambele Principate: „Civilizația nu izgonește nici de cum ideile și năravurile naționale, ci numai le îmbunătățește spre binele nației în particular și a omenirii în general. Noi însă, în pretenție de a ne civiliza, am lepadat tot ce era bun pământesc și n-am păstrat decât abuzuri vechi, înmulțindu-le cu abuzurile noi a unui rău înțeles și mincinoase civilizații. Așa, predicând ura a tot ce este pământesc, am împrumutat de la străini numai superficialități, haina din afară, litera, iar nu spiritul sau, spre a vorbi după stilul vechi. Slova iar nu duhul”. Și adăuga apoi categoric că „adeverata civilizație este aceea care o tragem din sânul nostru, reformând și îmbunătățind instituțiile trecutului cu ideile și propășirile timpului de față”. Condamnând „luxul, corupția și formele exterioare”, preluate de vârfurile înstărite ale societății fie din snobism, fie în scopuri egoiste, însă „nu și ideile de dreptate și de o potrivă îndrituire, bună starea materială și descoperirile geniului care astăzi fac fala secolului”, M. Kogălniceanu deplângea înapoierea economiei, mizeria în care se zbătea țărănimea deși viețuia „în mijlocul celor mai mari bogății, cu pământul cel mai roditor, cu apele cele mai vii, cu pădurile cele mai frumoase”. În opinia sa, politica trebuia să se concentreze asupra reformelor spre a răspândi „luminile și buna stare materială în clasele de jos, care astăzi zac în neștiință și în sărăcie, să îmbunătățim agricultura și creșterea vitelor [...], să deschidem noi comunicații și noi căi de exportare a produselor noastre”. În vederea împlinirii aceluiași obiectiv, el lansa chemarea de a se uni toți fiii patriei „fără deosebire de stări” pentru „a scoate țara noastră din haosul, din ignoranța și demoralizația de astăzi”. În încheiere, el consemna că, studiind națiile străine, s-a încredințat că „popoarele nu pot ajunge la adevărata civilizație decât prin cultivarea și dezvoltarea facultăților naționale și sporirea bunei stări materiale; că toate acele instituții, menite spre a da claselor de jos un trai mai bun, un confort mai mare, spre

N. Cartoian, în studiul introductiv, sublinia în următorii termeni îngrijorarea lui M. Kogălniceanu din acea epocă de tranziție: „Așezat la răspântia a două lumi diferite: lumea românească veche, crescută în formele culturii orientale, și lumea nouă, a generației sale care – vanțurată prin țările Apusului – începuse să lepede portul, obiceiurile, tradițiile și instituțiile stramoșești pentru a adopta pe cele străine, el și-a dat seama că aceasta prăpastie între ieri și mâine rupea firul continuității istorice dintre generații, amenința unitatea națională și periclită viitorul neamului”. De aci preocuparea lui de a nu exclude „ideile naționale și tradiționale stramoșești” (*ibidem*, p. 30–31).

a le înlesni îndeșularea trebuințelor, sunt tot odată însușite de a izgoni și ignoranța și de a îmbunătăți și soarta morală a oamenilor și, prin urmare, a le pregăti o adevărată civilizație”¹⁵. Din cele expuse rezultă viziunea critică asupra stărilor de lucruri negative existente în societatea timpului său, dar și necesitatea racordării prin căi și mijloace adecvate la ideile și practicile civilizației occidentale, fără a se renunța la tot ce era bun și viabil din moștenirea națională. Am insistat asupra acestui text pentru că este cu adevărat uimitor să constați că ideile puse pe hârtie în urmă cu 150 de ani de cea mai pătrunzătoare și luminată minte a acelei generații, constituit încă de atunci într-un tezaur de învățăminte, și-au păstrat intact până astăzi mesajul ideatic profund patriotic. De asemenea, cu totul remarcabil apar modalitățile preconizate privind crearea statului, modernizarea societății, spre a se putea integra în Europa cu zestrea ei de valori specifice¹⁶.

Nu putem încheia această sumară trecere în revistă a mărturiilor rămase de la liberali fără a consemna și opiniile politice ale domnitorului Al. I. Cuza, percepția pe care o avea asupra stărilor de lucru din Principate. Ea este cu atât mai utilă și interesantă, cu cât trebuie să se țină seama că în el s-au activat brusc calități și virtuți potențial nebănuite, însă strălucit afirmate odată cu dubla sa alegere. Liberal convins care până în ianuarie 1859 nu figura printre fruntașii politici, el a avut din acel moment locul și rolul central în viața politică, în crearea statului național și restructurarea societății. Pentru că, indiscutabil, avea dreptate A. C. Cuza când scria că dacă se compară „starea poporului”, cum a găsit-o Cuza Vodă în 1859 cu aceea lăsată în 1866 „vom vedea că sunt două lumi deosebite. Și nu timpul, cu lucrarea lui înceată, le-a diferențiat, ci energia unui singur om în scurta lui domnie de șapte ani”¹⁷. Într-o scrisoare din Iași adresată lui C. Negri la 24 mai st. v. 1861, blamând pe conservatorii care „profitând toată viața lor de abuzurile fostului sistem” se dovedeau a fi adversari ai reformelor, Domnitorul Cuza adăuga că în epoca alegerii sale „sentimentul național în favoarea reformelor prin Unire era atât de puternic” în ambele Principate, încât cuprinsese majoritatea inimilor, se afla pe toate buzele, așa că finalmente „unanimitatea voturilor se strânse în jurul unui singur nume”, adică al său. Eu am înțeles perfect – conchidea într-o manieră programatică ce sintetiza aspirațiile românilor de pretutindeni – că „dubla mea alegere însemna pentru țară: Unirea și reforme, și că, dacă am fost ales, aceasta a fost pentru a pune în practică aceleași principii care mi-au fost cunoscute

¹⁵ *Ibidem*, p. 62–66.

¹⁶ Într-o conferință din 1919 N. Iorga, caracterizându-l pe M. Kogălniceanu: „cea mai cuprinzătoare minte românească, cel mai creator spirit” din secolul al XIX-lea, arată că aceasta înțelegea statul ca un organism, căutându-i „legătura neapărată între dezvoltarea organică a societății și formațiunea și dezvoltarea statului”. Însă pentru a lucra în acea direcție „îi trebuia o conștiință publică și aceasta n-a existat” (N. Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*. Ediție îngrijită de Ștefan Lemny și Rodica Rotaru, București, Edit. Minerva, 1987, p. 209).

¹⁷ A. C. Cuza, *Valoarea operei lui Cuza Vodă*, în „Calendarul «Neamului românesc» pe anul 1910” Vălenii de Munte. 1909. p. 31.

întodeauna și care se găseau înscrise în Convenție”¹⁸. Și, într-adevăr, întreaga acțiune a lui Cuza Vodă, susținută și dusă la bun sfârșit cu ajutorul destoinicilor săi colaboratori, s-a înscris pe cele două direcții fundamentale ireversibile atât de fertile pentru viitorul neamului nostru.

Viziunea conservatorilor privind obiectivele tranziției nu se deosebea esențial de cea pusă în circulație de liberali, conținând soluționarea aceluiași imperative: crearea statului național și modernizarea societății. Diferența substanțială, în schimb, în ce privește ritmul, căile și metodele considerate a fi cele mai potrivite și oportune pentru împlinirea acelor obiective, amploarea și conținutul prefacerilor înnoitoare, – toate acestea urmând a avea drept consecințe, în noile condiții, adică sub regimul formelor modernizate, prezervarea păghiților de bază ale dominației economice și politice exercitate în avantajul lor dacă nu în exclusivitate ca până atunci cel puțin într-o măsură precumpănitoare. O asemenea concepție, cu diferențe doctrinare neînsemnate, ținând mai degrabă de personalitatea celui care o propăvăduia, era comună ambelor Principate. Ea însă n-a fost pe larg expusă și nici sistematic comentată – în presă sau prin discursuri – decât în momente de vârf ale unor crize politice și atunci doar de câțiva oameni politici considerați îndeobște a fi apărătorii intereselor fostei clase privilegiate. Dintre aceștia se detașa personalitatea lui Barbu Catargiu, lider de necontestat al conservatorilor până la tragica sa dispariție prin asasinatul învâluit încă în mister din 8/20 iunie 1862. Într-o formă concentrată, în discursul din 27 iunie st. v. 1859, luând deopotrivă apărarea vechii boierimi și blamând în același timp nerăbdarea celor care se pronunțau pentru operarea unor schimbări radicale într-un timp cât mai scurt, Barbu Catargiu aprecia nu fără îndreptățire că „bătrânii aceea pe care îi disprețuiți, prin înțelepciunea și răbdarea lor, au ținut lucrurile cum au putut, prin mijlocul atâtor nenorocite încercări și cu micile lor mijloace, ca să ne lase drepturile de care ne bucurăm astăzi”. Între cei „ce au fost și au făcut ceva, și între cei ce fâgăduiesc și n-au făcut nimic, este o mare deosebire”. Pentru că, dacă se vor vântura „vorbele pompoase, fâgăduielile umflate, de care suntem asurziți de câțiva ani încoace [...] ce credeți că ne-ar rămâne?”. Și tot el răspundea, de astă dată nedrept și vindicativ: „un sgomot amăgitor, o găngă de vorbă îngânate, babilonice, neînțelese chiar de cei ce le rostesc. Iată rezultatul”. Concluzionând într-o manieră mai conciliantă ce se dorea un îndemn la o colaborare în anumite limite, B. Catargiu declara că nu se împotriva ascensiunii noilor forțe politice „pe scara slujbelor” spre a clădi împreună o viață nouă. Însă îi îndemna pe grăbiții săi adversari politici „să călcați mai încet din treaptă în treaptă; nu voiți a sări din capul de jos al scării tocmai la cel de sus, pe streășină; fiind pasul cam mare, ne e

¹⁸ Alexandru Ioan Cuza și Costache Negri. *Correspondență*. Text ales și stabilit, traducere, studiul introductiv și note de Emil Boldan, Edit. Minerva, București, 1980, p. 498. Scrisoarea, sub formă de concept, este un autograf Cuza. Ea nu este din 1862 (cum greșit o datează editorul în lipsa mențiunii cronologice) ci din 24 mai st. v. 1861, după cum se constată dintr-o copie aflată la Arh. St. Buc., microfilme Franța, rola 265 (vol. 349), c. 149 și rezultă clar din conținutul ei.

frică să nu cădeți, și, ceea ce ar fi mai rău, să cădeți peste noi ce vă privim cu atâta plăcere, și să ne rupeți gâtul și nouă și vouă”. Dimpotrivă, acționând „mai cu încetul, mai moderat, o să fim toți bine”¹⁹.

Neputându-și impune integral convingerile – cum ar fi dorit – prin acțiuni organizate și eficiente, nici în privința stabilirii structurii și funcționalității instituțiilor statului și nici asupra modului cum s-au modernizat bazele societății ci doar parțial prin cedări și concesi făcute forțelor politice progresiste, conservatorii au sfârșit prin acceptarea globală și în principiu a faptelor împlinite, a noilor realități politice care treptat au schimbat cursul istoriei naționale. Ca atare (pentru a da un singur exemplu) în programul politic al comitetului electoral central din Iași din toamna anului 1866 – deci ulterior încheierii construcției statale moderne – subscris de conservatori ca Iordache Beldiman, C.D. Sturdza, Al. C. Mavrocordat, V. Pogor, Al. Balș, C. N. Suțu, ș.a., pronunțându-se pentru „întărirea monarhiei ereditare, pentru apărarea și garantarea aplicării tuturor prevederilor constituționale într-un spirit de ordine și bună chibzuială”, continua în acest fel: „Era revoluțiunilor s-a închis. Țara noastră a trecut în puțini ani de la o organizațiune politica oligarhică și, am putea zice, patriarhală, la o organizațiune liberala și democratică asemanată organizațiunei statelor celor mai înaintate și mai civilizate. Am realizat revoluțiunea și reformele noastre în ramurile politic, administrativ și judecătoresc cu o repeziciune al cărei exemplu nu-l găsim la nici o altă națiune. Timpul a sosit când trebuie să ne poprim pe această cale și să așteptăm ca aceste reforme să înceapă a intra în moravurile țării. Până acum n-am făcut decât a dărâma. Astăzi nu mai avem decât a consolida reformele politice și sociale ce le-am realizat.[...] Revoluțiunile și schimbările grabnice pot fi câte odată un rău necesar, ele, însă, nu pot deveni starea normală a unei societăți, fără a o conduce la pieirea sa. [...]. Trebuințele noastre, atât pentru astăzi, cât și pentru viitor se rezumă

¹⁹ Barbu Katargiu. *Discursuri parlamentare (1859-1862 iunie 8)*. Cu o precuvântare și un studiu asupra lui Barbu Katargiu de Anghel Demetrescu. Publicate din nou cu o prefață, un indice de persoane și un index de lucruri de Petre V. Haneș, București, Minerva, 1914, p. 159-160. Într-o broșură din 1861, economistul Al. D. Moruzi, un conservator consecvent în chestiunile sociale (cu deosebire în problema agrară) însă cu opinii liberal-moderate în chestiunile politice, justifica astfel necesitatea menținerii în primul planul noii vieți politice a fostei clase privilegiate: „Dând la o parte, din noul drum ce ni se deschide, principiul boieriei ca fiind o piedică pentru progres, nu suntem în drept să spunem părții celei mai înalte și bogate din societatea noastră, aceleia care posedă deopotrivă și cunoștințe și mijloace materiale și experiență practică: *Ați trăit destul, dați-vă la o parte din fața oamenilor noi*. Aceasta nici nu se poate, nici nu se cade. Să le spunem mai degrabă: «Fiți oamenii viitorului, cum ați fost oamenii trecutului; renunțați la exclusivism; admiteți în rândurile voastre pe toți accia care se disting prin talent, cunoștințe, merit; uitați plăcerile privilegiilor pentru fericirea ce o dă libertatea»”. El lansa un apel patetic marii boierimi să renunțe de bună voie „în mod sincer la aspirațiuni zadarnice către o revenire a trecutului, condamnat pentru totdeauna cu atât mai mult cu cât privilegiile, așa zisele foloase legate de boierie, sunt pe punctul de a prilejui nu numai pierderea încrederii și a dreptei influențe ce exercitați în țară, dar să fie și cauza ruinei averilor voastre” (Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Alexandru D. Moruzi, 1815-1878*, București, 1941, p. 85; sublinierea aparține autorului).

în două principii: conservare și pășirea măsurată și prudentă pe calea unui progres durabil²⁰. Am redat pe larg extrase din acest program fiindcă, prin încărcătura ideatică, este caracteristic atât gândirii doctrinar conservatoare (și din care se va desprinde peste câțiva ani junimismul politic deplin încheiat și expus în 1881 de P.P. Carp), cât și sensul istoric, semnificațiile acțiunilor practice pe care forțele conservatoare le vor desfășura în noile împrejurări politice.

Ce constatări, ce concluzii, se desprind din cele înfățișate mai sus, menținându-ne, firește, în limitele percepției contemporanilor asupra procesului de tranziție spre modernitate potrivit năzuințelor și intereselor principalelor forțe sociale care se înfruntau pe scena politică? Mai înainte de toate și mai presus de orice rezultă, fără îndoială, o adversitate reală, fătîș declarată, între cele două orientări doctrinare esențiale privind modul cum trebuia modernizată societatea. Cu toate că inițial toți gânditorii și oamenii politici erau de acord în privința soluționării celor două obiective fundamentale: crearea statului unitar și nevoia înnoirii profunde a societății, ei s-au despărțit și sub raport ideatic și pe terenul practicii sociale în momentul când au apărut – inevitabil – probleme de fond având un accentuat caracter de clasă privind conținutul, amploarea, ritmul și formele prin care urma să treacă acel proces istoric semnificând înlăturarea modelului autoritar quasi-oriental și adoptarea celui liberal european. Atingând interese majore ale tuturor claselor sociale pe o perioadă îndelungată – în fond era vorba nici mai mult, nici mai puțin decât de alegerea căii de dezvoltare a României viitoare, de cine, cum și în ce fel avea să exercite dominația în stat – era normal și de la sine înțeles să se deslănțuie o aprigă înfruntare politică pe care extrasele reproduse au ilustrat-o (credem) cu fidelitate și în toată complexitatea ei. Așa încât, privite din această perspectivă, momentele de concordie și de conlucrare (cum au fost, de pildă, în timpul dublei alegeri a Domnitorului Cuza în ianuarie 1859, ori, parțial, acel al detronării sale în 1866, precum și acțiunea conjugată pentru înscăunarea dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen) constituie excepții datorate necesității resimțite de întreaga obște românească de creare și consolidare a statului național ca apărător natural al intereselor neamului în țară și peste hotare, și nu regula, numitorului comun al vieții politice interne dominată de multiple fracturi, adânci frământări și adversități.

La încheieri în bună măsură asemănătoare ajunseseră – după ce studiaseră îndelung oamenii și epoca în contextul împrejurărilor internaționale, nevoia înscrierii poporului nostru pe curba ascendentă a progresului sincron impus de civilizația modernă – mai toți cercetătorii evenimentelor de la mijlocul secolului trecut. Dintre toate, merită a fi reținute două pasaje aparținând marilor noștri istorici A. D. Xenopol și N. Iorga. Acestea se constituie, în opinia noastră, ca modele atât prin exactitatea și profunzimea descrierii societății românești a acelor timpuri, cât și datorită remarcabilei capacități de sinteză, plasticității expunerii.

²⁰ Program politic al Comitetului electoral central din Iași, Iași, Tip. Junimea, 1866, p. 24–26.

Pentru A.D. Xenopol noua concepție a vieții de stat, revendicată de români prin Adunările ad hoc și decretată de areopagul european „era un straniu amestec de idei, de năzuințe și de interese din cele mai potrivnice, pentru a căror unificare, în sensul propășirii către o stare mai bună, era să se încheșteze o luptă uriașă între elementele trecutului și cele ale viitorului. Era ușor de decretat pe hârtie transformarea unui popor, de a înlocui, în articole, privilegiile cu egalitatea, farădelegile cu libertatea, neștiința cu lumina, barbaria cu civilizația; dar era greu, cumplit de greu de a face să pătrundă aceste principii în viața reală și să prefacă însuși formele ei, învechite și ruginite, în forme noi, frumoase și strălucitoare”²¹. Cât privește pe N. Iorga, din nenumăratele pagini fascinante presărate de-a lungul prodigioasei sale opere, vom reproduce doar un fragment – caracteristic pentru înțelegerea fondului gândirii sale istorice – dintr-o lucrare din 1909 în care considera că revoluția română de la 1848 „împărțise pentru mulți ani pe «fiii patriei» în oameni noi și oameni vechi, «aristocrați» și «aparatori ai libertății», «fanarioți» și «europeni» care nu-și mai puteau întinde mâna”. După înabuşirea revoluției, dintre cei ce fuseseră atrași în vârtejul ei, „unii erau în țara, tremurând asupra triumfului lor, ceilalți împănaseră Europa, încalzindu-se și hranindu-se, în saracia și nesiguranța lor de boemi deșărați și prigonii, printr-un ideal ce se întarea și se îmbogățește la atingerea cu nenorocirea. Erau doua curente neîmpăcate, – sublinia N. Iorga în continuare – erau două cete veșnic luptatoare, erau două steaguri ce se înfruntau cu acel prilej. Un vânt de război, de neogoita dușmănie bătea asupra întregii societăți românești în aceasta epoca a Unirii și a stăpânirii lui Cuza Vodă, ba chiar în cei dintâi ani ai «principelui strain» pana la amestecul vechilor clase în politicianismul izvorât din constituția pripita a anului 1866”²².

Din investigarea surselor istorice în perspectiva creată de scurgerea timpului, din modul cum s-au structurat lucrurile în împrejurările de atunci, ori cum s-ar judeca gândurile și faptele oamenilor supuse imperativelor vremii, un lucru ramane static și de netăgăduit: epoca Unirii, a creerii statului național și începutului modernizării efective a societății românești, departe de a fi lină, uniformă și univocă, de concordie națională și înfrățire „patriotică”, a fost, dimpotrivă, una din cele mai involburate, zbuciumată și contradictorii prin înfruntarea deschisă dintre lumea veche care se stingea nu fără a se împotrivi și cea nouă grăbită să-i ia locul spre a promova noile principii și valori ale culturii și civilizației moderne. Ea n-a fost însă sterilă, ci, pe lângă marile împliniri istorice, a pus în evidență (după mai multe secole de lăncezeală) vitalitatea, forța și înțelepciunea poporului nostru, care-și afirma astfel viguros identitatea național-statală, vocația creatoare de istoric

²¹ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 30.

²² N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. III, București, 1909, p. 193.

întemeiată pe aceleași valori ale libertății și democrației promovate de Europa occidentală.

TRANSITION TO MODERNITY AS VIEWED BY CONTEMPORARIES IN THE MID-19th CENTURY

Abstract

The undertaken research pinpoints an essential fact, namely that in a sole decade (1856–1866), taking advantage of the favourable international background, the Romanians would establish their unitary national state through the unification of the Danubian Principalities under the name of Romania. Given the backwardness of Romanian society set against Western Europe, the progress launched by the creation of the new state would be slow and incomplete, gradual and organic development (of an Anglo-Saxon type) merging with abrupt and violent revolutionary change (as in the classical case of France). Political and social developments would mainly stem from a struggle between conservatism and liberalism. A review is made of positions adopted in the issue by radical liberals (C. A. Rosetti), moderate liberals (Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu, C. Bolliac) and their opponents, the conservatives (B. Catargiu). The analyzed material highlights the profound and open adversity between the two trends over issues concerning the transition to modernity. Initially of the same mind as for the two main targets lying ahead – creation of the unitary national state and imperativeness of a renewal –, political leaders would then strongly disagree, both in theory and in practice, over the fundamental issues of social consequence pertaining to the contents, the extent, the pace and the means of replacing the Oriental-type authoritarian dictatorship by the liberal constitutional pattern of European origin. In other words, far from being uniform or univocal, the establishing of the national state and the modernization of society would mark a most troubled and contradictory period, plagued with an open confrontation between the old world, unwillingly nearing its end, and the new one, eager to promote the new principles and values of modern culture and civilization.

ELITELE ȘI PROSOPOGRAFIA

STATISTICA MATEMATICĂ ȘI INFORMATICA ÎN PROSOPOGRAFIE

IRINA GAVRILĂ

Prosopografia este unul dintre cele mai vechi domenii de cercetare a istoriei¹. Cu toate acestea, interesul pentru studiile prosopografice sistematice este relativ nou. Cercetările de pionierat ale lui Namier și Syme², deși înnoitoare, au avut puține consecințe imediate. Abia publicațiile din 1970–71 ale lui Nicolet și Chastagnol³, precum și cele ale lui Lawrence Stone⁴, au determinat o reală creștere a interesului pentru studiile prosopografice.

În cele ce urmează ne propunem să abordăm câteva dintre aspectele care caracterizează în momentul de față cercetarea prosopografică.

1. PROSOPOGRAFIA – METODĂ DE CERCETARE SAU ȘTIINȚĂ DE SINE STĂTĂTOARE?

Prin posibilitățile pe care le oferă, informatica a determinat un interes crescând pentru prosopografie. Computerul este în stare să rezolve multe dintre problemele specifice studiilor prosopografice, dar, în același timp, trebuie avut permanent în minte că există pericolul de a investi efort, timp și bani în investigații lipsite de o reală valoare.

Mulți cercetători au căutat o motivație pasiunii existente pentru prosopografie. Lawrence, de pildă, a asemănat pasiunea pentru colecționarea de informații biografice cu pasiunea colecționarilor de fluturi, timbre sau cărți poștale

¹ N. Bulst, *Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopography*, în *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography, Proceedings of the First International Interdisciplinary Conference on medieval Prosopography*, University of Bielefeld, 1982, Kalamazoo, 1986, p.1.

² L. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III*, London, 1925, 2 vol.; Syme, R., *Roman Revolution*, Oxford, 1939.

³ C. Nicolet, *Prosopographie et histoire sociale: Rome et l'Italie à l'époque republicaine*, în *Annales E. S. C.*, 25, 1970, p. 1209–28; A. Chastagnol, *La prosopographie, méthode de recherche sur l'histoire du Bas-Empire*, *ibidem*, p. 1229–35.

⁴ L. Stone, *Prosopography* în *Daedalus*, 100, 1971; p. 46–79.

ilustrate⁵. Orientarea cu precădere către studiile de istorie socială, precum și descoperirea de către istorici a avantajelor pe care computerul le oferă în rezolvarea problemelor din prosopografie, au stimulat în mare măsură dezvoltarea actuală a acestei ramuri din cercetarea istoriei. O dovadă în plus sunt și manifestările internaționale ale anilor '70 (Roma, 1975; Paris, 1978; Tübingen, 1979), legate de procesarea automată a datelor, în care abordările prosopografice au fost prezente⁶.

Cu siguranță, principalul impuls a venit de la istoria socială, din dorința de a studia și viața oamenilor obișnuiți, nu numai pe cea a celor care străluceau prin originea lor, prin funcția, averea sau inteligența lor⁷. Acest punct de vedere, formulat de Pierre Goubert, se sprijină pe studiul indivizilor în conexie cu condițiile lor de viață, familiile lor, ocupațiile sau profesiile lor, venitul lor, într-un cuvânt pe cercetările prosopografice.

Au existat multe încercări de a defini prosopografia, toate având în comun interesul pentru individ și colectivitatea în care se înscrie. Acest aspect, al individului privit în relația sa cu un ansamblu dat, este conținut în definiția oferită de Stone: „Prosopografia este studiul caracteristicilor backgroundului comun unui grup de indivizi, prin cercetarea colectivă a biografiilor lor”⁸. Noțiunea de „biografie” este aici destul de greu de precizat, pentru că de cele mai multe ori este greu, nu numai în medievistică, dar și pentru perioade mai apropiate de prezent, să reunim suficiente date personale despre un individ astfel încât să-i putem reconstitui viața. Prosopografia nu trebuie confundată cu biografia. Prosopograful este mai mult interesat în cercetarea ciclului de viață, el trebuie deci să caute în primul rând date pur demografice asupra individului și a familiei sale, pe lângă datele asupra carierei, educației, veniturii, averii. În afara datelor personale, mulțimea datelor implicate variază potrivit subiectului cercetat. Astfel, numai o selecție bine definită de date este de real interes pentru cercetător.

O altă definiție a prosopografiei a fost recent dată de Karl Schmid, care afirmă că obiectul studiilor prosopografice este identificarea indivizilor prin relațiile lor personale, de familie, sau similare acestora⁹. Credem că individul este

⁵ *Ibidem*, p. 49.

⁶ L. Fossier, A. Vauchez, C. Violante, ed., *Informatique et histoire médiévale. Communications et débats de la Table Ronde*, CNRS (Rome, 20–22 Mai 1975), Rome, 1977, p. 227–46; K. F. Werner, ed., *L'histoire médiévale et les ordinateurs – Medieval History and Computers. Rapports d'une Table ronde internationale*, Paris, 1978, München/New-York, 1981, p. 61–109; 19 *Kolloquium über die Anwendung der EDV in den Geisteswissenschaften, Tübingen, 1979*, in „ALLC – Bulletin”, 9, 3, 1981, p. 19–21.

⁷ P. Goubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire de la France du XVIIe siècle*, Paris, 1960, p. VII.

⁸ L. Stone, *Prosopography*, în „Daedalus”, 100, 1971, p. 46.

⁹ K. Schmid, *Prosopographische Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, in *Aspekte der Historischen Forschung in Frankreich und Deutschland. Schwerpunkte und Methoden*, Göttingen, 1981, p. 60.

doar un țel intermediar și nu scopul final al investigației prosopografice. Este oricum dificil a demarca o graniță clară între biografie și prosopografie¹⁰.

O altă întrebare care se pune este dacă trebuie sau nu să considerăm prosopografia o metodă de lucru. În articolul său, Lawrence Stone, de pildă, începe prin a spune că „prosopografia s-a dezvoltat ca una dintre cele mai valoroase și mai familiare tehnici pentru cercetătorul istoric”, pentru ca apoi să vorbească despre o relativ nouă invenție, „prosopografia ca metodă istorică”¹¹. Aceeași contradicție poate fi observată în multe cărți și articole. De fapt, prosopografia nu poate fi caracterizată ca utilizând o metodă anume, ci ca răspunzând unor deziderate specifice istoriei sociale. Pentru ca o cercetare prosopografică să fie încununată de succes trebuie să folosim o întreagă gamă de metode și tehnici din istorie și alte științe sociale, de la paleografie, sigilografie sau heraldică, la statistica matematică și procesarea automată a datelor. În consecință, am putea vorbi de prosopografie ca despre o nouă metodă, doar dacă am considera această combinație de tehnici și metode ca fiind o nouă metodă, ceea ce nu ni se pare potrivit.

Posibilitățile și limitele cercetării prosopografice au fost îndelung discutate în acești ani într-o serie de conferințe dedicate exclusiv acestui subiect. Prima s-a axat pe probleme metodologice ale istoriei medievale și a avut loc la Bielefeld, în decembrie 1982. Scopul său a fost discutarea abordărilor prosopografice ale diferitelor grupuri și straturi sociale, de la episcopi la țărani, de la studenți la orașeni. Au urmat cele două conferințe de la Paris, în octombrie 1984. Prima, organizată de Françoise Autrand¹², s-a ocupat de personalul statului modern timpuriu (secolele XIII–XVII), în timp ce cea de-a doua, organizată de Hélène Millet¹³, s-a concentrat pe utilizarea computerului în cercetarea prosopografică, de la istoria veche până la cea contemporană. Conferința organizată în decembrie 1985 la Școala Franceză din Roma, a avut ca topică principală „Prosopografia. Probleme și metode”, și a acoperit o arie largă de cercetare, de la sigilii bizantine până la vase de război din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Trebuie menționate și discuțiile găzduite în paginile periodicului *Medieval Prosopography*, fondat de George Beech, Bernard Bachrach și Joel Rosenthal, precum și în numere speciale ale altor reviste de specialitate¹⁴.

Discuțiile asupra prosopografiei au dat la iveală multe puncte de vedere interesante, dintre care două ni se par mai puternic conturate decât celelalte. În primul rând prosopografia a reușit să șteargă barierele tradiționale dintre istoria instituțională, economică și socială. În acest sens pot fi menționate istorii ale

¹⁰ N. Bulst, *op. cit.*, p. 6.

¹¹ L. Stone, *op. cit.*, p.46, 49.

¹² F. Autrand, ed., *Prosopographie et genèse de l'État moderne*, Paris, 1986.

¹³ H. Millet, ed., *Informatique et prosopographie*, Paris, 1985.

¹⁴ *Le Médié viste et l'ordinateur*, 10, 1983: *La Prosopographie*.

universităților¹⁵, ale țărănimii¹⁶, ale consiliilor ecleziastice¹⁷. În fiecare din aceste cercetări, prosopografia și-a demonstrat utilitatea. Numai o foarte bună cunoaștere a indivizilor poate conduce la o apreciere corectă a modului de funcționare, a succesului sau nereușitei instituțiilor medievale sau moderne, a revoltelor țărănești sau urbane. În acest caz este posibil un studiu prosopografic nu numai al liderilor, dar și al celor care au deținut poziții minore, iar în cazul revoltelor, chiar asupra participanților de rând.

Desigur există și pericolul ca simpla colectare de date prosopografice să devină un scop în sine al cercetării, și mai nociv dacă datele adunate sunt inaccesibile celorlalți cercetători, așa cum se întâmplă în marea majoritate a cazurilor. Tentația de a strânge date indiferent de valoarea lor și fără a preciza un anume scop al cercetării, devine tot mai puternică datorită posibilităților oferite astăzi de computere. O altă problemă intervine atunci când datele adunate pot fi cu greu integrate într-o expunere narativă. Pe de altă parte, studiile prosopografice în care rezultatele și interpretările sunt publicate fără a oferi și baza de date, chiar dacă stârnesc interesul cititorului, au o valoare limitată pentru cei care ar dori să continue sau să direcționeze altfel cercetarea.

Computerele au adăugat cu siguranță dimensiuni noi prosopografiei, în special în cazul proiectelor de cercetare care se sprijină pe mari baze de date. Numărul acestor proiecte este în continuă creștere. Baze de date, care conțin același gen de informații pentru locații geografice sau perioade istorice diferite, permit studii comparative interesante. În unele cazuri însă, baze de date prea bogate pot stânjeni cercetarea prosopografică. În orice caz, orice bază de date trebuie creată având în vedere un scop bine precizat.

Odată construite, bazele de date trebuie să faciliteze accesul tuturor cercetătorilor la informațiile pe care le conțin, fără însă a limita problematica cercetării. Capacitatea computerului de a executa calcule matematice poate deveni o altă capcană pentru istoric, în sensul că tehnici ca regresia, analiza factorială sau a corelațiilor, trebuie conduse cu grijă, pentru ca rezultatele să fie într-adevăr pertinente. Este sarcina istoricului să decidă dacă rezultatele generate de computer sunt sau nu semnificative, dacă ele stabilesc corelații greșite, dacă inversează procesul cauză-efect.

O altă problemă, care nu a fost încă rezolvată, este modul de constituire al unui grup de studiu. Majoritatea prosopografiilor sunt diacronice. Altele implică

¹⁵ R. Schwinges, *Deutsche Universitätsbesucher im 14 und 15. Jahrhundert. Studien zur Sozialgeschichte des Alten Reiches*, Stuttgart, 1986. Lucrarea nu a putut fi elaborată fără ajutorul computerului.

¹⁶ L. R. Poos, *Peasant „Biographies” from Medieval England*, in Bulst, N., J.-P. Genet ed., *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography. Proceedings of the First International Interdisciplinary Conference on Medieval Prosopography*, University of Bielefeld, 1982, Kalamazoo, 1986, p. 201–14.

¹⁷ H. Millet, *Les chanoines du chapitre cathédral de Laon 1272–1412*, Rome, 1982.

grupuri de indivizi care trăiesc și acționează împreună într-un anumit moment de timp. Acești factori influențează mersul cercetării.

De mare importanță este și alegerea unui model al datelor. Se pune problema ce elemente sunt incluse în model și ce elemente sunt lăsate pe dinafară. Această opțiune este crucială pentru ceea ce se va putea face asamblând datele. Dacă modelul este prea detaliat, lacunele în date vor fi numeroase și nu va reieși nimic semnificativ. Dacă dimpotrivă, modelul este prea restrictiv, vom obține numai banalități. Codificarea excesivă trebuie de asemenea evitată, după cum spunea A. Zysberg, ea „strivește ca un compresor ceea ce am vrea să demonstrăm”. În consecință, baza de date trebuie să poată fi permanent revăzută și îmbogățită, având mereu în vedere modul în care a fost concepută și construită. Există însă pericolul, ca odată ce a fost construită, baza de date să devină foarte dificil de modificat pentru a susține noi cercetări.

În anumite situații, dacă ancheta prosopografică se limitează la un număr restrâns de interogări, nu este absolut necesar să studiem întreaga populație, ci numai un eșantion, cu condiția ca acesta să fie reprezentativ și să urmărim o procedură adecvată.

2. STATISTICA MATEMATICĂ ÎN PROSOPOGRAFIE. ROLUL EȘANTIOANELOR ALEATOARE

Cercetările prosopografice se bazează pe regula de analiza datelor privind un număr mare de indivizi. Nu se face aproape niciodată apel la teoria și tehnicile eșantionării, cu atât mai mult după introducerea computerului în cercetarea istoriei. Totuși, extragerea de eșantioane aleatoare dintr-o populație și tratarea lor ca material de analiză prosopografică, pare a infirma această regulă. Desigur, principiul examinării întregii populații rămâne valabil dacă dorim să construim un repertoriu biografic, sau o bancă complexă de informații asupra tuturor indivizilor care ne interesează¹⁸.

Istoria socială și demografia fac adesea apel la tehnicile de eșantionare și nu întotdeauna corect, conform teoriei. Uneori se construiește un eșantion de o anumită mărime, de exemplu o unitate de cercetare din cinci sau din zece, fără a se indica explicit dacă mărimea lui este prea mare sau prea mică, date fiind ipotezele de verificat sau problematica la care trebuie să răspundă¹⁹. Trebuie să admitem

¹⁸ R. V. Mathisen, *Medieval Prosopography and Computers: Theoretical and methodological Considerations*, în „Medieval Prosopography”, 2, 1988, p. 73–128; Kropak, I. H., *Who's Who in the Medieval Southeast of Germany: The Design of the Prosopographical Data Bank at Graz University*, în Denley, P., S. Folgelvik, Ch. Harvey ed., *History and Computing II*, Manchester/New-York, 1989, p. 273–279.

¹⁹ Un exemplu de eșantionare „unu din cinci”, fără o motivație precisă, găsim în studiul lui B. de Vries, *Electoraat en elite*, Amsterdam, 1986.

totuși că tendința în acest gen de cercetări este de a utiliza metode din ce în ce mai rafinate, un exemplu în acest sens fiind cel al studierii membrilor partidului național-socialist german, pentru care eșantionul a fost bine ales și analizat²⁰.

2.1. AVANTAJELE EȘANTIONĂRII ÎN PROSOPOGRAFIE

Orice cercetare este limitată în timp, prosopograful trebuie în consecință să determine precis subiectul și obiectivul studiului său. În general se începe printr-o delimitare mai largă a populației, adică a grupului de indivizi supuși analizei. Apoi, populația este descrisă cronologic și geografic, după ce s-a procedat la o primă inventariere a surselor. De îndată ce cercetătorul a definit populația asupra căreia va lucra și a trecut în revistă sursele de care dispune, el trebuie să stabilească în mod precis care sunt informațiile pe care este necesar să le strângă și pentru ce număr de indivizi. Prosopograful preferă, pe cât posibil, să culeagă informații de orice gen, asupra întregii populații pe care o are în vedere. O cercetare prosopografică de calitate necesită însă o înmagazinare de date sistematică, în funcție de o problemă clară, formulată în prealabil. Este absolut necesar să precizăm cu exactitate chestiunile la care dorim să găsim un răspuns pentru a colecta informația în mod eficient²¹. Pe de altă parte evaluarea incorectă a volumului de informații necesar studiului va conduce la irosirea timpului de lucru și va afecta calitatea analizei.

Să presupunem, de exemplu, că dispunem de o populație oarecare, de câteva mii de persoane, care au trăit într-o anumită perioadă de timp, într-o regiune dată. Vrem să aflăm dacă originea lor socială a influențat vârsta medie la deces. Putem formula ipoteza de demonstrat astfel: „vârsta medie la deces variază în funcție de categoria socială”. Luăm ca punct de plecare trei categorii sociale, pentru care vârsta medie la deces este 69,4, 69,9, respectiv 70,5 ani. În cazul unui eșantion nu putem să construim o teorie bazându-ne pe cifre atât de apropiate. Diferențele de vârstă sunt minime și ele pot fi provocate de însuși modul de sondaj. Pe de altă parte, istoricul care ajunge la aceleași rezultate studiind întreaga populație, va conchide că diferențele de vârstă la deces sunt infime și că situația socială afectează nesemnificativ vârsta la deces a populației în cauză. Să presupunem acum că rezultatele sunt 50,3, 58,4 și 72,6 ani. În acest caz, istoricul care a folosit un eșantion, ca și cel care a studiat întreaga populație, va trage concluzia că există

²⁰ D. T. Schneider-Haase, *Beschreibung der Stichprobenziehung zu den Mitgliedern der NSDAP vom 27.März-7.September 1989 im Berlin Document Center*, in „Historical Social Research”, 16, 1991, p. 113–151.

²¹ E. Mornet, *Préliminaires à une prosopographie du haut clergé scandinave: le chapitre cathédral de Roskilde 1367–1493*, in Bulst, N., J.-Ph. Genet ed., *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography. Proceedings of the First international Interdisciplinary Conference on Medieval Prosopography*, University of Bielefeld, 1982, Kalamazoo, 1986, p. 139–162.

o diferență semnificativă între vârstele la deces ale celor trei categorii, explicată prin apartenența socială. Or, pentru a ajunge la această concluzie, primul nu a studiat decât, să spunem, trei sute de persoane, în timp ce al doilea a trebuit să analizeze populația totală, ceea ce poate însemna circa zece mii de indivizi. Este adevărat că vârsta medie stabilită pe baza eșantioanelor este supusă unei incertitudini care poate fi determinată a priori, dar aceasta nu alterează valoarea științifică a rezultatelor dacă intervalul de încredere nu este prea mare²².

Obiectul unei cercetări propopografice nu se limitează întotdeauna la o singură variabilă, cum ar fi vârsta. În astfel de cazuri un efectiv de trei sute de persoane se poate dovedi insuficient. Este cu siguranță deosebit de util să cunoaștem dinainte caracteristicile populației, caracteristici de care avem nevoie pentru a răspunde la dezideratele cercetării. Apoi trebuie să determinăm numărul de indivizi necesar pentru a soluționa fiecare problemă în parte. Este deci absolut necesar să lărgim eșantionul din momentul în care dorim să stabilim distincții în interiorul populației date. Dacă intenționăm să aprofundăm cercetarea unui anumit sub-grup, este necesar ca acest sub-grup să fie suficient reprezentat în eșantion. Trebuie să ținem cont de acest imperativ în cursul eșantionării și, dacă este nevoie, să adăugăm indivizi suplimentar, sub-grupului în cauză.

2.2. CÂTEVA MODELE DE EȘANTIONARE

Cel mai elementar eșantion este așa numitul *eșantion simplu*, în care fiecare element din populație are șanse egale de a intra în eșantion. Fixăm gradul de incertitudine pe care suntem gata să-l acceptăm. El se definește ca o abatere (+/-) în raport cu valoarea medie prevăzută. Teoria eșantionării ne permite să stabilim numărul de indivizi care ne este necesar. Efectuând un sondaj, nu putem fi niciodată absolut siguri că analizând eșantionul vom obține o valoare medie cu adevărat apropiată de media reală. În științele sociale se acceptă în mod obișnuit un nivel de certitudine de 95%, adică o incertitudine de 5%. Numărul de indivizi care se includ în eșantion depinde de gradul de certitudine dorit. Dacă optăm pentru certitudine de 100%, va trebui să examinăm întreaga populație, dacă acceptăm un nivel de certitudine de 95%, așa cum se obișnuiește, numărul indivizilor de luat în considerație scade și, în cazul populațiilor care depășesc câteva sute de indivizi, eșantionarea devine tentantă.

Numărul necesar de indivizi pentru a ne situa în interiorul intervalului de încredere, cu o probabilitate de 95%, depinde de asemenea de mărimea acestui interval. Micșorând intervalul, probabilitatea de a ajunge la o medie de eșantionare situată în afara acestui interval crește. Din contră, lărgindu-l, crește probabilitatea

²² De exemplu, dacă speranța de viață a unei populații date de zece mii de persoane este estimată ca fiind 60 de ani și acceptăm un rezultat care se situează cu +/- doi ani în jurul mediei (pentru un nivel de încredere de 95%), este suficient să extragă un eșantion de trei sute de persoane.

ca media de eşantionare să nu depăşească limitele intervalului. Pentru a determina dimensiunile optimale ale eşantionului, este bine să adoptăm un nivel de încredere de valoare constantă şi să variem numai intervalul de încredere.

În realitate, eşantionul simplu se utilizează destul de rar. De cele mai multe ori avem deja o imagine precisă a populaţiei. Cunoaştem, de pildă, originea geografică a indivizilor. Putem deci constitui un eşantion care să asigure o repartitie asemănătoare celei reale, după criteriul geografic. Un astfel de eşantion se numeşte *eşantion stratificat* şi este mult mai precis decât eşantionul simplu, pentru că, cel puţin după criteriul geografic, el reflectă exact realitatea. Un alt avantaj al eşantionului stratificat este acela că ne dă posibilitatea să limităm numărul de cazuri extrase din întreaga populaţie.

În afara eşantioanelor stratificate există multe alte tipuri de eşantioane. Un model frecvent utilizat este cel al *eşantioanelor grupate*, caracterizat prin faptul că elementele nu sunt direct extrase, ci în urma unui demers intermediar²³.

3. BĂNCI DE DATE PROSOPOGRAFICE

În ciuda obiecţiei că nu întotdeauna indivizii cu acelaşi statut social, economic sau politic se comportă ca un grup coerent, analiza prosopografică oferă un mod nou şi convingător de interpretare a evenimentelor istorice²⁴.

Introducerea, prin anii 1960, a computerelor în cercetarea istoriei, a deschis biografiilor colective noi posibilităţi. Nu numai elitele, dar şi grupuri mari de persoane, pentru care informaţiile apar de multe ori indirect şi într-o formă mai puţin organizată, au putut fi analizate. În acelaşi timp, computerul a remodelat cercetările prosopografice, impunând ca datele să fie precis structurate şi adesea codificate numeric²⁵. În consecinţă, în era computerelor, prosopografiile trebuie să fie mult mai preocupaţi de metodologie decât colegii lor care nu au beneficiat de existenţa acestor puternice instrumente de lucru. În cele ce urmează ne vom referi pe scurt la posibilităţile pe care le oferă acestui domeniu de cercetare băncile simple (flatfile) de date şi cele relaţionale.

O bancă simplă de date (flatfile) constă dintr-un tabel amplu. În orice cercetare prosopografică, fiecare rând va reprezenta un individ pentru care s-au adunat informaţii biografice. Fiecare coloană va reprezenta o variabilă luată în studiu, de exemplu data naşterii sau ocupaţia tatălui. Datele pot fi codificate, potrivit unei scheme care a fost elaborată anterior introducerii datelor. Folosirea

²³ Pentru detalii statistice pot fi consultate lucrările: Kalton, G., *Survey Methods in Social Investigation*, London, 1971; Dollar, R. M., R. J. Jensen, *Historian's Guide to Statistics*, New York, 1974.

²⁴ L. Stone, ed., *The Past and the Present*, London, 1981, p. 47–8, 66–9; Fogel, R. w., G. R. Elton, *Which Road to the Past? Two Views of History*, London, 1979, p. 98–9.

²⁵ F. Furet, *In the Workshop of the Historian*, London, 1981, p. 44–8; Kousser, J. M., *Quantitative Social Science History*, în Kanumen, M., ed., *The Past Before Us*, London, 1980, p. 433–56.

codurilor numerice este un mod de a rezolva problemele care intervin în mod inerent în mănuierea datelor complexe de care dispunem și pe care dorim să le organizăm sub forma unei matrici. Codificarea este de asemenea esențială dacă vrem să analizăm statistic datele. Pachetele de programe statistice în mod obișnuit folosite cu bazele simple de date, pot gestiona numai informații numerice. Cum întotdeauna studiile prosopografice conțin și obiective cantitative, de pildă dorim să știm ce proporție dintr-o populație a atins poziții profesionale și sociale mai înalte decât cele atinse de părinți, codificarea devine necesară, iar prelucrarea statistică a bazelor simple de date conduce la rezultate deloc de neglijat. Există cu siguranță și limite serioase în folosirea bazelor simple de date. Forma structurată, care trebuie impusă datelor înainte de a fi analizate cantitativ, poate să nu reflecte corect bogăția și complexitatea lor. Adevărata semnificație a datelor poate fi alterată în procesul pregătirii lor pentru a fi introduse într-o singură matrice.

În biografiile colective, unde datele sunt compilate dintr-o mulțime de surse diferite, informațiile care reconstituie profilul individului pot varia considerabil de la sursă la sursă. Bazele simple de date impun categorii standardizate. Ocupațiile, de exemplu, trebuie clasificate uniform, indiferent dacă sunt luate din liste extensive, sau din surse care fac mențiuni simple, cum ar fi „negustor”, „chimist” sau „mecanic”²⁶. În consecință, procesul împărțirii variabilelor pe categorii poate deveni puternic deductiv. Una dintre problemele bazelor simple de date este materializarea în date, cu aceeași certitudine, a deducțiilor pe care istoricul le face pentru un anumit individ, indiferent că dispune de un material biografic extensiv, sau de surse sărace în informații.

O altă problemă pe care o ridică bazele simple de date este aceea că adesea micșorează posibilitățile unor studii ulterioare, sau a analizelor comparative. Cel care continuă analiza trebuie să opereze în cadrul deducțiilor și presupunerilor deja conturate de către cel care a adunat și codificat datele, or folosirea și interpretarea unor date excesiv codificate, sau inadecvat clasificate îngreunează cercetarea și conduce de cele mai multe ori la rezultate fără valoare.

Lucrând cu bazele simple de date nu este întotdeauna ușor să înregistrăm sursa din care provine fiecare informație. Pentru a realiza acest deziderat trebuie să includem, pentru fiecare variabilă luată în studiu, două coloane: una pentru informația în sine, cealaltă pentru sursa din care provine. Se pune problema ce vom înregistra, de pildă, după un cod al ocupației, cod derivat prin deducții bazate pe o multitudine de surse.

Așa numitele baze de date relaționale oferă prosopografului o alternativă pentru că nu cer ca datele să fie atât de complex structurate. Bazele de date relaționale sunt pentru utilizator o colecție de tabele, fiecare dintre ele conținând

²⁶ S. Blumin, *The Classification of Occupations in Past time. Problems of Fission and Fusion*, în Maudsley, E., N. Morgan, L. Richmond, R. Trainor, ed., *History and Computing III*, Manchester University Press, 1990, p. 83–91.

informații de un anumit tip, de exemplu ocupații, școli urmate, apartenența socială etc. Aceste informații sunt reunite, printr-o serie de proceduri specifice, în tabele.

Valoarea modelului relațional în reprezentarea exactă a informațiilor biografice este evidentă. Datele sunt înregistrate așa cum au fost ele găsite în surse, nefiind necesare deducții ca în cazul fixării unor coduri numerice. Avantajele modelului relațional pentru studii comparative și auxiliare sunt incontestabile, de aici rezultând și interesul pe care cercetătorii îl manifestă față de acesta în construcția unor arhive de date cu o largă utilizare. Există posibilitatea ca utilizatorul inițial, sau cei care îi urmează să adauge și alte informații, care la început nu au fost considerate ca fiind interesante, sau a căror utilitate s-a dovedit a fi necesară pe parcursul cercetării. Modelul relațional are, prin urmare, calitatea de a fi flexibil, prin aceea că poate include categorii de informații prin simpla adăugare de noi tabele.

În fine, utilizarea modelului relațional nu împiedică folosirea bazelor simple de date pentru analiza statistică. Dimpotrivă, în interiorul bazelor de date relaționale, pot fi generate tabele, care să conțină date codificate potrivit unei anumite scheme. Aceste tabele pot fi apoi transferate în baze simple de date, care dispun de facilitățile statistice dorite²⁷.

Problema care se ridică în cazul bazelor de date relaționale este aceea că intrarea datelor necesită un timp de lucru mult mai îndelungat decât în cazul bazelor simple de date, unde informația este restrânsă într-o formă codificată. Majoritatea softwareului pentru baze de date relaționale vine echipat cu facilități de dezvoltare a unor proceduri „user friendly” de intrare și validare a datelor, în acord cu particularitățile proiectului de cercetare dar, pentru istorici și în general pentru cercetătorii din domeniul științelor sociale, este mai greu să se familiarizeze cu așa numita „programare de aplicații”.

Selectarea bazelor simple de date, sau a celor relaționale, pentru cercetarea prosopografică trebuie să se sprijine pe o evaluare corectă a scopului său, de scurtă și de lungă durată. În general, studiile care comportă o cantitate relativ mică de date și nu de un larg interes, pentru a genera rezultate rapide, apelează la bazele simple de date. Dimpotrivă, studiile care implică o mare cantitate de date, a căror prelucrare va cere câțiva ani și care în mod evident sunt utile unor cercetări auxiliare sau comparative, vor utiliza bazele de date relaționale.

Oricare ar fi baza de date aleasă, timpul de cercetare fiind limitat, este imposibil să-l folosim în prea mare măsură pentru testarea modului în care datele computerizate vor fi organizate și analizate. În cazul bazelor simple de date, modelarea implică folosirea unui număr limitat de mulțimi de date pentru a testa modul de codificare și analiză a diferitelor variabile. În cazul bazelor de date relaționale, modelarea cere o atenție deosebită pentru numărul și structura tabelor, în

²⁷ D. I. Greenstein, *A Source-orientated Approach to History and Computing: The Relational Database*, în „Historical Social Research”, 14, 1989, p. 9–16.

funcție de specificul datelor și de relațiile existente între ele. Flexibilitatea bazelor de date relaționale face relativ ușoară corectarea unor erori, sau omisiuni, chiar într-o fază avansată de execuție a proiectului de cercetare. Într-o bază simplă de date asemenea corecții sunt mult mai dificil de realizat și pot cere o reclasificare, sau chiar o reintroducere a datelor.

În cele ce urmează, vom schița câteva idei legate de integrarea studiilor prosopografice în proiecte de cercetare a istoriei, precum și de elaborarea unor sisteme expert pentru crearea și gestionarea bazelor de date prosopografice.

4. EDITAREA COLECȚIILOR DE DOCUMENTE

Băncile de date prosopografice își pot găsi o largă utilizare în procesul editării asistată de calculator a colecțiilor de documente medievale și anume în autentificarea și asigurarea corectitudinii datelor relative la persoanele menționate în documente.

La început, acest gen de bănci de date avea unicul scop de a asigura un loc în timp și spațiu documentelor nedatate și să certifice gradul lor de autenticitate. Ele erau considerate ca una dintre componentele editării computerizate, o colecție de informații despre persoanele menționate în documente, fără a viza un grup sau o clasă particulară. Deși testările preliminare au arătat că, atât introducerea datelor, cât și proiectarea unei astfel de bănci de date cere mult timp și este prea costisitoare ca să fie legată numai de editarea documentelor, pe parcurs s-a dovedit utilitatea sa ca instrument de lucru în cercetările de istorie medievală. Banca de date prosopografice trebuie să satisfacă o serie de condiții legate de intrarea datelor și de procedurile de analiză a lor. Întrucât ea trebuie să satisfacă preocupările unui grup cât mai larg de istorici, este necesar ca datele de intrare să rămână cât mai aproape de forma în care sunt ele găsite în sursă. În mod ideal, n-ar trebui să existe trunchieri ale datelor și nici interpretări personale ale lor, pentru că acestea pot conduce la distorsionări ale informației. Pe de altă parte, introducerea datelor trebuie să se facă în mod economic din cauza volumului mare de informații pe care o bază de date prosopografice îl poate conține. Condițiile de care trebuie să ținem seama în proiectarea unei baze de date prosopografice destinată editării colecțiilor de documente medievale, precum și altor studii de istorie medie, pot fi sintetizate astfel ²⁸:

- Banca de date trebuie să fie proiectată orientând procesarea datelor către sursa istorică, ținând seama de toate imperfecțiunile ei, cum ar fi diferențele de ortografiere, variațiile de terminologie, sau validitatea datelor numerice.

²⁸ I. H. Kropak, *The Prosopographical Data Bank for the History of the South-East Territories of the Old Reich to 1250*, în McCrank, J., ed., *Databases in the Humanities and Social Sciences 4. Proceedings of The International Conference on Databases in the Humanities and Social Sciences*, Auburn University at Montgomery, 1987, Learned Information Inc., Medford, New Jersey, 1989, p. 382–87.

- Trebuie să fim siguri că orice informație omisă poate fi adăugată pe parcurs bazei de date. Acest deziderat este indispensabil în editarea computerizată, ca și în crearea registrelor.
- Trebuie luate în considerație etapele care intervin în analiza datelor; validarea lor, evaluarea inconsistențelor din sursă, codificarea în scopul obținerii unor fișiere numerice care să poată fi prelucrate de orice pachet de programe de analiză statistică.
- Baza de date prosopografice, sau părți din ea, trebuie să poată fi accesibilă și pe microcomputere, în cazul în care se utilizează un computer de mare putere.

Cele menționate mai sus cer un design special al bazei de date prosopografice, și anume o organizare modulară a datelor, astfel încât entitățile care o constituie să poată fi tratate atât separat, cât și în diferite combinații. Principalele entități constitutive ale bazei de date prosopografice în cazul editării documentelor, vor fi: „Baza primară de date”, „Baza secundară de date” și „Instrumentele de analiză”, care reprezintă o colecție de proceduri destinate modificării și analizei datelor.

„Baza primară de date” conține toate informațiile care trebuie strânse în prima etapă a editării moderne a colecțiilor de documente și anume: informații de identificare a documentului, informații asupra persoanelor menționate în document (nume, prenume, funcții, în viață/decedat, genealogie), textul documentului. Baza de date prosopografice are ca principal punct de interes descrierea persoanelor, accentul cade deci cu precădere asupra tuturor informațiilor legate de indivizii menționați în document. Fiecare individ poate fi găsit cu ajutorul unui cod identificator unic. Aceste înregistrări pot fi analizate în forma inițială, sau pot fi modificate în vederea unei analize ulterioare.

Prin transformarea „bazei primare de date” se obține „baza secundară de date”, care poate avea o formă total diferită, în funcție de ceea ce dorim să realizăm în continuare. Cea mai simplă „bază secundară de date” este simpla listare a informațiilor din „baza primară de date”, adică „indexul cumulativ al intrărilor”.

Banca de date prosopografice trebuie să poată fi utilă unui număr cât mai mare de cercetători, să poată susține studii din diverse domenii ale istoriei medievale, prin diverse metode de investigație. Ea este de fapt un instrument modular de cercetare în istoria medie, a cărui structură de bază este „banca primară de date”, întotdeauna orientată spre sursa istorică, ale cărei informații pot fi corelate între ele, dar și cu informații din alte „baze primare de date”, sau din alte baze de date fără caracter prosopografic.

4.1. UTILIZAREA SISTEMELOR EXPERT ÎN CONSTRUCȚIA BAZELOR DE DATE PROSOPOGRAFICE

Catagrafiile, recensămintele, registrele de impozite, prin conținutul lor bogat de informații asupra unui număr mare de indivizi, sunt surse istorice esențiale în

crearea bazelor de date prosopografice. Într-o astfel de sursă, fiecare individ poate apare de mai multe ori, iar forma în care este menționat poate fi diferită pe parcursul aceleiași surse. Diferențele nu se referă numai la ortografierea numelui, ci și la modul de înregistrare al aceluiași individ, de exemplu o dată după ocupația sa (Gheorghe „căruțașul”), altădată după tatăl său (Gheorghe „a lu’ Leonida”).

Identificarea, pentru fiecare individ, a tuturor informațiilor care îl privesc și strângerea lor într-un meta-fișier, se face în două etape: unificarea informației, apoi agregarea informațiilor care se referă la același individ.

Unificarea informației nu este o operație banală, atât din cauza caracterului lacunar al surselor, cât și din cauza accentuatei variabilități a informației. Principiul fundamental al unificării informației, adică al identificării aceluiași individ în două registre, este următorul²⁹ :

- dacă, în două registre, găsim doi indivizi cu un nume asemănător, care locuiesc pe aceeași stradă, în aceeași parohie sau mahala și care nu au omonimi în cele două registre, atunci este vorba de unul și același individ.
- dacă toți indivizii sunt înscrși în surse într-o manieră stabilă (patronime fixe, ocupația menționată întotdeauna sub aceeași formă, etc.), atunci este suficient un sistem clasic de gestionare a bazelor de date pentru a construi meta-sursa.

În practică, istoricul trebuie să facă adesea apel la un raționament mult mai complex. Cercetătorul este înclinat să considere ca fiind unul și același doi indivizi care prezintă caracteristici comune, deși mențiunile referitoare la ei nu sunt identice. În această întreprindere, el se bazează pe cunoștințe auxiliare, care îi permit să explice diferențele, cum ar fi regulile fonetice în rezolvarea diferențelor de ortografiere a numelor, denumiri multiple pentru una și aceeași ocupație, compatibilitatea în exercitarea a două meserii, etc.

Raționamentul, oricât ar fi el de rafinat și bazat pe erudiția cercetătorului, nu poate să înlăture toate incertitudinile. Meta-sursa trebuie să reflecte aceste incertitudini și să se apropie de un ideal, care ar fi caracterizat prin:

- fiecare individ menționat cel puțin o dată va apare în meta-sursă;
- toți indivizii menționați de mai multe ori, dar care reprezintă una și aceeași persoană, vor apare o singură dată.

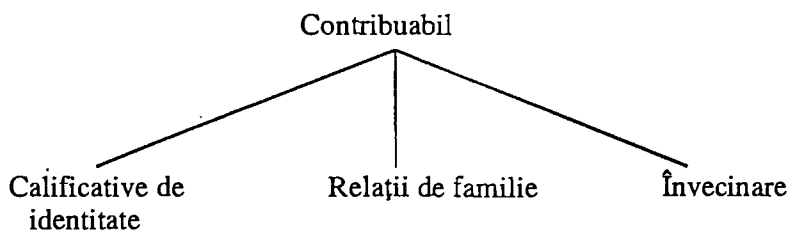
Pentru fiecare individ, descrierea prosopografică comportă patru tipuri de informație (sigure sau nu):

- temporale: data la care apare individul în sursa și data morții sale, dacă ea e determinabilă.

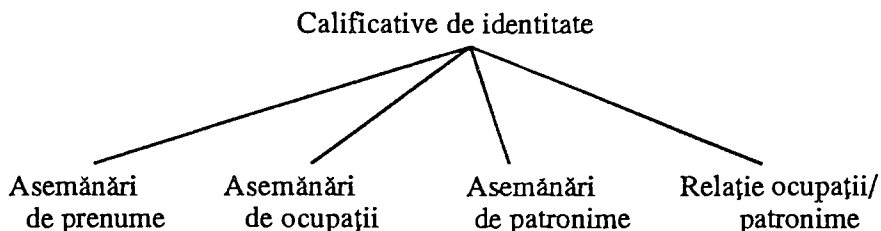
²⁹ C. Bourlet, J. L. Minel, *Constitution d'une base de données prosopographiques à l'aide d'un système expert*, în J.-Ph. Genet, ed., *Standardisation et échange des bases de données historiques*. Actes de la troisième Table Ronde internationale tenue au LISH (CNRS), Paris, 15– 16 mai 1987, Édition du Centre National de la Recherche Scientifique, 1988.

- spațiale: localizarea sa pe stradă (sau străzile), în parohia (sau parohiile) în care locuiește.
- personale: prenume, patronim, ocupație, etc.
- relaționale: mențiuni asupra rudelor, legături profesionale.

Istoricul este cel care conduce procesul structurării informației, fiindu-i necesară o metodă de lucru și un sistem expert care să realizeze automatizarea analizei. În cazul registrelor de impozite, de pildă, se poate recurge la un sistem expert în care informația este organizată într-o înlanțuire de scheme. Pentru fiecare informație care intervine în raționament, schemele indică de ce alte informații depinde ea. Aceste informații pot la rândul lor să facă obiectul unui raționament care să implice alte informații. De exemplu, identitatea unui contribuabil se poate exprima prin schema următoare:

Fiecare element al schemei poate fi explicat printr-o nouă schemă, de pildă:

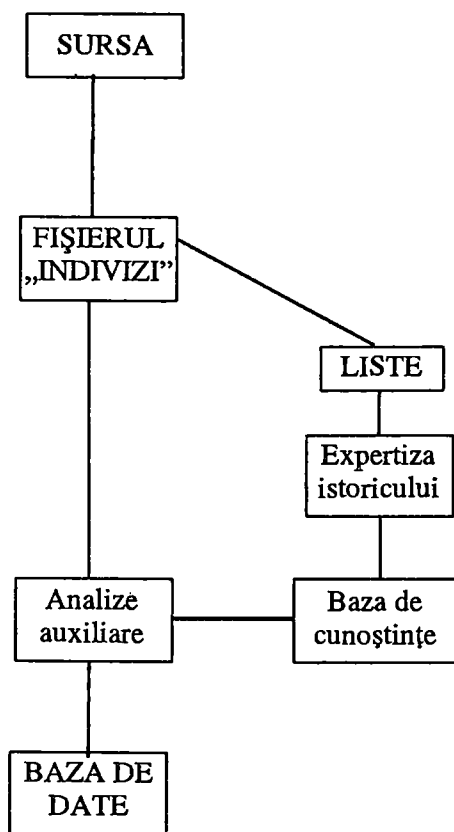
În momentul în care toate schemele au fost construite, ele formează o rețea arborescentă, care exprimă ansamblul dependențelor existente între toate informațiile gestionate de istoric.

Odată construite schemele, rămâne să formulăm regulile de raționament, atribuind și combinând, pentru fiecare schemă, valorile pe care le ia informația.

Pentru schema de mai sus, una din regulile de raționament ar fi următoarea:

DACĂ prenumele sunt identice
 patronimele sunt diferite
 ocupația nu figurează
 relația ocupație/patronim este compatibilă
 ATUNCI calificativul de identitate=incert

Astfel, istoricul are posibilitatea să clarifice informația înainte de a construi baza de date, să creeze, în funcție de prioritățile pe care și le-a definit, ceea ce am putea numi „baza de cunoștințe”. Schematic, procesul descris mai sus, de construire a unei baze de date prosopografice, poate fi reprezentat astfel:

4.2. BAZE DE DATE DEMOGRAFICE

Bazele de date demografice pot fi privite ca fiind o extensie a bazelor de date prosopografice. Ele analizează și agreghează bogata informație nominală, cât și informațiile cu caracter economic, social, geografic, heraldic, sau genealogic cuprinse în catagrafii, liste nominative, registre parohiale sau de stare civilă, recensăminte.

Crearea unei astfel de baze de date poate constitui un program de cercetare de mare anvergură, care să reprezinte pentru o perioadă dată situația demografică a unei țări, sau a unui întreg continent³⁰.

³⁰ C. Desama, S. Pasleau, *Pour une banque européenne de données démographiques (19e-20e siècle)*, Genet, J. P., ed., *Standardisation et échange des bases de données historiques. Actes de la troisième Table Ronde internationale tenue au LISH (CNRS), Paris, 15- 16 mai 1987*, Édition du Centre National de la Recherche Scientifique, 1988.

Unei baze de date demografice trebuie să i se asigure omogenitatea și existența unor legături sistematice între diferitele sale elemente. Din acest punct de vedere, putem concepe o bază de date compusă din patru baze de date gestionate autonom, dar integrate într-un sistem informatic. Una dintre ele va cuprinde registrele de populație, alta registrele de stare civilă, cea de-a treia listele nominative (liste electorale, liste de impozabili, etc.), iar a patra datele agregate la nivel local sau regional. Fiecăreia îi corespunde o procedură particulară, dar nu exclusivă de culegere a datelor, de organizare și exploatare a fișierelor.

Pe plan metodologic, se urmăresc două obiective principale:

1. *Standardizarea procedurii de înregistrare a datelor*

Scopul cercetării este acela de a organiza fișierele după structuri compatibile. Datele sunt înregistrate pe microcomputere, a căror utilizare prezintă avantaje importante. În primul rând se reduce costul cercetării, întrucât înregistrarea pe microcomputere este mult mai puțin costisitoare decât dacă s-ar recurge la terminale legate de un calculator de mare putere. În al doilea rând, microcomputerele asigură cercetătorului o mai mare autonomie și în același timp conferă suplețe cercetării, prin faptul că fișele de intrare a datelor pot fi reproduse pe ecran pentru a fi corectate sau modificate fără dificultăți deosebite.

Punerea la punct a unei baze de date cere un mare volum de muncă preliminară, care ne permite să evităm pe parcursul cercetării gravele neajunsuri provocate de o înregistrare precipitată a unui volum mare de informații. În cazul unui registru al populației, spre exemplu, bogăția acestei surse în date demografice și prosopografice cere atenție și inventivitate atât în metodele de analiză, cât și în tehnicile informatice auxiliare. Chiar și codificarea variabilelor cuprinse într-un registru al populației ridică un mare număr de dificultăți. Se pune problema unei înregistrări simple, rapide și fiabile a datelor și în consecință a alegerii unui software care să întrunească aceste deziderate.

Cercetătorii departamentului de istorie economică a Universității din Liege și ai Laboratorului său de Informatică, propun, pentru crearea unei baze de date demografice necesare studierii relațiilor dintre creșterea economică și cea demografică în regiunea industrială Liege, în secolul al XIX-lea, un pachet de programe special conceput pentru înregistrarea și controlul datelor, publicat sub numele de *LEGIA II. La gestion automatique des données en histoire* (Liege, 1987).

Originalitatea acestui software stă în faptul că asigură o înregistrare controlată și critică a datelor demografice și prosopografice. Cu alte cuvinte, LEGIA II permite înregistrarea datelor, controlul validității lor, corecțiile și codifi-

care automată a datelor. Utilizarea sa pe microcalculatoare a permis o reducere a timpului de lucru și de aici o diminuare a costului proiectului de cercetare.

2. Dezvoltarea unor pachete de programe comune microcomputerelor și computerelor de mare putere pentru organizarea și exploatarea fișierelor de date

Crearea unei baze de date demografice și prosopografice înseamnă mai mult decât simpla strângere a unui mare volum de informații cantitative și calitative, care să poată fi exploatate de un număr mic de cercetători. Dimpotrivă, se dorește organizarea unei ample baze documentare, cât mai completă și mai suplă cu putință, care să poată răspunde unei game variate de interogări privind aspecte economice, demografice sau sociale, în funcție de specificul cercetării în curs. Ca urmare trebuie să avem în vedere atât posibilitatea de a compara, cât și de a corela informațiile adunate, astfel încât baza de date să fie ușor accesibilă unui număr cât mai mare de cercetători cu preocupări diferite.

Se pune deci problema alegerii unui sistem de gestionare a unei baze de date relaționale, care să fie performant și să întrunească condițiile expuse mai sus. Dintre sistemele existente, se distinge SQL/DB, creat și susținut de I.B.M., recunoscut de mediile academice și industriale, fiind un software standard în gestionarea bazelor de date relaționale. SQL prezintă și avantajul existenței unei versiuni comune atât microcalculatoarelor cât și computerelor de mare putere. Comenzile SQL pot fi integrate unui limbaj de programare cum ar fi PL/1, COBOL, ASSEMBLER, sau FORTRAN, optimizând astfel selecția căilor de acces la date pentru a accelera cercetarea. SQL oferă cercetătorului posibilitatea de a crea ceea ce în limbaj informatic se numește un VIEW, adică o relație derivată din una sau mai multe relații de bază, considerată ca rezultat al unei interogări SQL.

În exploatarea unei baze de date relaționale cu sistemul SQL, datele demografice extrase din registrele de populație se grupează în cinci fișiere.

Primul fișier conține înregistrările privind *individul*, considerat ca unitate de bază și urmărește reconstituirea menajului cu toate componentele sale. Al doilea fișier conține informațiile relative la *localizarea menajului în baza de date*. Această adresă nu apare decât o singură dată în fișier pentru toți indivizii care compun menajul. Al treilea fișier cuprinde datele referitoare la *mobilitatea individului*, iar cel de-al patrulea fișier conține înregistrările privind *nupțialitatea și mortalitatea*. Ultimul fișier reunește toate celelalte *informații ocazionale*.

Exploatarea statistică a unei astfel de baze de date demografice și prosopografice se poate realiza cu module ale pachetului de programe SAS, fără a întâmpina dificultăți deosebite.

MATHEMATICAL AND COMPUTER-BASED STATISTICS SCIENCE IN PROSOPOGRAPHY

Abstract

Prosopographical research applied to Middle and Modern History allows for the investigation of social categories, usually other than the elite, upon which history has cast a shadow (students, refugees, monks, peasants, nomads, outlaws, etc.). Most of the research programs targeting large populations are computer-based and apply sophisticated software. Without actually calling for re-evaluation of research work undertaken to date or of traditional methods of investigation, prosopography is a novel approach to historical research, aiming to achieve better results. Sampling in prosopography substantially reduces the number of cases investigated without affecting the reliability of results. Diachronic analyses at the level of the individual and household can be undertaken with demographical and prosopographical databases inter-locked in an international network.

Progress in prosopographical research and, generally speaking, in computer-aided historical research is largely dependent on the development of expert systems liable to overcome the hurdles given by gaps and inaccuracy of historical information.

PERSONAJELE ISTORICE ROMÂNEȘTI ȘI OFERTA MANUALELOR DE ISTORIE DIN PRINCIPATELE ROMÂNE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

MIRELA-LUMINIȚA MURGESCU

La prima vedere poate să pară cel puțin ciudată încercarea de a cuantifica și matematiza cu tot dinadinsul informația cuprinsă în cartea școlară. Cu toate acestea recidivăm¹ și adâncim analiza, convinși fiind că imaginarul național ce ne însoțește educația numai astfel poate fi cu mai multă ușurință înțeles. Un personaj de roman era convins că în socializarea copiilor imaginea concretă are rolul principal. „Nu poți așeza națiunea pe un cal alb, iar în fundal să ai tricolorul, fluturând pe cer în furtună. Asta văd puștii când mâzgălesc «Trăiască împăratul». Și nimeni n-o să le schimbe viziunea”². Atâta timp cât identitatea unei comunități se definește în și printr-o lume de simboluri, inerent acestea îmbracă de cele mai multe ori chipul unor personaje istorice. Iar cartea școlară se dovedește a fi, mai ales pentru anumite epoci istorice, mijlocul cel mai eficient și cel mai ieftin de difuzare a unei identități coerente. Astfel, copilul este pus în fața unui set de portrete istorice, eroi oferți tânărului cititor ca modele cu care el să se poată identifica³. Ne vom ocupa în rândurile ce urmează de manualele pentru școala primară de la Unirea din 1859 și până spre 1877/78, considerând că aceasta este perioada ce marchează unificarea galeriilor provinciale într-un panteon național de personaje istorice. Selectarea celor considerate reprezentative pentru istoria românilor este un proces mai îndelungat, care începe la mijlocul secolului, dar își găsește deplina reprezentare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Anii '60, și cu precădere cei '70 ai secolului al XIX-lea marchează nu numai fixarea istoriei ca materie în programele școlare de ciclu primar, dar și apariția manualelor special dedicate școlii primare. În școala regulamentară istoria era studiată ca disciplină distinctă numai în ciclul gimnazial. În învățământul primar

¹ A se vedea considerațiile generale cuprinse la Mirela-Luminița Murgescu, *Galeria națională de personaje istorice în manualele de istorie din școala primară (1859 – 1900)*, în *Mituri istorice românești*, sub direcția lui Lucian Boia, București, 1995, p. 31–41.

² Daphne du Maurier, *Sticlarii*, București, 1995, p. 306.

³ Pierre Ansart, *Manuels d'histoire et inculcation du rapport affectif au passé*, în *Enseigner l'histoire. Des manuels à la mémoire*, Berna, 1984, p. 64.

ea a fost introdusă în 1843 în Moldova și abia în 1847 în Țara Românească, și aceasta numai în școlile din localitățile reședință de județ și din târguri⁴. În aceste condiții nu existau încă manuale de istorie distincte pe cicluri de învățământ, atât la gimnaziu, cât și în școala primară folosindu-se aceleași manuale recomandate de Eforia Școlilor. În Țara Românească, pentru studiul istoriei patriei erau folosite lucrările lui Aaron Florian *Idee repede de istoria prințipatului Țării Românești*⁵ și ediția prescurtată pentru uz școlar *Manual de istoria Principatului României*⁶. În Moldova primul manual de istorie este cel publicat în 1845 de profesorul de la Academia Mihăileană, Iancu Albinet⁷, care anterior folosea în predare o serie de conspecte manuscrise⁸. Analiza acestor cărți ne plasează în universul manualului ca o colecție de domnii puse cap la cap, în care scrupulozitatea pentru o desfășurare cronologică cât mai completă nu permite omiterea nici unui eveniment, și mai cu seamă a nici unui personaj cunoscut. Este greutatea începutului... „Eu am îndrăsnit a compila acest Manual de istoria Principatului Moldavei – afirma I. Albinet – numai din dorința ce am avut a face odată un început, fie cât de nedeșăvârșit; căci afară de tabloanele din Istoria Moldavei de D. Post. Gh. Asachi nu se află tipărită în limba Românească nici o Istorie a Patriei...”⁹. Nefiind încă circumscris numai universului strict școlar, manualul este o carte de învățatură pentru toți cei ce s-ar îndeletnici cu nobila zăbavă a cititului. Nevoia unor sinteze atotcuprinzătoare¹⁰ este organic simțită pentru justificarea întregii evoluții istorice a poporului român. De aceea, atât manualul lui Aaron Florian¹¹, cât și cel al lui Albinet sunt lucrări de istorie generală în care predominantă este prezentarea

⁴ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800 – 1864*, vol. II, București, 1892, p. 263 și 313.

⁵ Florian Aaron, *Idee repede de istoria prințipatului Țării Românești*, 3 vol., București, 1835 – 1838.

⁶ Idem, *Manual de istoria Prințipatului României dela cele dintâi vremuri istorice până în zilele de acum*, București, 1839.

⁷ I. Albinet, *Manual de istoria Principatului Moldovei*, partea I, Iași, 1845. Autorul se ocupă de perioada cuprinsă între „cele mai vechi întâmplări ale Daciei” și domnia lui Ieremia Movilă.

⁸ Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835 – 1848). Menirea patriotică a unei instituții de învățământ*, Iași, 1987, p. 119.

⁹ I. Albinet, *op. cit.*, p. XIV.

¹⁰ Pentru mai multe informații referitoare la climatul istoriografic din epocă, a se vedea Alexandru Zub, *A scrie și a face istoria*, Iași, 1981.

¹¹ Pentru mai multe informații despre Florian Aaron a se vedea: Nicolae Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, „Revista istorică”, XIII, 1927, nr. 7 – 9, p. 256 – 272; Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 577 – 586; Vasile Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași” (serie nouă), secț. III, Istorie, XVI, 1970, fasc. 1, p. 37 – 55; fasc. 2, p. 115 – 133; Florea Stănculescu, *Ideii social-politice în gândirea și activitatea lui Aaron Florian*, „Revista de istorie”, 28, 1975, nr. 8, p. 1171 – 1182; Eugenia Stroia, Marian Stroia, *Activitatea socio-politică a lui Aaron Florian – expresie a conștiinței istorice a unității românești*, în „Studii și comunicări. Muzeul Câmpulung Muscel”, 1981, p. 97 – 100; Paul Grigoriu, *Profesorul Aaron Florian și începuturile literaturii didactice românești*, „Revista de pedagogie”, 36, 1987, nr. 7, p. 47 – 60.

circumscrise domniilor din cele două țări românești, astfel șirul domnilor fiind caracteristic la Aaron Florian pentru Țara Românească, iar la I. Albineț pentru Moldova. Remarcăm procente deosebit de mari deținute de Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare în comparație cu celelalte personaje istorice. Ștefan și Mihai reprezintă de fapt figurile marcante pentru istoria celor două țări românești, punctele în jurul cărora gravitează istoria principatelor. Dacă pentru Aaron Florian, Mihai Viteazul „ca un alt Temistoclu se sili ca să-și desrobească țară, să facă respectat scaunul rumânesc... Cinstea, credința, mândria, patriotismul, slobozenia, acestea era ideile de care era acoperiți rumânii din Țara Rumânească în vremea cârmuirii lui cei viteze... Ca să întemeieze slobozenia și să asigureze țării fericire vecinică, croi proiectul acel mare de a uni pe toți rumânii într-o putere. Cu armele în mână înființă proiectul acest favorit al său și vrednic de un român ca dânsul”¹², pentru I. Albineț, dintr-o antichitate eroică se plămădește „Ștefan cel Mare, bărbatul cerut de epohă... ca oarecând Epaminonda în fruntea statului Teban, cu brațul și geniul său objură furia Talaselor bântuitoare, înălță vaza Moldovei înaintea lumii politice și istorice și purtă Eghemonia între staturile creștine ale Evropei, luptându-se pentru altariu și patrie, ca oarecând Leonidas împotriva varvarilor năvălitori din Asia”¹³. Nu ne-am oprit întâmplător la cele două personaje. În anii unirii ele se întâlnesc simbolic într-o litografie realizată după un desen al lui Alexandru Asachi intitulat *Întâlnirea stindardului lui Ștefan cel Mare cu al lui Mihai Bravul la Socola, la 21 aprilie 1859*. În procesul de unificare a ceea ce s-ar putea numi „l’imaginaire de la nation”¹⁴ cele două personaje istorice plecau de pe poziții relativ egale. Această egalitate nu avea însă să dureze, căci în 1916 I. I. C. Brătianu se întreba: „De ce pilda și chipul lui Mihai Viteazul sunt mai vii astăzi în poporul nostru decât chiar figura lui Ștefan cel Mare?”¹⁵. La această întrebare aruncată retoric peste ani ar putea să răspundă studiul sistematic al imaginilor difuzate prin manualele de istorie, și poate chiar un anumit top al personajelor istorice.

Revenind la manualele școlare, se impun câteva precizări referitoare la evoluția sistemului de învățământ, deoarece schimbările survenite după anul

¹² Florian Aaron, *Idee...*, vol. II, p. 320 – 321. Vezi și: Mirela-Luminița Murgescu, *Figura lui Mihai Viteazul în viziunea elitelor și în literatura didactică (1830 – 1860)*, în „Revista istorică” (serie nouă), 4, 1993, nr. 5-6 p. 539 – 550; eadem, *Mythistory in elementary school. Michael the Brave in Romanian textbooks (1830 – 1918)*, „AUB – Istorie”, XLII– XLIII, 1993 – 1994, p. 53 – 66; eadem, *Trecutul între cunoaștere și cultul eroilor patriei. Figura lui Mihai Viteazul în manualele școlare de istorie (1831 – 1994)*, în *Mituri istorice românești*, sub direcția lui Lucian Boia, București, 1995, p. 42–71.

¹³ I. Albineț, *op. cit.*, p. XXII – XXIII. A se vedea și: Vasile Cristian, M. Cojocariu, *Ștefan cel Mare în istoriografia română și străină din secolul al XIX-lea. Considerații preliminare*, în *Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iași, 1988.

¹⁴ *L’imaginaire de la nation (1792 – 1992)*, colloque européen de Bordeaux, Bordeaux, 1993.

¹⁵ Gh. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factori istorici*, în „Arhiva românească”, V, 1940, p. 43.

1848/49 s-au repercutat și asupra modului de studiere a istoriei în școala primară. Noul regulament școlar din Moldova prevedea pentru școlile primare orășenești „cunoștințe istorice din biografii și prescurtare din istoria Patriei”, „cunoștinți din istoria patriei” fiind cuprinse și în programul școlilor de fete¹⁶, spre deosebire de Țara Românească, unde învățământul istoriei redevine apanajul ciclurilor avansate, pentru școala primară „de prin orașe” specificându-se: la clasa a IV-a „în ceasurile de cetire, profesorul se va aplica cu deosebire a da elevilor... știință de istorie (mai cu seamă de istoria Țerei Românești)”¹⁷. Într-un climat mai favorabil schimbărilor, reforma sistemului de învățământ din Moldova a fost legată în mare măsură de numele lui August Treboniu Laurian¹⁸. Transilvăneanul, beneficiar al unei îndelungate experiențe de viață în Țara Românească, a publicat începând cu anul 1853 o serie de manuale de istorie pentru școlile primare din Moldova¹⁹, manuale cu o odisee extrem de interesantă, apreciate și criticate, aprobate și retrase, modificate și totuși extrem de folosite²⁰. Așa cum s-a mai remarcat, o dată cu acestea începe procesul de unificare a panteonului național, deoarece Laurian nu se mai ocupă numai de istoria Moldovei, ci de istoria românilor în general. Manualele fiind extrem de stufoase, în 1859 ele au fost comprimate într-unul singur, din care s-a eliminat tot excursul imens în istoria Romei și a Imperiului Bizantin²¹. Textul referitor la istoria națională rămâne identic. Așa cum remarca Nicolae Iorga, cu un ochi pe jumătate critic, pe jumătate bonom²², dincolo de

¹⁶ V. A. Urechia, *Istoria școlilor ...*, vol. III, p. 30 – 31.

¹⁷ *Ibidem*, p. 24.

¹⁸ A se vedea I. Popescu Teiușan, *August Treboniu Laurian*, București, 1970, p. 141 – 170.

¹⁹ August Treboniu Laurian, *Istoria romanilor*, partea I, *De la fundarea Romei până la căderea imperiului Romanu de la appusu*, Iași, 1853; idem, partea a II-a, *De la căderea imperiului Romanu de appusu până la luarea Constantinopolii prin Turci*, Iași, 1853; idem, partea a III-a, *De la căderea Constantinopolii până la zilele noastre*, Iași, 1853; idem, *Elemente de istorie și biografii*. Pentru clasa a III-a a școlilor primare din Moldavia, Iași, 1856; idem, *Elemente de istorie și biografii*. Pentru clasa a IV-a a școlilor primare din Moldavia, Iași, 1857. Vezi și Maria Huminiuc-Teclean, *Istoria patriei în școala românească din anii domniei lui Al. I. Cuza*, în „Cercetări istorice”, serie nouă, II, 1971, p. 183 – 190.

²⁰ Manualul de istoria românilor din anul 1853 era dedicat ambelor cicluri de învățământ, dar, în urma sesizărilor învățătorilor, nemulțumiți de dificultatea ce o prezenta manualul pentru clasele primare, acesta era recomandat numai pentru gimnazii, Laurian publicând în 1856 – 57 un manual de biografii și elemente de istorie (cf. I. Popescu-Teiușan, *op. cit.*, p. 216 – 217).

²¹ A. T. Laurian, *Manual de istorie și biografii pentru clasa a II-a a școlilor primare din Moldova*, Iași, 1856: începe cu elemente de istorie sacră, pentru ca apoi, trecând prin istoria lui Alexandru cel Mare, să se oprească la *Biografiile din istoria romanilor*, cuprinzând perioada de la întemeierea Romei până la Octavian Augustus; iar manualul pentru clasa a III-a continuă istoria Imperiului roman și apoi pe cea a Imperiului bizantin.

²² „Inspectorul Laurian voi să dea școlarilor din Moldova, din amândouă principatele chiar, un tratat pe larg despre istoria românilor, în spiritul nou pe care căuta să-l răspândească: al latinității intransigente și imuabile... Ca o carte de școală, această lucrare de învățat e sigur inferioară încercării dibuitorului autodidact Aaron: ea cuprinde în adevăr, un număr înspăimântător de mare de amănunte, condensate, până la culmea absurdului, în propoziții scurte, bune pentru a fi memorisate de elevi cu o memorie monstruoasă... Astăzi s-a mântuit definitiv cu dânsule... Dar am fi nerecunoscători dacă am trece cu vederea intențiile acestui apostol...” (N. Iorga, *Despre adunarea și*

caracterul non-didactic, ele își găsesc însă deplină valoare în încercarea de unificare a istoriei românilor.

Manualul școlar, și mai ales manualul de istorie, răspunde – în general – în orice timp și în orice epocă unor comandamente sociale. El trebuie să devină suportul material al intențiilor educative ale societății respective. Dacă, potrivit unei afirmații de epocă, istoria patriei trebuia învățată „cu iubire, pentru ca să știm să ne împlinim datoriile, însuflețindu-ne din faptele mărețe ale străbunilor, din virtuțile și patriotismul lor, și atunci putem aștepta viitorul cu încredere; atunci putem hrăni speranța de a vede pe tot neamul românesc liber și stăpân pe soarta sa, unit într-un singur stat”²³, atunci trebuie să ne așteptăm ca manualele să reflecte această cerință. Pe de altă parte, autorii de manuale școlare trebuiau să aibă permanent în vedere toate actele oficiale atângătoare la predarea istoriei elaborate de autoritățile școlare, cu toate că de multe ori acestea, mai mult derutau decât ofereau soluții. Astfel, dacă ne raportăm la *Instrucțiunile relative la predarea diferitelor materii după Programă Școlilor primare și sătești, date în 1859/1860*, acestea prevedeau ca istoria să se predea prin adunarea faptelor „în jurul unui număr de persoane celebre, făcând oarecum epocă în istoria națională”²⁴. Dar ce însemna „făcând epocă”? Mai ales când însăși programa publicată de Eforia Școlilor din Țara Românească în anul 1858 pentru un concurs de manuale de istorie pentru școala primară cuprindea numai îndrumări generale de genul: „Istoria Principatelor de la cei dintâi domni va avea și un caracter critic, adică enumerarea faptelor poate fi repede, mai cu seamă când e vorba de Domni a căror viață a fostu neînsemnată. Se va opri însă mai multu asupra Domnilor și faptelor ce constituiescu epocă în Istoria națională, și se va trage conclusiuni favorabile întreținerii simțului național”²⁵. Peste 20 de ani indicațiile rămăneau tot atât de generice, manualele urmând să cuprindă printre altele: „Biografia Domnilor din ambele state care au ilustrat tronul prin fapte mari, eroice și patriotice. Domnii dintr-un period de timp care n-au lăsat în istorie decât suvenire de viții și crime se vor înșira numai cu numele și anii Domniei”²⁶. În ceea ce privește efectiv programa școlară, până spre anii '1880 aceasta va fi destul de parcimonioasă în explicații și indicații, prevăzând doar în termeni generali materia ce trebuia predată. De exemplu, programa din anul 1864 preconiza pentru școlile sătești *Memorisațiuni din biografiile Domnilor români celor mai renumiți*, iar pentru

tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei române, în Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani, București, 1903, p. 45 – 48).

²³ Grigore Cristescu, *Manual de istoria românilor, curs ușor și metodic pentru școalele primare*, Iași, 1877, p. 10.

²⁴ V. A. Urechia, *Opere complete. Didactica. 1858 – 1867*, vol. I, București, 1883, p. 13.

²⁵ „Naționalul”, 1858, I, 25 septembrie, p. 329.

²⁶ Programul de concurs pentru elaborarea unei prescurtări de istoria României în usul școlilor primare de ambe-sexe, în „Monitorul oficial”, 14(26) februarie, 1879, p. 885.

școlile primare de băieți, respectiv fete, *Prescurtare de istoria românilor*²⁷. Abia din 1878 lucrurile încep să se clarifice. Astfel, școlarul de clasa a III-a urma să „citească și să recitească” biografiile lui Traian, Decebal, Radu Negru, Mircea, Dragoș, Alexandru cel Bun, iar la clasa a IV-a să continue în același mod cu Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Petru Rareș, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Grigore Ghica, Tudor Vladimirescu²⁸. În anii următori programele de istorie încep să capete o structură mult mai fixă și mai clară. Acest fapt se va reflecta la mijlocul secolului și în scriitura manualelor, autorii respectând enumerările de domnitori propuse prin programe, dar adăugând de multe ori și alte personaje sau bucăți literare considerate utile pentru înțelegerea sentimentală a momentului²⁹.

Deoarece până în 1878, programa nu specifica precis materia ce trebuia urmărită de profesor, autorii de manuale s-au încadrat de regulă în ceea ce se numește scrierea unei prescurtări de istoria patriei. Universul este intens personalizat, domnitorii sunt plasați în centrul lecțiilor, iar fiecare lecție este dedicată unui personaj istoric, sau mai multora dacă autorul consideră că aceștia nu sunt cruciali pentru mersul istoriei. Un autor de manuale chiar afirmă că și-a structurat lecțiile cuprinzând „sau mai mulți Domnitori de puțină însemnătate; sau un singur Domnitor de o netăgăduită importanță istorică... Dacă într-un timp oarecare au avut loc mai mulți Domnitori cu domnii scurte și neînsemnate, i-am calificat în câte-va rânduri, însemnându-i într-o notiță, cu mici comentarii, nu spre altă împovorare, ci spre păstrarea firului istoric și citirea cu reflecție. Și prin aceasta s-a făcut o importantă simplificare în greutate”³⁰. Autorii de manuale erau conștienți de pericolul pe care l-ar fi putut prezenta o carte stufoasă și încărcată. Acest semnal de alarmă l-au tras atât istoricii cunoscuți, cât și profesorii sau învățătorii. Cu toate că aceștia din urmă manifestau uneori tendința perfect umană de a face dovada erudiției și cunoștințelor istorice vaste pe care le posedau, experiența și frecuşurile vieții de zi cu zi la catedră le temperau elanurile „științifice”, făcându-i chiar să afirme că „este inutil a încărca memoria copiilor cu o nomenclatură a atâtor Domni, despre cari istoria n-are a înregistra decât întronarea și căderea lor, plus câte-o intrigă, sau vre-o resbunare sângeroasă. În adevăr, eu unul nu înțeleg de ce interesu ar fi să știe copilul care a fost Moise-

²⁷ C. Lascăr, I. Bibire, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864 – 1901*, București, 1901, vol. I, p. 897 – 898.

²⁸ *Ibidem.*, p. 978.

²⁹ A se vedea: *Programa pentru studiile din școlele primare rurale*, 1891, *Programa studiilor în școlele primare urbane și rurale de ambe-sexe*, 1893, *Programa studiilor în școlele primare urbane și rurale de ambe-sexe*, 1893, *Programa de studii a școlilor primare rurale și urbane*, 1903 în C. Lascăr, I. Bibire, *op. cit.*, vol. I, p. 1 036 – 1 037, 1 061 – 1 062, vol. II, p. 432; *Programa de studii a școlilor primare urbane și rurale*, Craiova, 1898, p. 8 – 9; 27 – 28.

³⁰ Alesandru T. Puiu, *Prescurtare din istoria românilor, urmată de poeme și tractate pentru classile primare*, Focșani, 1876, p. II – III.

Vodă, Vladu VIII, Radu IX, Vintilă, Petru Șchiopu, Ștefan Surdul, Ioan Crețiu, Gasparu Grațianu, Istrate Dabija și alți mulți... Afară de aceasta, în cursul de 28 de ani am avut destule ocazii să mă conving că atât la examenele publice cât și în cursul anului, ori-ce persoane care vizitează scoalele, oficial sau particular, când întreabă pe școlar din Istoria Românilor, nu se împiedică nice de Petru Cercel, nici de Ioan Armeanul, nici chiar de Mihnea Turcitul, ci întreabă întotdeauna de niște celebrități ca Mircea, Tepeșiu, Michai, Matei, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Rareș, Lupu și alți asemenea, care au ilustrat tronurile române și au contribuit la gloria patrii și la fericirea poporului”³¹. Cine avea urechi trebuia să înțeleagă că manualele în funcțiune până atunci ar fi trebuit periate de stufărișul de personaje... Drept pentru care observăm că în anii '70 încep să fie eliminate din manuale domniile scurte, considerate nesemnificative. Sau, cum afirma M. C. Florențiu în ediția a VI-a a manualului său de istorie, „în vedere că aceste noțiuni s-au scrisu spre a procura copiilor din clasele elementarii primele cunoștințe de Istoria națională, și mai cu seamă faptele Domnilor celor mai mari cari au susținut sus și tare demnitatea neamului nostru, amu omis din textul acestei edițiuni, atât la Moldova, cât și la România pe toți acei domnitori mici cari n-au alt merit decât că au fostu și ei domni pe tronul țării”³². Se încerca să se pună stavilă potopului de informații ce năvălea peste memoria copiilor. Încet aceste domnii fie trec în lecții-lecturi neobligatorii³³, fie sunt excluse cu totul. „Dar va zice cineva că Institutul sau Institutricea trebuie să aleagă pe Domnii cei mai remarcabili și să omită pe cei mai obscuri. Apoi, dacă e vorba așa, de ce să nu punem în mâinile copiilor o cărticică în care alegerea să fie făcută gata?”³⁴.

Pentru a înțelege exact care au fost figurile care alcătuiau galeria de eroi naționali români – nu ne vom ocupa în acest studiu de personajele gen Romulus și Remus – am folosit un eșantion de 10 manuale de istorie pentru ciclul primar acoperind perioada 1859-1877. Remarcăm faptul că manualele cuprind un număr foarte mare de personaje. Pentru topul personajelor istorice le-am ales în general pe acelea care apar în toate manualele și care, dincolo de o prezentare factologică seacă, care de multe ori nu face decât să realizeze o punte de legătură între un moment istoric sau altul, beneficiază de aprecieri sau învățăminte. Am încercat să cernem din încrengătura de fapte și personaje pe acelea realmente exemplare, despre care –parafrazându-l pe Pierre Ansart – am putea spune că sunt capabile să lanseze mesaje sau apeluri, dar și să-i imprime copilului sentimente de dragoste...

³¹ Basiliu Dragoșescu, *Extractu din Istoria Românilor*, pentru usul școlilor primare de ambe-sex, Ploiești, 1874, p. 4 – 5.

³² Marin C. Florențiu, *Noțiuni de istoria românilor*, ed. VI, 1875, p. 50.

³³ Gr. Cristescu, *op. cit.*, În manualul învățătorului din comuna Dobrovăț, rămân ca personaje-titulare: Traian, Decebal, Mihail Basarab, Dan Basarab, Alexandru Basarab, Vladislav, Radu II Negru, Bogdan-Dragoș, Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Ioan Corvin de Huniade, Vlad Tepeș, Radu cel Frumos, Radu cel Mare, Ștefan cel Mare, Bogdan III, Ștefan cel Tânăr, Petru Rareș, Neagu Basarab, Radu de la Afumați, Ioan-Vodă, Petru cel Șchiop, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, Tudor Vladimirescu, Alexandru Ioan Cuza, Carol I. Restul domniilor sunt enumerate în lecturi.

³⁴ B. Drăgoșescu, *op. cit.*, p. 4.

să-i furnizeze o imagine pozitivă despre el însuși și despre poporul său...să-i traseze valori și să-l incite să se conformeze acestora³⁵. Faptul că un personaj nu apare în top nu înseamnă că lipsește cu desăvârșire din manuale, ci doar că numărul de pagini alocat, sau importanța ce i se acordă se situează la o cotă inferioară celor prezentate în tabel. Specificăm faptul că procentele nu reprezintă valori absolute, ele putând varia într-o oarecare măsură prin modificarea listei de manuale luate în calcul, ci doar ordine de mărime necesare în stabilirea unei ierarhii³⁶.

Personaj	Număr de manuale în care apare	Marja de variație	Procent mediu
MIHAI VITEAZUL	10/10	3,48%-9,54%	6,69%
ȘTEFAN CEL MARE	10/10	3,43%-9,87%	5,81%
MATEI BASARAB/ VASILE LUPU	10/10	0,13%-4,32%	4,05%
TRAIAN	10/10	0,80%-5,71%	2,67%
CONSTANTIN BRÂNCOVEANU	10/10	1,06%-3,79%	2,60%
VLAD ȚEPEȘ	10/10	1,30%-3,57%	2,41%
PETRU RAREȘ	10/10	1,26%-3,67%	2,38%
MIRCEA CEL BĂTRÂN	10/10	1,33%-4,43%	2,32%
DECEBAL	10/10	0,66%-4,28%	2,14%
ALEXANDRU CEL BUN	10/10	0,58%-2,85%	1,52%
BOGDAN III	10/10	0,53%-1,89%	1,25%
IOAN VODĂ CEL CUMPLIT	7/10	0,11%-3,05%	1,16%
IANCU DE HUNEDOARA	8/10	0,26%-3,01%	1,14%
TUDOR VLADIMIRESCU	10/10	0,26%-3,16%	1,03%
RADU CEL MARE	9/10	0,27%-1,52%	0,78%
NEAGOE BASARAB	10/10	0,13%-1,52%	0,60%
RADU-NEGRU BASARAB ³⁷	9/10	0,09%-1,42%	0,50%
ALEXANDRU IOAN CUZA	6/10	0,58%-1,42%	0,99%
CAROL I	5/10	0,11%-0,80%	0,58%

Procentele înregistrate diferă de la un autor la altul, fără să modifice însă substanțial ierarhia personajelor în cadrul manualelor respective, primul loc fiind disputat de obicei doar de Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. Se poate întâmpla ca

³⁵ Pierre Ansart, *op. cit.*, p. 58.

³⁶ A se compara cu analiza realizată pe un eșantion de 23 de manuale din perioada 1859 – 1900, în Mirela-Luminița Murgescu, *Galeria...*, p. 37.

³⁷ În eșantionul de manuale studiate, acest personaj reprezintă pe întemeietorul Țării Românești, cel care descinde din Făgăraș și este cunoscut în legendă sub denumirea de Negru-Vodă.

unii dintre autori să aloce domnului Moldovei un număr mai mare de pagini, dar aceasta se întâmplă numai în cazul a 3 manuale din eșantionul studiat³⁸.

Încercăm în continuare, o privire fugară asupra câtorva dintre personajele cuprinse în tabel. Reamintim faptul că selecția operată s-a bazat pe *gradul de implicare* a personajului respectiv în procesul educativ, cu alte cuvinte nu ne-a interesat cât de multă factologie încorporează lecția respectivă, ci cum era folosit personajul respectiv pentru atingerea unui scop educativ, mai precis pentru modelarea identității românești.

MIHAI VITEAZUL

Informația istorică este în general aceeași: fiu al lui Pătrașcu cel Bun, după un conflict cu Alexandru cel Rău ocupă tronul Țării Românești într-un moment critic pentru țară; urmează descrieri mai ample sau mai succinte ale luptelor cu turcii și ale bătăliei de la Călugăreni, trecerea în Ardeal și lupta de la Sibiu/Selimberg, campania din Moldova și unirea celor 3 țări române, înfrângerea de la Mirăslău și revenirea de la Gorăslău, apoi uciderea lui Mihai. Observăm faptul că față de prima etapă dispar luptele de la Chiselești și Vidin cu episodul rănirii domnitorului în luptă, episod ce avea să revină în manualele postbelice³⁹.

Geometria mitului se reliefează pregnant prin câteva idei-forță:

1. Mihai ca salvator al țării din dezastrul în care o aduseseră dominația otomană și domniile anterioare;
2. Mihai ca simbol deopotrivă al independenței și unității naționale;
3. Mihai ca erou războinic;
4. Uciderea lui Mihai – eveniment cu urmări tragice pentru români⁴⁰.

Accentul cade pe valențele educative pentru contemporaneitate. Prezentarea istoriei lui Mihai permite autorilor de manuale să-l folosească nu numai ca exemplu de patriotism, dar și ca element consolidant imediat după unirea Principatelor, ca și element pregătitor al Unirii celei Mari. Exemplare sunt în această direcție întrebările sugestive din manualul lui V. A. Urechia, cu răspunsurile aferente: „Ce planuri politice avea Mihai?... să alcătuiască din nou o Românie mare cum fu altădată Dacia. De ce este de folos asemenea unire pentru Români?... Numai acela e Român bun, carele va dori această Unire și din toate puterile va lucra la îndeplinirea ei”⁴¹ sau: „Poate a se crede consolidatu un stat

³⁸ Este vorba de manualele semnate de V.A. Urechia, Ct. Handoca și G. Hrisoscoileu

³⁹ Reapare după 1969, în manualul pentru clasa a IV-a, sub forma lecturii *Buzeștii au salvat viața lui Mihai Viteazul*.

⁴⁰ Pentru o analiză detaliată, vezi Mirela-Luminița Murgescu, *Mythistory...* (cu trimitere la bibliografie detaliată pentru perioada până la 1918).

⁴¹ V. A. Urechia, *Istoria românilor. Biografii românești după metoda catihetica*, pentru clasa a III-a primării și școlile satești din Principatele - Unite, Iași, 1873, p. 100 – 101.

român căruia i-au lipsit Ardealul? Este de dorit pentru Români ca odată să mai fie ei întruniți ca sub Mihai Viteazul?”⁴².

Față de primatul valorii de model atribuită lui Mihai, grija pentru adevărul istoric poate să cadă pe planul al doilea, chiar dacă acest fapt nu este recunoscut fașș. Valoare de test o are în acest sens „greșeala” lui Mihai, este vorba de problema politicii față de țărănime. În acest caz, paleta atitudinilor este de o mare diversitate. Din setul de manuale consultat numai 4 ating această problemă, pentru restul autorilor ea nu există. Singurul care se postează pe o poziție de critică aspră este Ion Heliade-Rădulescu, care consideră că „legătura lui Mihai” a fost una din cauzele înfrângerii sale⁴³. Nu lipsite de interes sunt oscilațiile lui Marin C. Florențiu, care, în prima ediție a manualului său, preia un fragment din Eliade, destul neclar și mult prea general⁴⁴, pentru ca începând cu ediția 1872 să introducă o notă conform căreia „manualul nu permite detalierea erorii și profesorul dacă va voi o va da amănunțit”⁴⁵. O dată ediția a XIV-a din 1882, atât fragmentul din Heliade-Rădulescu cât și nota dispar, și nimic nu mai amintește de „legătura lui Mihai”. Mai modest, Al. T. Puiu se mulțumește să pomenească într-o notă „așezământul lui Mihai” ca fiind o cauză a înfrângerilor sale⁴⁶, iar G. Hrisoscoleu transformă manualul într-o tribună: „Dară el făcu greșeala de nu se baza pe români, ci mai ales pe străini; el robi sate întregi de Români în loc de a le da drepturi și a forma din ei buni patrioți, și a avea nevoie de Nemți care îl uciseseră și de boieri care îl vândură”⁴⁷. Dacă în perioada studiată de noi, problema folosirii mercenarilor nu apare încă cu pregnanță, după 1877-78 autorii o vor recepta ca pe un alt moment dificil de tratat și de explicat în manualele școlare, ea fiind o opțiune contrastantă cu o epocă care exalta datoria cetățenilor de a apăra patria și care promova serviciul militar obligatoriu.

Pentru autorii de manuale, domnul Țării Românești este „un erou și un bun patriot, căci nu numai a voit a scăpa pe Români de jugul Turcilor, dară încă a căutat a-i uni la un loc, dacă toți românii ar fi fost tot atât de patrioți, România ar fost mare de atunci”⁴⁸, sau „Michaiu a fost cel mai mare erou al Românilor”⁴⁹, care „face partea cea mai ilustră a istoriei Românilor din Muntenia, și punctul cel mai înalt de gloria militară pentru armele lor. De aceea pe drept cuvânt,

⁴² *Ibidem.*, 1862, p. 80.

⁴³ Ion Heliade-Rădulescu, *Historia Românilor sau Dacia și România*, București, 1861, p. 172 – 173.

⁴⁴ „Michail făcuse o eroare și eroarea în politică este mai mult decât o crimă, căci crima ucide individe, iar eroarea politică distruge națiuni” (M. C. Florențiu, *Summariu de istoria romana*, București, 1869, p. 47).

⁴⁵ Idem, *Noțiuni de istoria română pentru clasele a III-a și a IV-a de un amicu al tinerimii*, a doua edițiune, București, 1872, p. 79.

⁴⁶ Alexandru T. Puiu, *op.cit.*, p. 70.

⁴⁷ G. Hrisoscoleu, *Elemente de istoria românilor pentru clasele primare de ambe-sexe*, Galați, 1875, p. 83.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ Grigorie Cristescu, *op. cit.*, p. 95.

posteritatea și istoria îl onoră cu supranumele de Bravul. Michailu V este considerat între Domnii din Muntenia, ceea ce este Ștefanu cel Mare între Domnii din Moldova: *coroana tuturor Domnitorilor*⁵⁰.

ȘTEFAN CEL MARE

În anii '70 egalitatea Ștefan-Mihai era perfect desenată dintr-o trăsătură de condei. Și totuși observăm că, procentual, domnul Moldovei nu îl depășește pe Mihai Viteazul, cu toate că istoria a consemnat cu scrupulozitate o domnie lungă și extrem de bogată în fapte eroice. Autorii de manuale nu întâmpină dificultăți majore în prezentarea domniei lui Ștefan cel Mare. Beneficiind de informații variate, nu era greu ca domnul Moldovei să fie prezentat ca un simbol al idealului de independență. Toate manualele consemnează luptele de la Baia, de la Racova (Vaslui), Valea-Albă/Răsboieni, Codrii Cosminului/Dumbrava Roșie, conflictele cu Radu cel Frumos și cu tătarii. Pandant al lui Mihai Viteazul, Ștefan trebuia să întrunească și celălalt element caracteristic al domnului muntean: virtuțile unificatoare. Începând cu A. T. Laurian, care afirmă că Ștefan „urmărea a scoate pe Radu din România și a uni amândue principate sub domnia sa”⁵¹, continuând cu V. A. Urechia, care mai tranșant consemnează ca element distinct al domniei lui Ștefan „periodul memorabilelor lupte pentru unificarea Moldo-Valahiei”⁵², căci „toți principii mari cu faptele lor, la Români, prin aceea mai ales au stătutu mari, căci au avut același scop naționalu de urmatu: întinderea și introlocarea Românilor”⁵³, și alți autori de manuale (Constantin Handoca, Basiliu Drăgoșiescu) vor prelua ideea în manualele lor. De asemenea, nici un manual nu omite „testamentul” lui Ștefan cel Mare, ca dovadă de netăgăduit a grijii deosebite pe care domnitorul a manifestat-o față de poporul său. Prin urmare, Ștefan a fost „cellu mai pietosu, prudentu, dreptu, bravu, și politicu Domnu allu Moldovei”⁵⁴.

MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

În perioada studiată, în 6 manuale cele 2 personaje apar tratate împreună în lecții comune. Domniile lor sunt atât de întrepătrunse în scriitura cărților didactice, încât am preferat un punctaj global. Separat cele două personaje se sitează între următoarele procente: *Matei Basarab* – 0,25%-1,94%; *Vasile Lupu* – 0,13%-2,53%. Dincolo de conflictele pentru care este făcut răspunzător Vasile Lupu, trăsătura caracteristică a ambilor domni rezidă în calitățile de organizatori și administratori

⁵⁰ Basiliu Drăgoșiescu, *op. cit.*, p. 47.

⁵¹ A. T. Laurian, *Elemente...*, 1859, p. 60.

⁵² V. A. Urechia, *Istoria românilor...*, 1862, p. 42.

⁵³ *Ibidem*, 1873, p. 66.

⁵⁴ Al. T. Puiu, *op. cit.*, p. 40.

pe care le posedau și pe care le-au folosit pentru „a îndrepta starea interioară a țării și a o vindeca de ranele trecutului”; cei doi domni s-au întrecut în „fapte patriotice”, cum ar fi: dotarea țării cu instituții folositoare, precum școli, spitale, biblioteci, tipografii, și altele asemenea; traducerea și tipărirea de cărți în limba română, „expulzarea din biserică a limbii slavone” și înlocuirea ei cu cea națională⁵⁵. Morala se face și ea simțită: „... au fost la înălțimea unor adevărați Domnitori Români; ear cât pentru vrajba dintre ei, ver-care va fi fost cauza, ea a stăvilit progresul ambelor țări. Eată un fapt istoricu, din care se poate trage cellu mai mare învățământ: Unirea și buna-înțelegere caută să domnească mereu între toți Românii, ajutându-se în nevoi și apărarea cauzei lor!”⁵⁶.

TRAIAN-DECEBAL

Într-o lume ce-și căuta originile și legitimarea, într-un timp în care „nos ancêtres” deveneau fundamentali pentru discursul istoric, manualele încearcă să găsească echilibrul exact între cele două personaje. Dacă unul purta cu el măreția unei lumi de o anvergură specială pentru istoria Europei, celălalt nu putea și nu trebuia cu nimic să fie mai prejos în ceea ce privește calitățile. Echilibrul este în balans, cele două personaje sunt nelipsite, factologia este abundentă. Nu vom analiza amănunțit informațiile vehiculate, deoarece ele nu prezintă toposuri deosebite, dar vom sublinia o chestiune de gradatie: problema titlurilor de lecție. Dacă Al. T. Puiu începe manualul său cu anul 106, considerând „că d-atunci începe adevărata noastră istorie”⁵⁷, totuși nu poate să nu pomenească în note pe „energicul și bravulu Marcu Ulpiu Trajan și curagiosul rege Decebal”⁵⁸. În general titlurile lecțiilor sunt legate mai mult de numele lui Traian: *Bătăliile lui Traian cu Dacii*, *Bătăliile lui Traian cu Decebal*. Ediția din 1859 a manualului lui V. A. Urechia începe cu biografiile lui „Romulu și Remu”, Traian și continuă cu Bogdan-Dragoș pentru ca din ediția 1862 lecția să se numească *Decebal și Traian*, iar în edițiile ulterioare Decebal să se bucure și el de o biografie separată. Deocamdată, regele dac mai beneficiază de titlu separat la Constantin Handoca. Accentul se deplasează încet, de la preponderența elementului roman ca alcătuitor al poporului român spre un echilibru cu elementul dac. Chiar dacă egalitatea nu va fi niciodată perfectă, elementul roman având menirea să asigure o relație specială cu Europa,

⁵⁵ Basiliu Drăgoșiescu, *op. cit.*, p. 54-55, 56.

⁵⁶ Alexandru T. Puiu, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁷ *Ibidem*, p. II.

⁵⁸ *Ibidem*, p.7.

totuși spre sfârșitul secolului Decebal capătă un statut tot mai ferm de „părinte fondator” alături de Traian.

MIRCEA CEL BĂTRÂN

Apelativul său variază de la Mircea I la Mircea I Basarab, pentru că în anii 1870 să se fixeze la Mircea cel Mare sau Mircea cel Mare zis și cel Bătrân⁵⁹. Este de regulă considerat important pentru „eroismul său, dar încă prin reformele sale de toată natura introduse în țară”⁶⁰. Autorii de manuale sunt unanimi în tratarea domniei lui Mircea. Pentru ei, numele său se leagă de înființarea primei armate regulate permanente din Europa, mutarea reședinței domnești de la Argeș la Târgoviște și transformarea Bucureștilor în reședință de iarnă. Tot atât de consonanți sunt autorii și atunci când trebuie să pomenească „cele mai memorabile resbele purtate de Mircea I Basarab”⁶¹: Câmpia Mierlei, muntele Pasărea⁶², Nicopole, Rovine. Remarcăm faptul că bătălia de la Rovine era plasată în 1398, expediția lui Baiazid fiind percepută ca represaliu la participarea lui Mircea la Nicopole⁶³. Din nici un manual nu lipsește tratatul pe care Mircea l-ar fi încheiat cu Poarta otomană, considerat un moment de mare diplomatie și fler politic: „Dintre toate faptele cele mari ale acestui bunu Domnitoriu, cea mai înțeleaptă și mai lăudabilă este aceasta: că elu, deși impusese respectu Turcilor, prin mai multe victorii strălucite, dar, considerându starea țării sele slăbită prin atâtea resbele, văzându puterea crescândă a Turciloru, și necredinția principiloru chreștini din țerile vecine, se determină a încheia un tractatu de pace cu Turcii, în condițiuni câtu s-ar putea de favorabile pentru România. Acestu tractatu... este încă în vigoare și în ziua de astăzi. Printr-însulu se garantéză din partea Turciloru respectulu autonomiei, și alu tuturor drepturilor politice și religioase ale Româniloru; iar

⁵⁹ Pentru perioada studiată titlurile lecțiilor dedicate domnitorului muntean sunt: Mircea I (A.T. Laurian), Mircea I Basarab (B. Drăgoșescu, M. C. Florențiu, Ion Heliade-Rădulescu, Al. T. Puiu, V. A. Urechia), Mircea I cel Mare (G. Hrisoscoleu), Mircea cel Bătrân (Gr. Cristescu), Mircea I Basarab cel Mare (Ct. Handoca).

⁶⁰ V. A. Urechia, *Istoria românilor...*, 1862, p. 28.

⁶¹ Basiliu Drăgoșescu, *op. cit.*, p. 30.

⁶² Este vorba despre o înfrângere pe care ar fi suferit-o în anul 1390 o expediție condusă de Sigismund, regele Ungariei.

⁶³ Trebuie deci corectată opinia unor critici literari, potrivit cărora în *Scrisoarea III*, Eminescu ar fi făcut conștient o licență artistică plasând bătălia de la Rovine după cea de la Nicopole pentru a mări încărcătura dramatică a confruntării cu Baiazid. Vezi de exemplu: „Și apoi schimbarea datelor celor două bătălii nu dovedește numaidecât o lipsă de documentație istorică a poetului, ci doar libertatea lui în folosirea materialului istoric ca motiv poetic. Pentru a da amploare victoriei românilor era firesc ca sultanul să invoce o mare victorie împotriva întregii Europe” (Eugen Todoran, *Mihai Eminescu. Epopeea română*, Iași, 1981, p. 211-212).

Românii de buna voia lor se obligă a recunoște supremația Porții, și a-i plăti pe fie-care anu câte o mică sumă de bani, sub numire de peșkeș, adică daru”⁶⁴. Într-un cuvânt, Mircea a fost „cel mai bun, religios, politic, și bravu Domnitoru allu Munteniei; căci a condus afacerile interne ale țării cu multu interesu și prevedere, punendu-și în apărarea lui și a Demnității Naționale toată puterea minții și a braciului său!”⁶⁵.

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Fără ca lunga sa domnie să ofere spectaculoase conflicte militare și fără mari anverguri eroice, este remarcabilă importanța pe care autori de manuale o acordă acestui domnitor. De exemplu, în manualul lui Grigore Cristescu se precizează că în ceea ce privește domniile tratate în lecția *Principatele Române de la moartea lui Matei Basarab până la domnia fanarioșilor* acestea „se vor propune ca lecturi facultative, în afară de Constantin Brâncoveanu” care este obligatoriu de studiat⁶⁶. Cunoștințele difuzate despre Brâncoveanu sunt de regulă aceleași în mai toate manualele consultate. Ele au un caracter preponderent evenimential politic și se pot grupa pe câteva teme mari, cum ar fi relațiile cu Imperiul Habsburgic și victoria de la Zănești, controversata atitudine față de Rusia lui Petru I, mazilirea și executarea domnitorului. Acestora li se adaugă informații culturale legate de ctitoriile sale de la Horezu și Sfântul Gheorghe Nou din București, întemeierea de școli, spitale și așezăminte de utilitate publică, tipărirea de cărți românești. De unde totuși locul fruntaș atribuit acestui personaj în desfășurarea istoriei românești? Răspunsul este simplu și ușor de înțeles. Într-o epocă considerată a fi o glorioasă renaștere națională, o reînviere din cenușa veacului fanariot, Constantin Brâncoveanu, „marele Martyr al României”, cum îl aprecia Heliade-Rădulescu⁶⁷, poartă cu sine mândria de a fi ultimul reprezentant al domniei naționale înaintea „calamităților” din veacul următor. Cumplita sa moarte îl ridică din platitudinea unei domnii comune și-l înalță în ochii autorilor de manuale în lumea eroilor tragici ai neamului românesc. Sfârșitul „ultimului ram din tulpina Basarabilor”⁶⁸, cum era considerată a fi familia Brâncoveanu, trebuia să reprezinte în ochii cititorului nu numai o cumplită pedeapsă, ci și un atentat la însăși ființa națională a românilor. De aceea, un autor de manuale nu ezită să afirme „... trebuie să-l plângem ca pe un

⁶⁴ Basiliu Drăgoșiescu, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁵ Al. T. Puiu, *op. cit.*, p. 24.

⁶⁶ Gr. Cristescu, *op. cit.*, p. 117. Precizăm că lecția se referă atât la Moldova, cât și la Țara Românească.

⁶⁷ Ion Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 188.

⁶⁸ Gr. Cristescu, *op. cit.*, p. 126.

domn român, persecutat și ucis de streini”⁶⁹. Prezentarea execuției dă naștere la o serie de scene dramatice, micul discurs final dintr-o serie de manuale⁷⁰ era destinat creării în sufletul elevilor a unei puternice stări emoționale. Remarcăm că în manuale nu apare încă episodul refuzului de a se turci, episod vehiculat intens atât de tradiția cultă, cât și de folclor și de diferitele creații inspirate de acesta, și pe care îl vom regăsi și în manualele de istorie de după 1878.

VLAD ȚEPEȘ

Cazul Țepeș pune pe mulți dintre autorii de manuale școlare într-o situație delicată. Echilibrul dintre adevărul istoric, probitatea științifică și finalitățile educaționale ale momentului este fragil. Cum poate fi prezentat un personaj istoric înconjurat de o mulțime de fapte ce par mai mult decât reprobabile într-o epocă ce descoperea cu greutate ideea de drepturi ale cetățeanului? În același timp elementul de cruzime, de oroare chiar, genera o picanterie, o vivacitate insolită a lecției într-o lume în care horror-ul și thriller-ul se rezumau la istorisirile șezătorilor. Este interesant cum autorii preiau aceleași date, aceleași fapte care apoi îi obligă la explicații justificative. Pentru că nu e ușor să prezinți favorabil un domn ce-și începe domnia ucigând 500 de boieri și apoi ajunge la un total de 20 000 de victime, ce atacă Brașovul pedepsind sânguincios prin tragere în țeapă, ce adună locuitorii Târgoviștei, inclusiv bătrâni, femei și copii, ducându-i să muncească la Poienari, ce așează trupuri în țeapă după mărimea rangului, și apoi să explice de ce acesta ocupă un loc atât de important în istoria națională. Și totuși dificultatea este surmontată fără greutate. Canonul folosit îl constituie manualele lui A. T. Laurian, Ion Heliade-Rădulescu și V. A. Urechia, ceilalți autori preluând aproape integral pasajele și mai ales aprecierile referitoare la Vlad Țepeș. Alte elemente ale domniei sale prezentate în manuale sunt: tratatul încheiat cu Poarta și refuzul său de a livra 500 de copii pentru corpul de ieniceri, nelipsitul episod cu Hanza-Pașa, expediția lui Mehmed al II-lea și „atacul de noapte” plasat invariabil undeva lângă Focșani,

⁶⁹ G. Hrisoscoleu, *op. cit.*, p. 108.

⁷⁰ Discursul final apare în 4 dintre manualele cercetare: A. T. Laurian, Ion Heliade-Rădulescu, C. Moșescu, Gr. Cristescu. A. T. Laurian rămâne la un nivel mai sobru: „Fiți cu inimă, fii mei, noi am pierdut totul pe această lume, încai să ne mântuim sufletele și să ne spălăm păcatele în sângele nostru” (*op. cit.*, p. 125), în timp ce Heliade-Rădulescu găsește un nou prilej de a-și încerca pana în exaltări: „Curagiul acestui martyr s-a văzut la mörte înaintea securii carneficelui. «Filii mei, zise către ginerele și fiii sei, am pierdut tot; să nu ne pierdem și sufletul; sufletul învins înaintea pericolului este un suflet pierdut. Credință și curagiu dară, și fiă numele Domnului bine-cuvântat! Fie sângele nostru spre spălarea păcatelor nōstre, iar nu spre pedeapsa inemicilor nōștri!»... Quine e tată va putea pricepe durerea și mărimea sufletului acestui părinte” (*op. cit.*, p. 188).

prinderea lui Țepeș de către Matei Corvin. În ceea ce privește a doua domnie, autorii au dificultăți, inerente de altfel, legate de stadiul cunoașterii istorice, el fiind confundat cu Vlad Călugărul sau cu Vlad Înnecatul, faptul cert rămânând asasinarea sa. Aprecierea este extrem de pozitivă, excesele fiind justificate prin faptul că „nici o tigressă nu-și a apăratur pe puii sei cu mai multă înfocare de quat a apăratur Vlad pe români, patria și religiunea lor de corupțiunea străină”⁷¹.

PETRU RAREȘ

Dincolo de factologia încărcată ce însoțește lecțiile dedicate lui Petru Rareș, importanța alocată acestuia rezidă în ideea – ce apare cu frecvență în manuale – că domnul Moldovei a intenționat să unească Moldova cu Transilvania, întreaga sa domnie subsumându-se acestui scop. Dacă astăzi Petru Rareș nu mai este un personaj atât de familiar conștiinței comune, totuși pentru secolul al XIX-lea observăm că se încerca impunerea sa ca cel de-al doilea personaj istoric principal al Moldovei, după Ștefan cel Mare. „...În adevăr a fost fiul lui Ștefan cel Mare, căci în toate ei seamănă: era brav, drept, plin de minte; țara bine și-a păzit-o și pe neamnici bine i-a bătut, încât el este unul dintre cei mai buni Domni ai Moldovei și cu drept s-ar socoti *al doilea după Ștefan*”⁷². Sau cum afirma cu fervoare un alt autor, „a fost la înălțimea unui adevărat Domnitoriu Român: bunu și dreptu cu poporulu seu, oștean alessu cu neamicii țării; politicu în conducerea țerei; și neadormitu luptătoru allu causei Românilor. A lupta un Domnitoru precum a luptat Petru Rareș spre a uni pe Români cu Români și ale face gloria, este a se face apostolul nemuritor al Românismlui”⁷³.

ALEXANDRU CEL BUN

Prezentarea domniei lui Alexandru cel Bun nu generează probleme majore pentru autorii de manuale. Se subliniază ideea că pentru Moldova, domnia „acestui om înțelept, inimosu, dreptu și de o bunătate rară, recompensând servituțile și capacitatea și iertându cât era posibil chiar pe culpabili”⁷⁴ a fost o perioadă benefică, de refacere căci, deși „cheltuia mult Alesandru cel Bunu pentru lucruri bune, dară cheltuia cu economiă și în așa fel încât totdeauna era visteria țării cu bani. Așa se întâmplă sub domnii cei buni, dările suntu mici, lucrurile se facu

⁷¹ M. C. Florențiu, *op. cit.*, 1872, p. 50-51; Florențiu preia fragmentul – cu mici modificări personale – de la Ion Heliade-Rădulescu (*op. cit.*, p. 127); în prima ediție a lucrării lui Florențiu pasajul acesta nu apare, aprecierea domniei lui Vlad Țepeș fiind mai scurtă.

⁷² G. Hrisoscoleu, *op. cit.*, p. 51.

⁷³ Al. T. Puiu, *op. cit.*, p. 52-53.

⁷⁴ M. C. Florențiu, *op. cit.*, 1872, p. 44.

multe și mari, și bani sunt de ajuns; eară sub domnii cei răi, dările fie câtu de mari lucrările nu se fac și visteria este deșartă, pentru că fiecare o pradă cum îi place, fiindcă ie pildă rea de la Domnu”⁷⁵.

IOAN CORVIN

Istoria acestui „foarte faimos căpitan creștin... de viță român”⁷⁶ se întrepătrunde în general cu domnia lui Vlad Dracul. Autorii de manuale nu uită să amintească întotdeauna originea sa și meritele deosebite în lupta împotriva otomanilor. În 7 dintre manualele cercetate Ioan Corvin beneficiază de lecții independente, în 2 lipsește, iar în manualul lui M. C. Florențiu în ediția din 1869 este pomenit numai într-o notă, explicându-se de ce i se alocă un astfel de spațiu⁷⁷, în edițiile ulterioare sunt eliminate explicațiile, autorul rezumându-se la o mică notiță factologico-biografică, pentru ca după 1880 chiar și nota să fie scoasă. Este o chestiune de opțiune personală, care ne dovedește încă o dată că factorul personal trebuie luat în considerare când se analizează manualele școlare.

Referitor la ceilalți domnitori remarcăm procentul destul de mare deținut de Bogdan al III-lea, care astăzi în memoria colectivă figurează probabil doar ca o simplă siluetă din piesa „Apus de soare”. De fapt, lecțiile despre acest domn al Moldovei sunt de o factologie luxuriantă, asigurându-se astfel un număr mare de pagini.

Nu am inclus în tabel personajul istoric pe care noi astăzi îl numim Basarab I deoarece problema acestuia este extrem de neclară în manuale, nu atât ca factologie, cât ca onomastică. Folosind ca element-martor conflictul cu regele Carol Robert, l-am depistat pe Basarab I sub denumirile: Mihail Basarab (5 cazuri în perioada 1859-1877)⁷⁸, Ioan I Basarab (3 cazuri, 1861, 1869, 1873)⁷⁹ și Alexandru I Basarab (2 cazuri, după 1875)⁸⁰. O confuzie similară a autorilor de manuale întâlnim în ceea ce privește Moldova, unde în 5 manuale apare un

⁷⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, 1873, p. 48.

⁷⁶ Ibidem, p. 54.

⁷⁷ Deoarece deși a făcut onoare neamului său prin eroismul militar, totuși a produs și dezoanore „prin renegarea lor, fiind regi și protectori ai ungarilor” (M. C. Florențiu, *op. cit.*, 1869, p. 30).

⁷⁸ Este vorba de manualele aparținând lui: A. T. Laurian, V. A. Urechia, B. Drăgoșiescu, G. Hrisoscoleu, Ct. Handoca.

⁷⁹ Manualele aparținând lui Ion Heliade-Rădulescu, M. C. Florențiu, C. Moșescu. În ceea ce privește manualul lui M. C. Florențiu, începând cu ediția din 1879, autorul nu se mai ghidează după Heliade-Rădulescu, ci după Hașdeu, și atunci fostul Ioan Basarab devine Alexandru Basarab.

⁸⁰ Manualele aparținând lui Al. T. Puiu și Gr. Cristescu.

personaj „Bogdan Dragoș”⁸¹, în timp ce personajul distinct Dragoș apare în 5 manuale⁸², iar Bogdan doar în 2 manuale⁸³.

În ceea ce-l privește pe Alexandru Ioan Cuza, deoarece manualele studiate au fost scrise în timpul domniei sale sau curând după abdicarea sa, unii autori preferă să se oprească fie la momentul 1859⁸⁴, fie chiar înaintea acestuia⁸⁵. Abia în anii '70 autorii încep să trateze în manuale această perioadă recentă, prezentând-o ca pe una „dintre domniile cele mai renumite ale Românilor”⁸⁶. Sunt enumerate reformele, destul de neutru de altfel, este amintită pe scurt abdicarea⁸⁷, pentru ca imediat să se sublinieze că Ruginoasa este un loc de pelerinaj pentru „toți adevărații Români”⁸⁸. În ceea ce-l privește pe Carol I, în manualele studiate el apare după 1874, iar procentele cresc odată cu trecerea timpului, pe măsură ce domnia sa devenea tot mai bogată în evenimente și semnificații.

La capătul acestui excurs se cuvin a fi făcute câteva concluzii mai generale.

Mai întâi, trebuie avut în vedere faptul că unificarea panteonului național și stabilirea simbolurilor ca elemente definitorii pentru identitatea unei națiuni nu se rezumă numai la manualele de istorie. Procesul educativ este continuu și mai ales gradat. Și cum totul începe de la abecedar, în 1870 este publicat la Botoșani un abecedar ilustrat⁸⁹ în care fiecare literă este reprezentată de un personaj istoric, reprodus după gravurile semnate M. I. Șvefelberg. Eroi ce împodobesc manualul profesorului de istorie botoșenean⁹⁰ sunt: Alexandru cel Bun, Bogdan Dragoș, Constantin Brâncoveanu, Decebal, Elena Doamna, Gregorie Ghica, Hatmanul Arbore, Ioan Vodă cel Cumplit, Junele Ștefăniță VI cel Crud, Kuza Alexandru Ioan I, Logofătul Ioan Tăutu, Mihai V Bravul (eroul Țării Muntenesci), Neagoe

⁸¹ Manualele aparținând lui V. A. Urechia, B. Drăgoșescu, Al. T. Puiu, Gr. Cristescu, Ct. Handoca.

⁸² Manualele aparținând lui A. T. Laurian, I. Heliade-Rădulescu, G. Hrisoscoleu, C. Moșescu, M. C. Florențiu.

⁸³ Manualele aparținând lui A. T. Laurian și G. Hrisoscoleu.

⁸⁴ Manualele lui V. A. Urechia.

⁸⁵ Ioan Heliade-Rădulescu; M. C. Florențiu se oprește la 1848 și declară: „fiind epoca presentă noi n-avem nici capacitatea de o tracta imparțial, nici buna cuviință ne-ar permite a vorbi de oameni ce încă viețuiesc...” (op. cit., 1869, p. 68). Din 1879, manualul este continuat cu Alexandru Ioan Cuza și Carol I. Al. T. Puiu se oprește cu materia la Barbu Știrbei și Grigore Ghica.

⁸⁶ G. Hrisoscoleu, op. cit., p. 159.

⁸⁷ B. Drăgoșescu comentează rece: „Atâtu cauzele cât și consecințele acestei restumări, le va judica și qualifica mai bine imparțiala posteritate (op. cit., p. 75).

⁸⁸ G. Hrisoscoleu, op. cit., p. 160.

⁸⁹ Ion V. Adrian, *Abecedar ilustrat pentru copii începători*, Botoșani, 1870, 74 p.

⁹⁰ Pentru mai multe informații referitoare la Ion V. Adrian a se vedea: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 7.

Basarab, Petru Rareș, Radu Negru, Ștefan cel Mare (eroul Moldovei), Traian, Vasile Lupu. Literale fără personaj sunt reprezentate de imagini desprinse tot din universul istoric: Fortăreața Neamțul, ostaș roman din timpul lui Traian, un arcaș din oastea lui Ștefan cel Mare. Remarcăm preponderența istoriei Moldovei, 13 imagini fiind cu referire la aceasta și numai 4 la istoria Țării Românești. Această preferință provincială nu derivă numai din faptul că unii dintre marii domnitori ai Țării Românești (Mircea cel Bătrân, Matei Basarab) au trebuit să cedeze locul lui Mihai Viteazul, ci și din faptul că în cazul literelor pentru care nu există o candidatură fermă din partea vreunui personaj istoric (de exemplu literalele f, j, l etc.) autorul recurge la artificii care privilegiază tot istoria Moldovei. Totodată, se cuvine semnalat faptul că strămoșii fondatori Traian și Decebal sunt singurele personaje care ar putea sugera vreo aluzie la teritoriile românești aflate în acel moment în afara hotarelor statului român. Abecedarul botoșenean se constituie astfel într-un martor al caracterului gradual al procesului de unificare a panteonurilor provinciale într-o galerie de eroi istorici reprezentativă pentru întreaga națiune română.

Totodată, atât manualele de istorie cât și abecedarele și celelalte cărți școlare erau dependente de nivelul „marii istoriografii”. Toate căutările, ezitățile și neîmplinirile acesteia din urmă se reflectă în structura și scriitura cărții școlare. Lacunele cunoașterii științifice din acea vreme, mai ales în ceea ce privește cronologia și factologia medievală, explică multe dintre erorile pe care noi astăzi putem repede să le îndreptăm.

La aceste limite pe care le putem numi obiective se adaugă cele ținând de opțiunile și preferințele autorilor de manuale. Astfel, galeria eroilor propuși de manuale este o lume fundamental masculină, în care așa cum remarca pertinent Cristian Laville despre un cu totul alt spațiu spiritual, „fetele înțeleg că locul lor este în spatele cortinei, în liniște”⁹¹. Cu timiditate și delicatețe își fac loc câteva personaje feminine, devotate, calde și foarte în umbra personajelor masculine: mama lui Ștefan cel Mare – care însă, datorită legendei și mai ales poeziei lui D. Bolintineanu, are un statut puțin deosebit, fiind prezentă într-un număr mai mare de manuale – soția lui Petru Rareș și Despina Doamna. Pe de altă parte, dincolo de avatarurile adevărului istoric și de amănuntele specifice pentru fiecare dintre personajele propuse în manuale, se desprind câteva trăsături prin care voievozii din trecut erau chemați să corespundă cerințelor prezentului. Astfel, într-o epocă în care constituția era marea noutate a secolului domnitorii „mari” erau mai ales buni legiuitori și administratori. Într-o epocă a reformelor și a modernizării instituționale, toți domnii trebuiau să se remarce prin așezămintele pe care le

⁹¹ Christian Laville, *L'enseignement de l'histoire et endoctrinement: ou est l'antidote?*, în *Rapports I. Grandes Thèmes et méthodologie*, XVe Congrès International des sciences historiques, București, 1980, p. 460.

întemeiau. Într-o epocă în care se puneau bazele unei noi armate naționale și când se legifera serviciul militar obligatoriu, toți domnii trebuiau să fie și mari comandanți și luptători. Ce trebuiau să aducă aceste personaje în spiritualitatea românească? Răspunsul autorilor de manuale, uneori exprimat fățiș, alteori doar ghicit din subtext, este: determinarea pentru continuarea luptei pentru independență, ideea unității românești și atașamentul pentru reforme moderne.

Dupa cum am arătat mai sus, perioada anilor 1859-1877 este cea în care se realizează unificarea panteonurilor provinciale într-o galerie națională de eroi tutelari. Desigur, de-a lungul timpului această galerie a suferit modificări, unele personaje s-au adăugat altele s-au văzut eliminate sau și-au schimbat semnificația, dar cele mai multe au rămas așa cum au fost definite în anii 1859-1877.

ROMANIAN HISTORICAL FIGURES IN HISTORY SCHOOLBOOKS IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES DURING THE MID-19th CENTURY

Abstract

When studying national identities, one has to understand the role of school and, especially, that of teaching history in forming a national mythistory. Starting from Benedict Anderson's statement that nations are imagined communities, the author considers that the emergence of common values and symbols has been an essential part of modern nationbuilding. This study is focused on the analysis of the emergence of a "national" gallery of historical heroes in the Romanian schooling system during the third quarter of the 19th century. The author, especially, studies the impact of the political Union of the Romanian Principalities in 1859 on the contents of the textbooks used in Romanian schools. By comparing the schoolbooks used after 1859 with those written by Aaron Florian and I. Albinet in the 1830s and 1840s, the author draws the picture of the unification of the previously distinct provincial galleries of historical heroes into a "national" one, representative for both Wallachia and Moldavia. Analyzing statistically 10 history textbooks from the years 1859-1878, the author also tries to reconstruct the national historical heroes' hierarchy, which reveals the central part played by medieval princes like Michael the Brave and Stephen the Great. Likewise, the analysis shows the prevalence of military values on the civilian ones, and the precedence of men in relation to women.

STRUCTURI ZONALE ȘI ELITE LOCALE: BRITANNIA ROMANĂ TÂRZIE

VLAD NISTOR

În anul 1988, într-o carte devenită celebră, Joseph A. Tainter lansa ideea prin care una dintre soluțiile universale ale colapsului ar reprezenta-o tendința naturală a grupurilor umane integrate unor societăți complexe (acceptate ca forme aberante de integrare umană) de a reveni la forme simple și, deci, firești de integrare socială¹.

Termenul de colaps, utilizat astăzi în mai toate științele sociale, provine din medicină, unde este definit ca o afecțiune datorată unei insuficiențe circulatorii. În mod curent colapsul trebuie diferențiat de șoc. Spre deosebire de cel din urmă, primul se caracterizează prin manifestarea sa tranzitorie, ca și prin absența tulburărilor de conștientă și senzoriu.

Pomind de la conotațiile sale inițiale, termenul a pătruns în științele sociale, definirea sa aici fiind destul de apropiată de cea medicală. Conceperea societății ca un organism ar fi putut face stările de colaps și de șoc să capete și în demersul sociologic sau antropologic semnificații asemănătoare celor din medicină, dând colapsului sensul unei stări tranzitorii, din care o societate poate ieși eventual în mod spontan, iar șocului semnificația unei forme de disfuncționalitate ce nu poate fi rezolvată decât printr-o intervenție conștientă. Nu s-a întâmplat însă așa, termenul de colaps fiind singurul care a pătruns în arsenalul terminologic al științelor sociale.

Colapsul pentru antropologi este starea de criză a unei societăți complexe, societate a cărei tendință naturală este de a se descompune în elementele sale componente, proces evidențiat inițial la periferii, proces ce afectează numai într-o fază ulterioară ansamblul societății. Stările de colaps pot afecta numai societățile complexe. Elementele care definesc o societate complexă, pentru antropologi, sunt în mod esențial două: inegalitatea și eterogenitatea. "Inequality may though of as vertical differentiation, ranking or unequal acces to material and social resources. Heterogenity is a subtler concept. It refers to the member of distingtive parts or components to a society, and at the same time to the way in which a population is distributed these parts. A population that is divided equally among the occupations and roles of a society is homogeneously distributed; the converse brings ingresing

¹ J.A. Tainter, *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge, 1988, p. 203.

heterogeneity and complexity. A society with a great deal of heterogeneity, then, is one that is complexe”².

J. A. Tainter înregistra principalele explicații propuse pentru instalarea stării de colaps într-o societate complexă³.

1. Pierderea unei resurse vitale, de care respectiva societate depinde;
2. Identificarea și utilizarea preponderentă a unor noi resurse;
3. Colapsul ca efect al unei catastrofe naturale de neevitat;
4. Reacția insuficientă a societății la circumstanțele noi;
5. Competiția, violența sau nonviolența, cu o altă societate complexă;
6. Invazia, urmată sau nu de așezarea unor elemente alogene;
7. Conflicte de clasă, contradicții sociale, erori de comportament sau de administrare ale elitelor;
8. Disfuncționalități sociale majore;
9. Dezechilibre economice importante.

Este foarte probabil ca în numeroase cazuri mai mulți dintre factorii enumerați să participe împreună la instalarea stării de colaps.

Este, pe de altă parte, cât se poate de evident faptul că etiologia colapsului reprezintă locul de întâlnire a unor multiple perspective economice, sociologice, politologice și chiar filosofice contradictorii, unii acceptând justificarea preponderent economică, alții acedând-o pe cea preponderent politică. Colapsul din perspectiva acestei cercetări este un proces al ansamblului societății, factorul determinant fiind în mod esențial politic, dezvoltările sale afectând în mod diferențiat întregul sistem. „A society has collapsed when it displays a rapid, significant loss of an established level of sociopolitical complexity”⁴.

Simptomele cele mai evidente ale colapsului pentru societățile timpurii par a fi următoarele:

1. Evidențierea unui grad inferior de stratificare și diferențiere socială;
2. Un accentuat proces de diminuare a specializării economice și ocupaționale a indivizilor, grupurilor și teritoriilor;
3. Diminuarea accentuată a controlului nucleului central asupra ansamblului societății; o mai restrânsă integrare și coordonare a diverselor grupuri economice și politice de către propriile lor elite;
4. Instalarea unei crize a comportamentului de integrare socială și de control asupra societății;
5. O restrângere a atracției sociale față de epifenomenele oricărei structuri complexe – monumente arhitectonice, artistice sau literare;

² *Ibidem* p. 22 sqq.

³ *Ibidem*, p. 42 sqq.

⁴ *Ibidem* p. 4

6. Îngreunarea circulației informației între indivizi, grupuri, ca și dintre centru și periferie;
7. Reducerea sensibilă a circulației bunurilor, a oricaror forme de comerț ca și a redistribuției resurselor;
8. Scăderea gradului de coordonare și organizare a indivizilor și grupurilor umane;
9. Diminuarea ariilor integrante unei singure unități politice;

Este cât se poate de evident faptul că toate aceste simptome nu sunt în mod obligatoriu evidente în cadrul tuturor societăților aflate în stare de colaps.

Colin Renfrew propunea un model simplificator al colapsului societăților timpurii⁵. Principalele elemente ale acestui model ar fi: prăbușirea structurilor administrative centrale; dispariția elitelor tradiționale; descompunerea economiei centralizate; restructurarea habitatului în condițiile unui cert declin demografic; trecerea la forme inferioare (cf. anterioare) de integrare socială; constituirea unui nou orizont mitologic.

Modelul propus de către Colin Renfrew poate suporta numeroase amendamente, dar își păstrează meritul de a reprezenta cea mai amplă dintre soluțiile propuse de către un arheolog pentru înțelegerea contextului, a mecanismelor declanșatoare, pentru precizarea simptomelor colapsului instalat ca și a consecințelor funcționale ale acestuia, în cazul unor societăți complexe timpurii.

Colin Renfrew numește și Britannia sfârșitului de secol al IV-lea printre exemplele demne de atenție pentru susținerea tezei sale, epoca obscură a istoriei insulare susținându-i modelul, cu toate că în cazul diocezei britanice este greu de acceptat colapsul ca o realitate integral endogenă⁶.

În anul 1982, discutând concret situația Britanniei, Renfrew încerca să-și aplice modelul pentru cazul evoluției diocezei după retragerea autorității romane⁷. Elementele semnificative par a fi:

- a) Inegalitatea societății post-romane, dovedită de numărul relativ mare al înmormântărilor princiare;
- b) O nouă structură politică a insulei ce se va dezvolta treptat reconstituind în mare măsură harta politică pre-romană;
- c) Structurile statale coerente care nu supraviețuiesc în aria fostei dioceze, formațiunile irlandeze însă, într-o oarecare măsură influențate de romanitate, nesuferind modificări notabile o dată cu dispariția administrației romane din insulă;

⁵ *Systems Collapse as Transformation. Catastrophe and Anastrophe in Early State Societies*, în C. Renfrew & K.L. Cooke (eds.), *Mathematical Approches to Culture Change*, London, 1979, p. 482-485; reluat în *Systems Collapse as Social Transformation*, în C. Renfrew (ed.), *Approches to Social Archaeology*, Edinburgh, 1984, p. 367-370.

⁶ C. Renfrew, *Systems Collapse ...*, 1979, p. 487.

⁷ *Ibidem*, 1982, p. 114 sqq.

- d) Elemente creștine supraviețuind anului 400, misiunea Sfântului Augustin în Kent, la 597, dând creștinismului o nouă consistență;
- e) Decăderea producției. Meșteșugarul capătă locul pe care îl are în toate societățile arhaice;
- f) Invazia germanică, formă a migrației interioare;
- g) Forma statală ce re apare – o dată cu Offa sau cu Alfred cel Mare – dacă nu cumva este vorba numai despre șefii;

Sunt necesare numai câteva precizări pentru a face modelul Renfrew compatibil cu realitățile britanice ale secolului al V-lea.

În primul rând, cazului Irlandei ar trebui adăugat cel al Walles-ului și al Cornwell-ului în susținerea ideii supraviețuirii în zone periferice a unor comunități cu un mai ridicat grad de coerență și de certă influență romană.

În al doilea rând, Sfântul Augustin, pe care Renfrew îl evoca drept responsabil pentru evanghelizarea Britanniei, nu reprezintă în nici un fel dovada supraviețuirii unor elemente religioase specifice epocii romane în insulă. Până către anul 450 avem alte numeroase dovezi ale supraviețuirii unor formule creștine în insulă, pelagianismul și vizitele celor doi episcopi gali relatate de către Constantius din Lyon sunt cu mult mai elocvente decât reevanghelizarea începută de către Sfântul Augustin în Kent la sfârșitul secolului al VI-lea⁸.

Ultima precizare privește problema migrațiilor interne care pot să afecteze în grade diferite societățile arhaice în condițiile prăbușirii structurilor statale.

În cazul Britanniei secolului al V-lea principala formă de migrație internă nu este în nici un caz invazia populațiilor germanice ci deplasarea populațiilor celtice din zonele insulare extraprovinciale sau din Irlanda, migrație care afectează fosta dioceză romană determinând ample mișcări ale populațiilor celtice din aceste arii sau ale populațiilor romanice chiar.

Asupra acestui fenomen atrăgea atenția încă F. Haverfield⁹, numindu-l Celtic Revival, cu toate implicațiile demografice, militare, etnice sau culturale pe care le presupune.

Această nouă realitate se explică în bună măsură prin evoluția particulară a provinciei Britannia de-a lungul celor aproape 400 de ani de control militar și administrativ roman.

Elementul care certifică în cea mai mare măsură o asemenea afirmație este constatarea existenței unui real decalaj între mediul etno-cultural urban și cel rural, orașul fiind în mod evident locul de existență și de manifestare al vieții romane în insulă, satul însă rămânând în foarte mare măsură celtofon, afectat numai superficial de romanitate.

Încă din 1953, K. Jackson demonstrează un fapt care ulterior a devenit un loc comun pentru cunoscătorii problemei, și anume că limba latină vorbită în insulă

⁸ *Vita Sancti Germani*, III, 12-18 și V, 25-27.

⁹ *The Romanization of Roman Britain*, London, 1912, *passim*.

este o limbă artificială, de școală, mediul purtător al acesteia fiind elita locală, celtică, obligată la administrarea provinciei și deci cooptată la exercitarea puterii.

Cu toate atacurile suferite¹⁰, teoria lui Jackson este susținută dincolo de argumentele lingvistice și de o seamă de informații antice.

Astfel, Tacitus¹¹ ne relatează eforturile socrului său, în calitate de guvernator al Britanniei, de a impune elitei locale vestimentația, obiceiurile și mai ales limba cuceritorului, iar Plutarh¹² atrage atenția asupra prezenței lui Demetrios din Tarsos, în vremea administrării provinciei de către Agricola, tot cu scopul alinierii culturale a aristocrației celtice¹³.

Este deci de presupus faptul că într-o primă etapă, romanizarea în Britannia afectează aproape exclusiv elita al cărei ritm de aliniere la standardele culturale și cu siguranță lingvistice ale administratorului roman este cu mult mai rapid decât cel al restului locuitorilor insulei. Aceasta este modalitatea de integrare politică a noii provincii.

Prin această metodă, elita britano-romană va deveni principalul element de exercitare a autorității imperiale și totodată principalul element purtător de romanitate în provincie, favorizând superficialitatea romanizării în insulă, atâta vreme cât ea însăși este superficial romanizată.

Această aristocrație britano-romană avea un evident caracter rural, beneficiind însă și de reședințe urbane (orașul era locul de exercitare a autorității cu care Roma o investise), avea deci un comportament dublu, acceptând latinitatea ca pe o modalitate de conservare și eventual de extindere a puterii sale. Altfel spus, această elită era bilingvă¹⁴, bilingvismul implicând un comportament cultural duplicitar – utilizarea limbii și a deprinderilor culturale celtice în mediul rural (privat) și a limbii latine împreună cu toate atitudinile culturale pe care ordinea romană le presupunea, în mediul urban (public).

Se nasc astfel structuri paralele: pe de o parte orașul roman, cu toate componentele sale tradiționale, realitate artificială implantată mediului britanic¹⁵, loc de exercitare a autorității și de prezența oficială a elitei locale, iar pe de altă parte mediul rural celtic, conservator și retardatar, locul în care în contextul dispariției ordinii militare romane în insulă, va exploda the Celtic Revival.

În acest context, orașul roman reprezintă principalul element de articulare a vieții romane în Britannia, momentul în care civilizația urbană devine

¹⁰ În primul rând J.C. Mann, *Spoken Latin in Britain as Evidence in the Inscriptions*, Britannia, 2, p. 99.

¹¹ *Agr.*, 21.

¹² *Moralia, De Defectu Oraculorum*, 2, 1.

¹³ V. Nistor, *Romanizare și urbanizare în Britannia: cadru, probleme, limite*, în „Revista de istorie”, 1981, 5, p. 925; *Colapsul unei societăți complexe. Britannia secolului al V-lea*, București, 1993, p. 13.

¹⁴ K. Jackson, *Language and History in Early Britain*, Cambridge Mass., 1953, p. 101-103.

¹⁵ R. Reece, *My Roman Britain* (Catswold Studies 3), Dorchester, 1988, p. 128.

nefuncțională fiind și momentul în care romanitatea insulară intră în declin, și poate chiar să dispară.

Din această perspectivă ni se pare deosebit de interesantă evidențierea de către Colin Renfrew¹⁶ a încă două caracteristici ale colapsului societăților complexe, caracteristici ce pot fi de o reală utilitate pentru înțelegerea realităților britanice la limita secolelor al IV-lea și al V-lea.

Prima observație a lui Renfrew evidențiază legătura directă, aproape mecanică, dintre gradul de coerență și coeficientul de ierarhizare birocratică atins de o societate și intensitatea colapsului respectivului sistem; altfel spus, – cu cât o societate este mai profund specializată, mai rigid ierarhizată, mai ferm centralizată, cu atât acea societate este de fapt mai vulnerabilă¹⁷.

Cea de-a doua observație accepta ansamblul evoluției sociale ca pe o alternanță de stimuli diferiți – catastrofe și anastrofe (aceasta din urmă fiind înțeleasă ca reacția de *feedback* la catastrofă)¹⁸.

Este deci nepotrivită identificarea colapsului cu catastrofa. Catastrofa poate reprezenta una dintre formulele declanșatoare ale colapsului. Anastrofa ar fi cealaltă.

Contextul în care o societate se reorganizează fundamental, în care se constată deci o nouă așezare a elementelor sale componente, poate provoca la rândul-i instalarea stării de colaps a organismului social.

Varianta catastrofică a colapsului a avut (și mai are încă) susținători, catastrofa în Britannia putând fi rezultatul imediat al unei invazii (germanice sau celtice) sau al unei epidemii. Ambele sugestii sunt incluse controversatului text gildaic.

În ceea ce privește teza impactului distructiv al unei invazii și imaginea catastrofică sugerată de către Gildas¹⁹, inadvertențele textului sunt în general cunoscute²⁰. Pe de altă parte investigația arheologică din ultimele decenii a dovedit decalajul cronologic cert dintre momentul descompunerii civilizației urbane și al decăderii tuturor structurilor romane și cel al pătrunderii (mai mult sau mai puțin violente) a elementelor alogene.

Teoria epidemiei devastatoare în Britannia primei jumătăți (?) a veacului al V-lea a fost provocată tot de către o relatare a lui Gildas²¹.

Logica internă a textului gildaic ar plasa acest episod înainte de apelul lui Vortigern adresat saxonului Hengist – deci în prima jumătate a veacului.

Susținerea arheologică a acestui punct de vedere pleacă de la descoperirea în spații intramurale a unor schelete neînhumate (Cirencester, Wroxeter, Caerwent).

¹⁶ *Systems Collapse ...*, 1979, p. 487.

¹⁷ *Ibidem*, p. 488.

¹⁸ C. Renfrew, *Systems Collapse ...*, 1984, p. 363 sqq.

¹⁹ *De Excidio ...*, 24.

²⁰ V. Nistor, *Colapsul unei societăți complexe. Britannia secolului al V-lea*, București, 1993, p. 59 sqq.

²¹ *Famosa pestis, De Excidio ... 2; pestifera lues, De Excidio ... 22.*

Ele sunt mai puțin numeroase și identificate în contexte arheologice neclare, multe dintre cercetări fiind efectuate la sfârșitul secolului al XIX-lea, în condiții metodologice mai mult decât îndoielnice²².

Semnificativ ni se pare și faptul că această molimă nu este semnalată de nici o altă sursă insulară sau continentală, fapt ce face argumentul gildaic pe deplin inoperant.

Posibilitatea producerii unui colaps non violent pare în schimb cât se poate de posibilă în Britannia veacului al V-lea.

Orașul poate reprezenta argumentul esențial al acestui proces: descompunerea formulelor urbane de tip roman în insulă par a fi determinat o anastrofă socială majoră, anastrofa a cărei consecință va fi instalarea stării de colaps a sistemului.

Pe de altă parte, nu trebuie scăpat din vedere faptul esențial al apartenenței Britanniei la o societate complexă de cu totul alte dimensiuni – statul român.

Teoria, atât de des vehiculată, a inițierii colapsului la o periferie și a dezvoltării sale ulterioare către centru, pare a fi confirmată și în acest caz, dioceza insulară nereprezentând decât una din zonele acestei periferii.

În acest context, precizarea pașilor restructurării societății britano-romane în veacurile al IV-lea și al V-lea devine un demers științific esențial pentru înțelegerea crizei de ansamblu a statului roman în Occident.

Informația literară, accidentală și de cele mai multe ori nesigură, exprimă o stare de fapt – disoluția civilizației urbane în insulă în a doua jumătate a secolului al V-lea, discursul unui contemporan continental cum era Constantius din Lyon, fiind elocvent din acest punct de vedere.

Pentru înțelegerea realităților urbane ale ultimelor decenii ale veacului al IV-lea și ale primei jumătăți a veacului următor, sursele antice nu sunt prea clare. Caracterul accidental și de multe ori contestabil al referirilor la evoluția nucleelor urbane insulare sugerează un declin al structurilor urbane, declin care atinge cote ce nu pot fi încă precizate.

Informația arheologică este cu mult mai utilă demersului nostru.

Dezafectarea unor întinse spații intramurane, reutilizarea edificiilor publice din centre urbane importante, restructurarea formulelor habitatului fără a se ține seamă de rețeaua stradală ș.a., realități consistente atestate în Britannia încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea, exprimau grava criză pe care civilizația urbană o cunoaște în insulă.

Veacul al V-lea aduce extrem de puține semne ale utilizării spațiilor intramurane, cele existente datând în mare majoritate din primul și uneori din cel de-al doilea deceniu al secolului.

²² Întreaga discuție la M. Todd, *Famosa Pestis and Britain in the fifth century*, în „Britannia” 1977, 8 *passim*.

Distincția propusă de către J.S. Wacher²³ este evident justificată. În multe orașe ale diocezei încă din ultimele decenii ale secolului al IV-lea și cu siguranță în prima parte a secolului al V-lea, nu putem vorbi în nici un caz despre *town life*, ci numai despre *life in town*, o formă de locuire în interiorul ariei urbane care nu are însă un caracter urban propriu-zis.

Descompunerea vieții urbane, realitatea consistentă, dar artificială din insulă, pare a fi principala cauză a declanșării colapsului societății britano-romane.

Caracterul neintegrat al orașului, conviețuirea acestuia cu un mediu rural precumpănitor celtic, bilingvismul demonstrat al provinciei, perceperea romanității și a orașului roman drept realități alogene în societatea insulară, vor face ca, în condițiile dificile pentru ordinea romană în Occident de la sfârșitul secolului al IV-lea și din primele decenii ale secolului al V-lea, romanitatea insulară să fie de fapt pierdută în contextul unei autentice Renașteri celtice²⁴.

Elementul determinant al acestui proces îl reprezintă elita britano-romană, esențial celtică/superficial romanizată, cea care menținuse caracterul artificial al structurilor romane în insulă, în primul rând orașul.

REGIONAL STRUCTURES AND LOCAL ELITES. THE LATE BRITANNIA ROMANA

Abstract

The specificity of late Roman society in Britannia pertains to the particular evolution of elites in the provinces. The incompletely Romanized character of Celtic aristocracy in the island and its shifting between the Roman town and Celtophone rural environment are responsible for the loss of Romanity in Britannia.

An explanation for this phenomenon would be, on the one hand, the artificial nature of the Roman town in the island and, on the other hand, the resistance to Romanization consistently put up by the Celtic milieu.

²³ *The Towns of Roman Britain*, London, 1975.

²⁴ C.J. Arnold, *Roman Britain to Saxon England: An Archaeological Study*, London, 1984; M. Biddle, *Towns*, in D.M. Wilson (ed.), *The Archaeology of Anglo-Saxon England*, London, p. 99-150; D.A. Brooks, *A review of the evidence for continuity of British towns in the 5th and 6th centuries*, in „Oxford Journal of Archaeology”, 5/1986, p. 77-102; D. A. Brooks, *The case for continuity in fifth century Canterbury reexamined*, in „Oxford Journal of Archaeology”, 1988, 7, 99-114; R. Reece, *Town and country: the end of Roman Britain*, in „World Archaeology”, 1980, 12, 77-92; R. Reece, *The end of Roman Britain-revisited*, in „Scottish Archaeological Review”, 1983, 2(2), 149-153.

STUDII DOCUMENTARE

1812 – 1912. CENTENARUL ANEXĂRII BASARABIEI ȘI IMPLICAȚIILE SALE ASUPRA NAȚIUNII ROMÂNE

ANGHEL POPA

Basarabia, străvechi pământ românesc, constituie și astăzi o problemă spinoasă cu largi implicații politice. În noile condiții, create după 1989, când au fost reeditate valoroase lucrări și publicate altele noi, orice contribuție, cât de modestă, își are importanța sa la elucidarea unor aspecte, mai puțin cunoscute, din istoria acestei provincii. În acest context, momentul 1912, considerăm noi, își are importanța și semnificația sa.

Împlinirea a 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul rus a determinat regimul țarist de la Petersburg să inițieze organizarea unor ample acțiuni politice, menite să consolideze raptul teritorial din 1812. Acțiunea, firește, urma să se desfășoare cu precădere în Basarabia. În acest sens, încă din 1911, autoritățile rusești au trecut la acțiuni concrete. Astfel, într-o corespondență din Basarabia, trimisă ziarului „Evenimentul” din Iași, se specifica: „anul 1911 reprezintă ajunul centenarului de la anexare și de aceea, într-una, s-au făcut planuri cum să fie mai bine sărbătorită memorabila dată, când Basarabia a trecut sub oblăduirea Romanovilor. S-a hotărât să avem o expoziție generală, economico-industrială fără secțiune etnografică; s-a hotărât să se așeze un măreț monument al țarului Alexandru I pe una din piețele Chișinăului, precum, de asemenea, s-a hotărât să înființarea unui mare institut agricol superior”¹.

Odată cu debutul anului 1912, astfel de acțiuni au fost continuate în Basarabia, toate având drept scop „modul cum trebuie să se procedeze ca serbarea să fie mai impozantă și mai doveditoare, față de guvernanți, că poporul este foarte bucuros de noua stăpânire sub care a căzut”². O astfel de adunare, a Zemstavei guberniale a Basarabiei³, a avut loc la Chișinău, la 3 mai 1912, sub președinția directorului administrativ gubernial, A. N. Iugan. Principalul obiectiv al adunării a fost concretizat în găsirea celor mai adecvate metode, prin care să fie convinși basarabenii să-și arate supunerea lor față de Rusia. Soluția a fost concretizată prin „însărcinarea unei comisii speciale, ce se va alege într-o adunare viitoare, care să prezinte țarului tradiționala pâine și sare, semn al supunerii și devotamentului”. În acest scop, a fost votată suma de 200 de ruble pentru a se cumpăra o tavă și o solniță din argint masiv⁴. Totodată, s-a luat decizia ca întreaga populație a provinciei să fie obligată de a participa la eveniment, iar școlile să transforme, ziua de 16 mai, într-o sărbătoare solemnă. S-a acordat, de către conducerea gubernială, suma de 2 000 de ruble pentru împodobirea și iluminarea Palatului gubernial din Chișinău și 7 000 de ruble, în același scop pentru cele șapte reședințe de

¹ Vezi articolul *De peste Prut. Anul 1911 pentru basarabeni*, în „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 2 din 4 ianuarie 1912, p. 2.

² Ibidem, nr. 54 din 5 mai 1912, p. 2.

³ Despre Zemstva gubernială, vezi A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. III, Chișinău, 1940, p. 201 – 208.

⁴ Vezi articolul *În jurul centenarului răpirii*, în „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 54 din 5 mai 1912, p. 5.

județ din Basarabia. În general, cu pregătirile pentru comemorarea anexării s-a cheltuit suma de 734 000 de ruble sau 1 800 000 de lei⁵. Autoritățile locale rusești au subvenționat, totodată publicarea unor lucrări, în limba rusă, despre Basarabia, care să „justifice” pe plan istoric anexarea. Acțiunea, spre surprinderea inițiatorilor, s-a redus la apariția unei broșuri cu caracter festivist⁶, lipsită de importanță științifică, aparținând lui Alexandru Crupenschi⁷, la care s-a adăugat lucrarea protoiereului N.V. Lascu, *O sută de ani de la trecerea Basarabiei către Rusia*. Autorul, după aprecierea presei, prin această lucrare „înădușindu-și sentimentul său de român, sub forma aceasta, oficială”⁸.

În această atmosferă, la 16 mai 1912, a început la Chișinău, în prezența țarului Nicolae al II-lea și a familiei imperiale, sărbătorirea anexării Basarabiei. Nu au lipsit, din nefericire, nici cu acest prilej, actele de felonie națională. Episcopul Basarabiei, Serafim, „unul dintre cei mai reacționari episcopi de care a avut parte biserica basarabeiană”⁹, în cuvântul său, a caracterizat raptul din 1812, drept un moment „fericit” pentru românii din Basarabia¹⁰. Dar, insolentul prelat nu și-a putut continua damnata cuvântare, leșinând – se spune – din cauza căldurii: „Dumnezeu cel drept – remarcă N. Iorga, în legătură cu acest moment al festivităților din Chișinău – respinge și doboară pe acei cari cutează să ridice către dânsul prinosul crimelor vechi ca și al crimelor nouă”¹¹. A doua zi, 17 mai, pe locul din fața Mitropoliei Basarabiei, s-a pus de către țar, piatra de temelie a viitorului monument, închinat împăratului Alexandru I, cuceritorul Basarabiei, ce va fi inaugurat la 3 iunie 1914¹².

Cum au reacționat românii din Basarabia, față de pregătirile făcute de autoritățile rusești pentru organizarea serbării anexării și desfășurarea ei? Ca orice teritoriu aflat sub ocupație străină, în Basarabia, după o sută de ani de stăpânire rusească, domnea „legea” și „dreptatea” ocupantului, viața românilor desfășurându-se sub semnul spoliierilor de orice drepturi naționale, a temutelor deportări și a unui organizat proces de rusificare¹³. Aprecierea făcută în 1912, de către ziaristul rus N. N. Durnovo, în publicația „Sovremennie Zapiski”, este, considerăm noi, edificatoare în acest sens: „În timpul acestor o sută de ani de dominație rusă în Basarabia, ne întrebăm, ce am făcut noi pentru populația moldovenească din punct de vedere spiritual? Absolut nimic, fiindcă în Basarabia toate școlile au fost înființate în unicul scop de a face din românii basarabeni ruși și nici măcar n-au reușit. Mai bine de 90 de ani, populația moldovenească a Basarabiei, care număra peste un milion și jumătate de suflete, a fost lipsită de șefi spirituali. Cu toate că legile imperiului dau dreptul tuturor popoarelor Rusiei să aibă șefi eclesiastici proprii, moldovenii ortodocși nu au un singur episcop dintre ai lor sau măcar să le vorbească limba”¹⁴.

⁵ „Universul”, București, anul XXX, nr. 132 din 16 mai 1912, p. 3.

⁶ Ion I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. I, Cernăuți, 1923, p. 402.

⁷ Cf. Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812–1918*, Chișinău, 1992, p. 229.

⁸ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 591 din 17 mai 1912, p. 2.

⁹ Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău, 1993, p. 123.

¹⁰ A. V. Boldur, *op. cit.*, vol. III, p. 174.

¹¹ N. Iorga, *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*, Valenii de Munte, 1912, p. 112.

¹² A. V. Boldur, *op. cit.*, vol. III, p. 175. Dintr-o eroare, corespondentul ziarului „Opinia” informa redacția, cu acest prilej, că, la intrarea principală a Grădinii franceze din Chișinău, a fost amplasată statuia țarului Alexandru II !!! (cf. „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 592 din 18 mai 1912, p. 2).

¹³ Cf. Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 94-235; Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Chișinău, 1992, p. 51- 62.

¹⁴ Anton Crihan, *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*, în „Basarabia” Revistă literară și social-politică a Uniunii scriitorilor din Moldova, Chișinău, nr. 12 din decembrie 1991, p. 77.

După aprecierea contemporanilor, societatea românească din Basarabia a reacționat, față de momentul 1912, în mod diferit. Intelectualitatea a avut o „purtare nepăsătoare”, negăsindu-se nici o persoană care să protesteze, cu acest prilej, împotriva stăpânirii rusești¹⁵. Dacă intelectualitatea nu a reacționat decât prin tăcere, nefiind organizată, „durerea mai mare este că, această serbare nu s-a făcut atât de ruși, pe cât, după îndemnul lor, de clasa rusificată a românilor basarabeni, căci se știe că cea mai mare parte din clasa înaltă a populației române, din această țară, a părăsit, aproape cu totul, firea românească, însușindu-și pe cea rusească”¹⁶. Este notorie, în acest sens, atitudinea reprobabilă, plină de obediență, a mareșalului nobilimii basarabene, Alexandru Crupenschi, care a patronat pregătirile pentru serbare cu un zel ieșit din comun¹⁷.

Dar, dincolo de aceste accidente regretabile, majoritatea românilor din Basarabia au avut o altă atitudine, reliefată de A. D. Xenopol, într-o analiză pertinentă: „Nu numai că întregul popor românesc de jos, pătura țărănească de la câmp și cea mai de rând din orașe a rămas deplin românească, dar chiar și clasa mai înaltă numără, din fericire, cugete drepte, care se dau drept ce sunt în adevăr, adică români, și nu se târăsc în pulbere înaintea rușilor, ca să fie primiți în sânul lor”¹⁸. Această realitate, grefată pe fondul unei puternice conștiințe naționale, care nu a încetat să existe în toată perioada ocupației¹⁹, s-a manifestat printr-o profundă și semnificativă tăcere, concretizată prin refuzul de a participa, în masă, la sărbătoarea durerii. Frica, instaurată prin teroare, instrument specific oricărei guvernări rusești, a fost elementul decisiv ce a determinat puținii români basarabeni să participe la sărbătoarea Petersburgului. Este semnificativă, în acest sens, aprecierea unei femei anonime din Basarabia, exprimată în presa vremii, care are valoare de simbol: „Rusia sărbătorește răpirea Basarabiei și are pentru ce se bucura căci aproape jumătate din ea e hrănită cu pâinea din Basarabia. Dar, românii basarabeni sunt siliți și dâșii să prăznuiască acest eveniment, pe cât de fericit pentru ruși, pe atât de nefericit pentru dâșii ... Dacă țărani vor participa la serbări vor participa, însă, în mod cu totul neconștient, căci nu știu pentru ce este serbarea. Dacă preoții, învățătorii și celelalte pături, mai culte, vor lua și ei, de asemenea, parte, e numai faptul constrângerii, e instinct al conservării vieții și al fericirii familiei. Sentimentul național există, nu e mort, cum cred mulți, însă e în stare latentă și timpul când va fi dat pe față, cred că, nu va întârzia mult”²⁰. În acest context, bucuria serbării pentru autoritățile rusești a fost umbră de lipsa unei participări în masă a românilor basarabeni, etichetați, din acest motiv, drept „sălbatici” și „inculți”. Petersburgul nu a înțeles sau nu dorea să înțeleagă că „un neam, conștient de demnitatea sa poate fi umilit și desprețuit, dară nu i se poate cere, în nici într-un caz, ca să aplaudeze pe zugrumătorii și despoiiatorii drepturilor sale politice și naționale. Și neamul moldovenesc din Basarabia era conștient

¹⁵ Pan. Halippa, *Starea culturală a Basarabiei sub ruși*, în „Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași”, anul XXIII, nr. 5 din mai 1912, p. 207.

¹⁶ A.D. Xenopol, *Răpirea Basarabiei*, în „Arhiva. Organul societății științifice și literare din Iași”, anul XXIII, nr. 5 din mai 1912, p. 198.

¹⁷ Vezi, în acest sens, scrisoarea deschisă, adresată de generalul în rezervă Ștefan Stoica lui Alexandru Crupenschi, prin care îi atrăgea atenția că nu respectă adevărul istoric, organizând sărbătorirea unui rapt teritorial al Rusiei (cf. „Universul”, București, anul XXX, nr. 132 din 16 mai 1912, p. 3).

¹⁸ A.D. Xenopol, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 198.

¹⁹ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 55.

²⁰ Vezi articolul *Românii basarabeni*, semnat „O româncă din Basarabia”, în „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 61 din 16 mai 1912, p. 1-2. Cf. aprecierea lui N.N. Durnovo referitoare la participarea românilor basarabeni la serbarea din 1912: „Populația se bucură de orice spectacol oferit în mod gratuit, de orice sărbătoare, fără a-și da bine seama ce anume sărbătorește, cu condiția să petreacă și să fie veselă” (apud Anton Crihan, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 78).

de aceste drepturi și de aceea priv a cu indiferență la manifestațiunile de bucurie ale oficialităților rusești, așteptând, cu resemnare, mântuirea, ce era mai aproape de cum se putea bănuî atunci”²¹.

Anul 1912 a fost un dureros memento, în legătură cu provincia dintre Prut și Nistru, anexată prin forță, și frații subjugăți național, constituindu-se, totodată, într-un prilej favorabil pentru națiunea română de a-și afirma solidaritatea și credința într-un viitor comun. În acest context, vom încerca să analizăm, conform documentelor și presei de epocă, modul în care a reacționat, față de eveniment, vechiul regat al României. Autoritățile rusești aveau convingerea că, regatul României va asista, în liniște și pasivitate, la pregătirile făcute de Petersburg. Probabil, se bazau, în calculele lor, și pe apropierea realizată între cele două state, prin vizita regelui Carol I și a prințului moștenitor Ferdinand, în vara anului 1898, la Petersburg, când, în concepția Rusiei, se realizase „spargerea unui „*statu quo* politic”, statornicit între cele două state după 1878²². Această convingere era exprimată, tranșant, în publicația rusească „Bessarabskaia Jizni”, din Chișinău: „Patrioții ruși se alarmează și se tem că românii se pregătesc contra noastră. Să fie pe pace. România nu ne sperie. Ea nu face nimic și nici nu poate face nimic. Toți o știm. Basarabia este alipită de Rusia, iar moldovenii s-au contopit cu noi”²³. Era doar o iluzie, confirmată de modul cum au evoluat evenimentele.

Inițiativa unei acțiuni de amploare, care să cuprindă întreaga națiune română, pentru a răspunde serbării organizate de ruși la Chișinău, a aparținut Iașului, prin istoricul A.D. Xenopol. În martie 1912, savantul a adresat rectorului Universității din Iași o cerere care poate fi considerată drept începutul acțiunii. Dată fiind importanța acesteia și ineditul ei, reproducem *in extenso*:

„Iași, în 29 martie 1912

Domnule Rector,

Un comitet de profesori, alcătuit din D-nii C. Climescu, P. Râșcanu, A. Obreja, I. Bărbulescu și subsemnatul, am convocat pentru ziua de 30 c., mai multe persoane, pentru a discuta ce măsuri sunt de luat pentru a răspunde, din partea poporului român, la serbarea din partea Rusiei, a centenarului anexării Basarabiei.

Vă rog, să binevoiți, a pune Aula Universității la dispoziția acestei întruniri, care va avea loc la 3 ore p.m.

Primiți, Domnule Rector, asigurarea considerației mele,

A.D. Xenopol

D-lui Rector al Universității din Iași”²⁴.

Acest grup de profesori, condus de A.D. Xenopol, la întrunirea din 30 martie 1912, s-a constituit într-un Comitet de inițiativă care, ulterior, completat cu alți membri, s-a transformat în

²¹ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 402.

²² Cf. Emanuel Bădescu, Iulian Voicu, *Iulie 1898: Carol I la Petersburg*, în „Magazin Istoric”, serie nouă, București, anul XXVIII, nr. 7(328) din iulie 1994, p. 31-32

²³ Vezi articolul *Rușii despre jubileul Basarabiei*, în „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 66 din 23 mai 1912, p. 1.

²⁴ Arh. St. Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”, Rectorat, vol. I, dosar 783, 1912, f. 189.

„Comitetul organizator al serbării de manifestare contra răpirii Basarabiei”²⁵. O contribuție deosebită în pregătirea serbării de la Iași și în special în transformarea ei într-o acțiune națională, a avut-o „Liga Culturală”, secția Iași. În conformitate cu hotărârile luate în cadrul întrunirilor Comitetului de organizare și a obligațiilor asumate cu acest prilej, conducerea „Ligii Culturale”, secția Iași, a luat, la rândul-i, o serie de măsuri. S-a intervenit la toate secțiile acesteia, precum și la Societățile culturale, din întregul regat al României, pentru a se organiza, în fiecare localitate, comemorarea anexării Basarabiei. În acest sens, a fost trimisă, în toată țara, următoarea *Circulară*:

„Domnule Președinte,

Împlinindu-se în ziua de 16 mai a.c., o sută de ani de când Basarabia a fost deslipită de trupul Moldovei, un Comitet de inițiativă din Iași, în frunte cu D-nii A.D. Xenopol, P. Râșcanu, C. Climescu, C. Stere, Al. I. Cuza, dr. Obreja, dr. Leon C. Cosmovici, dr. C. Șumuleanu, profesorii universitari D. C. Moruzi, Al. Brandia, S. S. Pr. P. Savin, S. S. Pr. Gotcu, S. S. Pr. I. Popescu, a hotărât să apeleze la toți românii, de a se comemora această zi de durere pentru noi.

La una din ședințele acestui Comitet de inițiativă, împreună cu reprezentanții „Ligii Culturale” din Iași, s-a hotărât a se încredința „Ligii Culturale”, secția Iași, îndeplinirea programului acestei comemorări, program ce s-a stabilit, de comun acord, în următoarele anumite puncte:

1) Se va organiza, în fiecare oraș, câte un festival, la care se va ține o conferință, amintitoare a împrejurărilor rășluirii Basarabiei, precum și cetiri și recitări ocazionale.

2) La sate, învățătorii vor mai ține cuvântări sătenilor, explicându-le însemnătatea zilei.

3) Pretutindeni, pe cât va fi cu putință, se vor mai ține servicii religioase.

4) Toți românii sunt rugați a arbora, în acea zi, drapelul tricolor, precum și drapelul Basarabiei, roș cu albastru, ambele cu doliu la vârf.

Pe lângă frumoasele hotărâri luate, în această privință, de Comitetul central al „Ligii Culturale” din București, „Liga Culturală”, secția Iași, vă roagă a aduce la îndeplinire și acest program, cu mijloacele pe care la veți avea la îndemână, binevoind a ne încunoștința și pe noi de ceea ce ați făcut. Dată fiind importanța acestei date istorice, atât de dureroase pentru noi, credem că veți da tot interesul ca ea să fie comemorată într-un chip cât mai demn.

Primiți, vă rog, asigurarea deosebitei noastre considerații.

Din partea Comitetului de inițiativă,

A.D. Xenopol

Din partea „Ligii Culturale” – secția Iași,

A. C. Cuza”²⁶.

Pentru organizarea serbării la Iași, Comitetul de organizare și „Liga Culturală”, secția Iași, au publicat în toate organele de presă și au afișat în întregul oraș un *Manifest*²⁷. Serbarea de protest din Iași urma să se desfășoare, la 16 mai 1912, conform unui *Program*, publicat în presa locală, având următoarea structură:

1) La ora 10 a.m., un Te-Deum la Mitropolia Moldovei pentru pomenirea tuturor boierilor ce au protestat, în 1812, împotriva răpirii Basarabiei.

²⁵ „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 61 din 16 mai 1912, p. 2.

²⁶ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 588 din 12 mai 1912, p. 3.

²⁷ Ibidem, nr. 1 584 din 6 mai 1912, p. 2.

2) Cursurile, din învățământul secundar și universitar, au fost suspendate. În toate instituțiile de învățământ urmau să fie ținute conferințe despre răpirea Basarabiei.

3) Seara, la ora 9 p.m., în cadrul Teatrului Național, se va desfășura un program artistic, deschis prin intonarea *Imnului Regal* și a cântecului național *Deșteaptă-te române*, interpretat de fanfara Liceului Internat.

a) Conferința lui A.D. Xenopol, *Răpirea Basarabiei*.

b) Discursul actorului State Dragomir, originar din Basarabia.

c) Discursul lui H. Dăscălescu, președintele Societății studenților.

d) Recitări de poezii și lecturi din proza scriitorilor basarabeni, în interpretarea artiștilor I. Petrovici, State Dragomir și Cuzin.

e) Corul Mitropolitan va interpreta un heruvic, o arie religioasă și *Marșul Triumfal*, compus de Muzicescu.

f) 5 tablouri alegorice, reprezentând trecutul, prezentul și viitorul națiunii române, realizate de State Dragomir și interpretate de actorii Teatrului Național²⁸.

Concomitent cu aceste pregătiri, în presa ieșeană au fost publicate articole despre răpirea Basarabiei românești, prin actul de jaf teritorial al Rusiei, din 1812, făcut în numele „dreptului” forței. Menționăm câteva titluri: *Biserica și centenarul luării Basarabiei*²⁹, A.D. Xenopol, *Centenarul răpirii Basarabiei*³⁰, Gh. Ghibănescu, În contra duhului oficial din Basarabia³¹, *Nuntă la Nistru*³², *Rusia „recunoșcătoare”* (fragmente din cartea lui Mite Kremnitz, *Regele Carol al României*)³³. S-a protestat împotriva deciziei Petersburgului de a sărbători, la Chișinău, o sută de ani de la un rapt teritorial, care nu făcea onoare Imperiului rus: „Este bine și înțelept – sublinia, în acest sens, A.D. Xenopol – ca asemenea acte să fie trecute sub tăcere, iar nu comemorate și înfipte, în amintirea urmașilor, prin ridicări de monumente și serbări zgomotoase căci, mai la urmă, orice ai face, nu tînuiești pe stîlpul veșniciei decât propria-ți rușine”³⁴.

Serbarea de protest de la Iași a început în dimineața zilei de 16 mai 1912, în sunetele de durere ale clopotelor, trase în toată țara, „în semn de doliu, căci și clopotul, în limba lui, zice „plâng” pe sfîșierea neamului nostru din ghearele moscovismului”³⁵. Întregul oraș a fost pavozat cu drapele naționale în bernă. Zeci de mii de oameni, din toate categoriile sociale, având în frunte studenții și elevii, cu steaguri îndoliate, într-o coloană nesfârșită, au străbătut, într-o tăcere impresionantă, străzile orașului. În acest timp, la Catedrala Mitropoliei Moldovei se desfășura un Te-Deum, oficiat de vicarul Antim Botoșăneanul. Marșul tăcerii s-a încheiat în Piața Unirii, unde manifestații au fost primiți de Comitetul de organizare, în frunte cu A.D. Xenopol, care le-a mulțumit pentru liniște și ordine. Au spus câteva cuvinte, în același sens, căpitaniul Palade și

²⁸ Ibidem, nr. 1 590 din 16 mai 1912, p. 3; ibidem, nr. 1 591 din 17 mai 1912, p. 3. Cf. „Evenimentul” Iași, anul XX, nr. 61 din 16 mai 1912, p. 2.

²⁹ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 552 din 25 martie 1912, p. 1.

³⁰ Ibidem, nr. 1 575 din 25 aprilie 1912, p. 1-2, partea I, ibidem, nr. 1 576 din 26 aprilie 1912, p. 1-2; partea a II-a; ibidem, nr. 1 577, din 27 aprilie 1912, p. 2; partea a III-a; ibidem, nr. 1 578 din 28 aprilie 1912, p. 1-2, partea a IV-a.

³¹ Ibidem, nr. 1 591, din 17 mai 1912, p. 1.

³² Articolul era semnat Rodion, fiind citate și versuri despre Basarabia, necunoscute atunci, din manuscrisele lui Mihai Eminescu (ibidem, nr. 1 590 din 16 mai 1912, p. 1).

³³ Ibidem, nr. 1 591 din 17 mai 1912, p. 2.

³⁴ A.D. Xenopol, *Răpirea Basarabiei*, în „Arhiva. Organul Societății științifice și literare din Iași”, anul XXIII, nr. 5 din mai 1912, p. 200.

³⁵ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 552 din 25 martie 1912, p. 1.

Dăscălescu. Nu s-a ținut nici un discurs. Mulțimea s-a împrăștiat. Seara, a urmat programul, menționat, de la Teatrul Național³⁶.

Serbări asemănătoare, sub conducerea „Ligii Culturale”, s-au desfășurat în tot regatul României: Călărași, Constanța, Târgoviște, Bârlad, Bacău, Botoșani, Slatina, Roșiorii de Vede, Fălțiceni, Turnu Măgurele, Dorohoi, Roman, Pitești, Tg. Jiu, Focșani, Craiova, Tulcea, Caracal, Râmnicu Vâlcea, Corabia, Alexandria³⁷. O amploare deosebită a avut serbarea din capitala țării. Autoritățile au decretat, pentru ziua de 16 mai, doliu național, fiind arborate drapelurile țării în bernă. În cadrul Academiei Române, convocată în ședință solemnă, savantul N. Iorga a prezentat, timp de două ore, comunicarea *Însemnătatea ținuturilor de peste Prut pentru istoria românilor și pentru folclorul românesc*³⁸. Din inițiativa comitetului central al „Ligii Culturale”, au fost organizate o serie de acțiuni, deosebit de importante. Menționăm, expoziția de cărți și documente despre Basarabia, deschisă printr-o frumoasă ceremonie religioasă, oficiată de parohul Bisericii „Albe”, Gh. Rădulescu și de preotul M. Busuioc, de la Biserica „Precupeții Noi”. A vorbit, cu acest prilej, Virgil Arion, subliniind unitatea de limbă și cultură a poporului român³⁹. Au fost făcute liste de subscripție publică, sumele colectate urmând să fie donate Internatului pentru studenții basarabeni, din Iași. Populației, din capitală, i s-au distribuit, cu acest prilej, cocarde triolore comemorative, având un text cu rezonanță până în zilele noastre. În centrul cocardei erau cuvintele: „Pentru Internatul studenților basarabeni”, iar pe margine, sinteza dramei teritoriului dintre Prut și Nistru: „1812 – Pierderea Basarabiei. 1912 – Aniversarea ei dureroasă. 2012 – Ajută-ne Doamne!”⁴⁰. Presa, din întregul regat al României, în ziua de 16 mai, în semn de profundă durere națională, a apărut în chenar de doliu. Publicația rusească „Bessarabskaia Jizni”, relatând acest fapt, menționa în paginile sale referindu-se la poporul român: „Să plângă! Plânsul acesta e inofensiv, nu poate provoca decât mila și compătimirea”⁴¹. Era dovada cea mai evidentă că Petersburgul de atunci și Moscova de astăzi, nu au crezut și nu pot crede în lacrimi.

Serbarea de protest a comemorării a 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Rusia a avut un ecou deosebit și în provinciile românești aflate sub alte dominații străine. Deosebit de activi au fost românii din Bucovina, aflați sub stăpânirea pajurei imperiale a Austro-Ungariei. Inițiativa organizării unei acțiuni de protest, îndreptată împotriva raptului teritorial al Rusiei din 1812, a aparținut, în această provincie, Societății academice „Junimea” din Cernăuți⁴². În cadrul unei adunări generale a Societății, din primăvara anului 1912, Alexandru V. Isăceanu⁴³, student la Facultatea de Teologie, a făcut o propunere în acest sens, având „meritul de a fi fost printre cei dintâi, care au emis ideea comemorării centenarului răpirii Basarabiei și de către românii

³⁶ Ibidem, nr. 1 591, din 17 mai 1912, p. 3.

³⁷ „Universul”, București, anul XXX, nr. 134 din 18 mai 1912, p. 5; ibidem, nr. 135 din 19 mai 1912, p. 3.

³⁸ Ibidem, nr. 129 din 13 mai 1912, p. 5.

³⁹ Ibidem, nr. 134 din 18 mai 1912, p. 5.

⁴⁰ Ibidem, nr. 130 din 14 mai 1912, p. 5.

⁴¹ „Evenimentul”, Iași, anul XX, nr. 66 din 23 mai 1912, p. 1.

⁴² Despre organizarea Societății și contribuția sa la realizarea statului național unitar român, vezi Anghel Popa.

⁴³ A devenit membru activ al Societății academice „Junimea”, la 23 octombrie 1910. La 26 mai (s.n.) 1912, în ședința de doliu a Societății, închinată anexării Basarabiei, a prezentat conferința *Despre răpirea Basarabiei*. Societatea i-a acordat, la 16 octombrie 1919, titlul de membru emerit. În 1926, pretindea că a descoperit, la Palermo, mormântul lui Nicolae Bălcescu. Din nefericire, pagina din Albumul Societății, conținând informațiile despre studentul și teologul Alexandru V. Isăceanu, este deteriorată (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 451).

bucoveneni⁴⁴. Această inițiativă a fost sprijinită de președintele Societății, Aurel Stefanelli⁴⁵, student la Facultatea de Drept, care a luat decizia ca protestul să se desfășoare într-o ședință de doliu. Ulterior, s-a constituit un Comitet de acțiune, din care au făcut parte și alte personalități din viața culturală și politică din Bucovina, care a elaborat un program al serbării:

1. Te-Deum, la Catedrala din Cernăuți, pentru pomenirea celor ce au protestat, în 1812, împotriva anexării Basarabiei.

2. Organizarea unei adunări comemorative, în cadrul căreia să se protesteze împotriva serbării de la Chișinău, organizată de autoritățile rusești.

3. Program artistic, susținut de corul „Armonia” și de studenții români din Cernăuți.

Un program similar urma să aibă loc în toate localitățile, urbane și rurale din Bucovina, preoții și învățătorii având, în pregătirea acestor acțiuni, un rol decisiv⁴⁶.

Din rațiuni pe care nu le-am deslușit, serbarea de protest din Cernăuți a început, la 13 mai 1912, printr-o dublă acțiune: la Roșă, o suburbie a orașului, a conferențiat deputatul Cezar Scarlet despre pericolul slav pentru Români și marea adunare desfășurată în cadrul filarmonicii din Cernăuți, unde a participat „tot ce poporul român are mai distins”, dăpă cum menționau trimișii speciali ai presei, din regatul României⁴⁷. Erau prezenți: rectorul Universității din Cernăuți, dr. Ștefan Saghin, președintele „Societății pentru cultură din Bucovina”, Dionisie cavaler de Bejan, deputați, preoți, profesori, funcționari. Comemorarea a început prin discursul lui Aurel Stefanelli, președintele Societății academice „Junimea”:

„Românilor!

Se împlinesc 100 de ani de la răpirea Basarabiei. Românimii de pretutindeni urmând un imbold sufletească general, al cărui interpret s-a făcut savantul, profesor de istorie, A.D. Xenopol, a hotărât a îmbrăca haina de doliu, a plânge soarta Basarabiei și a înfiera în fața Europei întregi, strambătatea făcută României în anul 1812; a hotărât a face aceasta, chiar în momentul când rușii pregătesc, în Basarabia, mari serbări pentru a comemora anexarea ei.

Ne împlinim și noi, românii bucoveneni, o datorie sfântă și dureroasă, față de trecutul nostru și umbrele marilor eroi ai neamului, jelind prin întrunirea de azi, uniți, în cugete și plâns, cu românii de pretutindeni, cel mai trist capitol al istoriei noastre”⁴⁸.

A mai vorbit studentul Alexandru V. Isăceanu, care a rostit împotriva despotismului rusesc din Basarabia, o adevărată filipică: „pe ruși, care sărbătoresc astăzi centenarul răpirii Basarabiei, ziua de doliu a neamului nostru, ajungă i blăstămele și durerea noastră, pe care lă amestecăm între saluturile de îmbărbătare, ce le trimitem fraților noștri din înstrăinată Basarabie”⁴⁹.

⁴⁴ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. IX, nr. 1 590 din 16 mai 1912, p. 2.

⁴⁵ Despre activitatea lui Aurel Ștefanelli, vezi studiul nostru, *Societatea academică „Junimea” din Cernăuți și președinții săi (1978-1914)*, I aflat în curs de apariție la „Anuarul Institutului de istorie „A.D. Xenopol”, din Iași.

⁴⁶ Cf. „Universul”, București, anul XXX, nr. 125 din 9 mai 1912, p. 1; ibidem, nr. 133 din 17 mai 1912, p. 2.

⁴⁷ „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 590 din 16 mai 1912, p. 2.

⁴⁸ Vezi discursul lui Aurel Ștefanelli, în ibidem.

⁴⁹ Ibidem. Probabil, este același discurs pe care studentul Alexandru V. Isăceanu l-a prezentat în cadrul Societății academice „Junimea”.

Acțiunea de protest a fost continuată de un program artistic. Corul „Armonia”, acompaniat de orchestră, a interpretat corala *La arme*, de E. Caudela și *Cântecul moldovenilor robiți*, de E. Mandicevski. S-au recitat poezii și au fost citite fragmente din operele scriitorilor basarabeni⁵⁰.

Presa românească din Bucovina a publicat numeroase articole de fond, închinată Basarabiei, iar studenții au conferențiat în satele și comunele românești. Aceste acțiuni au fost sprijinite și de membrii Societății academice „Dacia” din Cernăuți, care au conferențiat în comunele: Camenca, Ciudei, Tereblecea, Horodnic, Frătăuții Vechi, Tișăuț, Lisaura și Pătrăuți. Întreaga studențime română din Cernăuți a purtat, în semn de doliu, cocarde negre⁵¹.

Serbarea centenarului răpirii Basarabiei a avut un profund caracter de solidaritate românească, națiunea română răspunzând pregătirilor făcute de autoritățile rusești la Chișinău printr-o demnă și pioasă manifestare, cu o profundă semnificație: un protest adresat, deopotrivă, tuturor imperiilor ce stăpâneau, prin forță și dictat, pământ românesc, alături de speranța și credința realizării unirii tuturor românilor într-un singur stat național: „În viața unui popor rob, un veac de tiranie și sclavie nu înseamnă decât o clipă de trecătoare durere. Și ce a fost răpit din acest popor, tot la el se va reîntoarce și alipi, căci așa cum poruncesc legile invincibile ale istoriei”⁵².

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ „Universul”, București, anul XXX, nr. 133 din 17 mai 1912, p. 2.

⁵² „Opinia”, Iași, anul IX, nr. 1 592 din 18 mai 1912, p. 1.

LUPTA DE LA CONSTANGALIA (IULIE 1863)

DUMITRU P. IONESCU, EMIL PUȘCAȘU

Situată între trei vecini hărpăreți – Rusia țaristă, Austria habsburgică și Prusia iunkenlor, Polonia a fost împărțită de trei ori succesiv: în 1792, 1793 și 1795, dispărând de pe harta politică a Europei. Ca să înlăture dominația străină, patrioții poloni s-au răsculat în 1800. Țarul Nicolae Pavlovici I (1825 – 1855) a reprimat crunt răscălala și în 1831¹, a d... 'a d P I de către Congresul de la Viena, în 1815. Situația polonilor s-a... ra se răscoala din 1808. Dorința persecuțării țării, mulțumită în... ilit m... s... j... Boșani... a l... in j... l... or h... in... le Herta... tra... n... a os... r, u... p... a... s... ur... –... rani ki, C h o... P... , p... u... P... l... an... d... cem... 8... Cuza odă trasa gu... (1... 160 –... l... linul... ta... D... u... Pre... ia h... s... trali... respe tare p... an lui Țăre'd c tre... va f' ². M... d... o a tu... tate e... ine, pra... d o poli... 'ă e ne tr... lumi d... rmin... am d a n ostilitatea Rusiei

După 1848, mulți poloni pribegiseră în Occident, unde principele Wladyslaw Czarotory ki, conducătorul monarhiștilor, a organizat la Paris Comitetul Național care avea ca obiectiv eliberarea patriei. Când călătorea la Paris, doamna Elena Cuza (1825 – 1909) vizita pe principesa Czarotory ka și afla informații despre lupta patrioților poloni. Rugat de soția sa, Cuza-Vodă a acordat azil politic unor poloni și le-a permis să transporte prin țară, spre Varșovia, arme și muniții. Presa austriacă, îndeosebi ziarele „Presse” și „Vaterland”³ prezenta neconținut România ca o mare cale de tranzit pentru arme destinate a susține revoluția polonă⁴. Revoluționarii poloni aveau în București un reprezentant în România, doctorul Teofil Glück, medicul curant al lui Cuza-Vodă, iar la consulatul Franței din București, lucra revoluționarul Gradowics, agentul principelui Czarotoryski. Prieten sincer al polonilor, Cuza a avut ca secretar pe Dimitrie A. Sturdza (1833 – 1914), văr primar cu doamna Elena. Sturdza a furnizat informații consulului rus baronul Offenberg care a cerut extrădarea revoluționarilor poloni. Marele domn l-a îndepărtat din palat pe D.A. Sturdza, apoi a prevenit pe poloni, le-a acordat mijloace de transport și aceștia au părăsit România.

¹ Raoul Bossy, *Politica externă, în Alexandru Ioan Cuza 1859 – 1866*. București, Cartea Românească, 1932, p. 45.

² „Monitorul ziaru oficialu alu Țerei Romanesci”, nr. 291, luni 12 decembrie 1860, p. 1 385 col. 1.

³ „Progresul”, Iași, nr. 75, sâmbătă 4 iulie 1863, p. 1, col. 2.

⁴ „Buciumul”, București, nr. 58, marți 9 iulie 1863, p. 229, col. 2.

În noaptea de 22 ianuarie 1863⁵, patrioții poloni au declanșat revoluția. Opoziția liberală din România a susținut revoluția polonă prin presă, mai ales prin ziarul „Românul” condus de C.A. Rosetti (1816 – 1885). Datorită intervenției țariste, mulți revoluționari poloni s-au refugiat în România unde cei răniți sau bolnavi au fost internați în spitale, iar presa a organizat subscripții pentru ajutorarea lor. Domnul, din caseta particulară, și guvernul, din fondurile secrete, au ajutat pe refugiații poloni. Oricât de mari erau simpatiile lui Cuza-Vodă și ale guvernului român pentru cauza nobilă a Poloniei, situația politică a României de stat neutru impunea să nu ofere țarului pretextul pentru o invazie militară.

Pentru a sprijini revoluția, Comitetul Național Polon din Paris a trimis la Constantinopol pe colonelul M. Milkowski să recruteze emigranți și să organizeze un detașament de luptă. La 1 mai 1863⁶, guvernul revoluționar din Polonia a numit pe principele Czartorysky ca reprezentant diplomatic pe lângă guvernele din Franța, Anglia, Italia, Suedia și Turcia. Lipsit de cunoștințe și de fonduri, colonelul Milkowski a ajuns la Constantinopol abia la 17 mai și a început recrutarea, sperând să strângă 4 000 de combatanți cu care să invadeze sudul Basarabiei și să execute un marș în direcția Cetatea Albă – Odesa, ca să împiedice unitățile țariste din garnizoanele sudice să se deplaseze în Polonia. Pentru aprovizionarea, înarmarea și transportul combatanților, Milkowski dispunea numai de 3 000 de ruble⁷, o sumă mică pentru asemenea acțiune. Printr-un vas francez, Comitetul Național Polon din Paris i-a trimis colonelului Milkowski, la Constantinopol, 700 carabine, dar autoritățile otomane i-au confiscat 570 de carabine. Atunci Milkowski a cumpărat 120 de carabine din Grecia, iar guvernul turc i-a oferit 200 de puști. Plecând în grupuri de 2-4 oameni, combatanții poloni s-au concentrat la o casă din Tulcea, oraș guvernat de Rașid-pașa⁸.

Când a sosit la Tulcea, colonelul Milkowski nu a găsit decât 400 de combatanți, astfel că el și-a schimbat planul de luptă, stabilind ca, după trecerea Dunării în sudul Basarabiei, să se îndrepte spre județul Fălciu, să traverseze Prutul și să apuce direcția Iași – Hotin, cu speranța că își va mări efectivul prin înrolarea polonilor adăpostiți pe moșiile prințului Grigore M. Sturdza (1821 – 1901)⁹. Prințul Grigore M. Sturdza a fost un adversar neînduplecat al lui Cuza. Printr-o înțelegere cu foștii domni munteni Gheorghe Bibescu (1843 – 1848) și Barbu Știrbei (1849 – 1856), prințul Grigore Sturdza a organizat conspirații împotriva Unirii. Prin intermediul lui Sadyk-pașa (alias Czajka Czajkowski), Grigore Sturdza obținuse sprijinul Porții ca să-l înlăture pe Cuza-Vodă¹⁰.

Cea mai dificilă operațiune era trecerea Dunării și, de aceea, colonelul Milkowski a trimis 9 oameni la Sulina, ca să găsească un vapor cu destinația Galați. Au luat vasul grec „Zar” sub pavilion englez, care, atunci când a ajuns în zona portului Tulcea, „trimisi” lui Milkowski au scos pistoalele și au silit echipajul să abordeze forțat¹¹. Alcătuit din 250 de polonezi, 4 francezi 2 englezi și 2 italieni, dotați cu arme moderne de proveniență engleză, detașamentul s-a îmbarcat în seara de 30 iunie 1863¹². Pe Dunăre, s-a „defectat” mașina vaporului și Milkowski a poruncit ca

⁵ Raoul Bossy, *Politica externă...*, p. 45.

⁶ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române. Cuza-Vodă și polonii*, în „Romanoslavica”, nr. V/1962, p. 81.

⁷ O rublă = 4 franci.

⁸ „La voix de la Roumaine”, București, nr. 37, joi 6 august 1863, p. 143, col. 1.

⁹ Născut la Iași, în familia lui Mihail Sturdza, domn al Moldovei 1834 – 1849, a studiat la Paris și la Berlin, apoi a intrat în armata otomană și, după ce a devenit general sub numele de Muhlis-pașa, a trecut în armata Moldovei cu același grad. În 1859 a candidat la tronul Moldovei.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române ...*, p. 75 – 76.

¹¹ Arh. Cuza-Vodă, dosar XVI, f. 316.

¹² „Monitorul...”, nr. 128, vineri 5 iulie 1863, p. 517, col. 1.

detașamentul să fie debarcat la punctul Răpedea, între pichetele de grăniceri nr. 13 – 14, situat la distanțe egale între Ismail și Reni¹³.

Debarcați în aceeași seară, polonii au mărșăluit prin păpurișul Dunării, au ajuns la 500 m de Satu Nou din județul Bolgrad, unde au staționat toată noaptea. Grănicerii au dat alarma și au anunțat pe generalul Ioan Emanoil Florescu (1819 – 1893), ministru de război (30 septembrie 1862 – 11 octombrie 1863), care a telegrafiat colonelului Athanasie Călinescu, comandantul Regimentului 3 Linie din garnizoana Ismail, să ia cele mai serioase măsuri spre a opri trecerea polonilor: „Întâlnindu-i, somați-i de a lăsa armele și de a se întoarce: la caz de rezistență, respingeți-i prin arme”¹⁴. Temându-se de o insurecție organizată și condusă de prințul Grigore M. Sturdza¹⁵, care, în Cameră, în februarie 1863¹⁶, ceruse lui Cuza să părăsească tronul, domnul a telegrafiat prefectului de Covurlui, Leon Ghica, să asigure liniștea.

Conform ordinului primit, colonelul Călinescu a plecat în aceeași seară, la ora 22,30, în urmărirea polonilor cu 4 companii comandate de 4 ofițeri superiori și 12 ofițeri subalterni, deci cu un efectiv de 400 de soldați, dintre care 115 erau recruți. Călinescu a mai cerut o companie din Reni și 2 companii de la Galați. După un marș de 45 km, colonelul Călinescu a ajuns la Mănăstirea Paraponte din județul Ismail, în dimineața de 1 iulie, la ora 9,30 și a stabilit etapă de odihnă.

În aceeași dimineață, de la Satu Nou, colonelul M. Milkowski a dat o proclamație către români: „Eu anunț că traversez Principatele - Unite cu un detașament armat și nu violăm prin acest fapt neutralitatea teritoriului vostru. Deci, înaintea lui Dumnezeu și înaintea Europei, în numele compatrioților mei și al meu, eu declar, că noi facem acest act decât din necesitate”¹⁷. Simultan, Milkowski a răspândit zvonul că detașamentul său este avangarda unei forțe militare considerabile ce va sosi în curând!

Din Satu Nou, polonii s-au îndreptat spre Enichioi și Etulia din județul Bolgrad. Știrile contradictorii ce circulau în țară agitau spiritele. Presa vieneză¹⁸ semnală că Austria s-a depărtat de Franța și Anglia, care s-au hotărât la o intervenție diplomatică în favoarea polonilor și, dacă va fi nevoie, chiar la o intervenție armată.

La 2 iulie, la ora 2 dimineața, colonelul Călinescu a plecat de la Mănăstirea Teraponte în urmărirea polonilor; la Satu Nou a primit compania de la Reni, iar la Etulia i-au sosit ajutoare din Regimentul 5 Linie – Galați: 264 ostași și subofițeri conduși de un ofițer superior cu 8 ofițeri subalterni. Distribuite pe 3 coloane, unitățile române s-au apropiat de poloni la Etulia, ocupând dealul Chilie. Colonelul Călinescu a trimis pe maiorul Nicolae Scheletu (1836 – 1872), cu câțiva jandarmi, care s-au întors cu Milkowski, însoțit de ofițeri din Statul Major. Amintindu-i că România este un stat neutru, colonelul Călinescu a invitat pe Milkowski să predea armele și să se întoarcă acolo de unde a venit. Milkowski a declarat „că merge spre liberarea Poloniei”, dar colonelul Călinescu i-a răspuns „că oricare ar fi scopul nu poate să violeze teritoriul nostru cu o trupă armată și dacă această trupă armată poate că are un nobil scop, dar și misiunea trupe române nu e mai puțin sacră, adică aceea de a apăra neutralitatea pământului românesc”¹⁹. Din nou colonelul român a rugat pe poloni „să depună armele și să se întoarcă de unde au venit”. Milkowski a refuzat, zicând

¹³ „Monitorul oastei”, nr. 37/1863, p. 635.

¹⁴ Arh. Cuza-Vodă, dosar XXVIII, f. 85.

¹⁵ Marcel Emerit, *Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863 – 1864*, în „Revue Historique du sud-est européen”, nr. 7-9/1935, p. 230.

¹⁶ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române...*, p. 76 – 77.

¹⁷ „La voix de la Roumanie”, nr. 35, joi 23 iulie 1863, p. 134, col. 1.

¹⁸ „Progresul”, nr. 75, sâmbătă 4 iulie 1863, p. 1, col. 2.

¹⁹ „Monitorul oastei”, nr. 37/1863, p. 637.

că el va trece cu orice preț”²⁰ și a pornit în marș forțat spre Hagi-Abdulah, Vâlcănești din județul Bolgrad, Gavanosa din județul Cahul, urmărit de aproape de trupele române în ordine de bataie.

Autoritățile locale au răspândit zvonul că teritoriul român a fost invadat de hoți veniți din Turcia și țărani au refuzat să vândă alimente polonilor, care ofereau prețuri bune! La Gavanosa, Milkowski a schimbat direcția spre dreapta, la Musaitu și Taraclia, proprietatea răposatului domn Grigore Ghica (1849 – 1856), lângă frontiera cu Rusia. Această manevră a permis polonilor să scape de urmărirea românilor, dar numai pentru o noapte. Polonii s-au îndreptat apoi spre Constangalia – Băjenari, aproape de Cahul, unde au ajuns la 3 iulie, ocupând zona dealurilor viticole înconjurată de plantații cu salcâmi. Prin 3 coloane convergente, colonelul Călinescu a încercuit pe poloni și a trimis pe maiorul Sichitiu să le promită cale liberă numai spre sud, spre granița cu Turcia. Din nou a refuzat Milkowski și a ordonat înaintarea. Trupele române au învăluit pe poloni și a avut loc o luptă la baionetă cu mari pierderi de ambele părți: polonii au avut 16 morți și 31 de răniți dintre care 2 ofițeri²¹, iar românii au avut 17 morți și 32 de răniți, dintre care 3 ofițeri²². Pierderile românilor au fost mai mari, deoarece ei au atacat și polonii s-au apărat, dispunând de arme superioare, puști englezești. Sublocotenentul Alecu Răvescu, medic de batalion, și subalternii săi au acordat primele ajutoare: „chiar pe câmpul luptei”, au strâns pe toți răniții, români și poloni, expediindu-i la spitalul din Cahul. La București, s-a anunțat mulțimea răniților și doctorul Carol Davila (1828 – 1884) „inspector general al serviciului sanitar al întregii armate”²³ a plecat grabnic la locul luptei.

În noaptea de 3 spre 4 iulie, polonii au părăsit Costangalia și, pe ploaie, s-au îndreptat spre Prut. Prefectul de Fălcu, Spiridachi Baldovici, a pus de s-au ridicat podurile de pe râu, dar polonii au trecut Prutul pe la Golești-Cahul, pe un pod de vase umblător. Primind noi forțe militare de la Iași și Focșani, colonelul Călinescu i-a urmărit pe poloni și i-a ajuns din nou la Rânzești-Tutova. Dându-și seama că românii sunt hotărâți să oprească înaintarea polonilor, Milkowski s-a convins de inutilitatea luptei și, în seara de 5 iulie, a depus armele fără condiții. Numai săbiile au fost lăsate ofițerilor poloni.

Cuza-Vodă a telegrafiat prefectului de Tutova, Gheorghe Lambrino: „Îndată ce prizonierii polonezi au depus armele, nu trebuie să mai fie tratați ca adversari, ci cu toată îngrijirea și ospitalitatea”²⁴. Prizonierii au fost internați la Cahul de unde, fără să fie anchetați, au plecat la Constantinopol cu consimțământul lui Aali-pașa, ministru de externe. În drum spre Constantinopol, Milkowski a venit la București, a fost în audiență la Ministerul de Război și la Cuza-Vodă cu care a avut o lungă convorbire reproducă pe 11 pagini din memoriile sale. Domnul l-a întrebat: „de ce nu i-a cerut voie să transporte prin Moldova oameni și arme?” Colonelul a răspuns „că nu aș fi obținut permisia”, la care Cuza i-a dat replica imediat: „Te înșeli colonel?”²⁵.

Opinia publică românească a comentat lupta de la Constangalia pro și contra. Telegrama din toate județele țării au aprobat atitudinea domnului și a guvernului Nicolae Kretzulescu (24 iunie 1862 – 11 octombrie 1863), care au apărat neutralitatea teritoriului național.

Prin-un articol publicat în ziarul „Românul”, C. A. Rosetti și-a manifestat simpatia față de patrioții poloni și a criticat „trista politică a guvernului României” care, sub pretextul neutralității, le-a refuzat trecerea prin țară, „știind cu câteva luni mai dinainte despre hotărârea polonilor de la

²⁰ Ibidem.

²¹ Arh. Stat fil. Galați, Fond Prefectura, dosar nr. 15/1863.

²² „Monitorul oastei”, nr. 37/1863, p. 630 – 631.

²³ G. Barbu, *Carol Davila și timpul său*, București, Edit. Științifică, 1958, p. 168.

²⁴ Arh. Stat Buc., Fond M.A.I., pach. 63, manuscris 895.

²⁵ P. P. Panitescu, *Unirea Principatelor Române...*, p. 80.

Tulcea de a trece prin România, această trecere nu a fost preîntâmpinată încă dindată, prin renforturi de pichete la frontaria, pe malurile Dunării”²⁶.

Solidaritatea poporului român s-a manifestat și prin subscripții publice pentru ajutorarea familiilor celor morți sau răniți în lupta de la Constangalia, liste deschise de prințesa Alexandrina Ion Ghica²⁷, dar mai ales de Maria C. A. Rosetti (1819 – 1893)²⁸. Printre donatori găsim importante personalități politice ca: Grigore Serurie, Nicolae Golescu, Anastase Panu, Eugen Carada, Gheorghe Cantacuzino, Pantazi Ghica, Ion Ionescu, I. C. Valentineanu, precum și doamnele Pia I. C. Brătianu și Petrița Nicolae Carada.

În raportul său către domn nr. 3 430 din 15 iulie 1863²⁹, ministrul de război, generalul Ioan Emanoil Florescu, a reliefat „bărbăția arătată în luptă și blândețea dezvoltată de oamenii noștri după încetarea focului”, menționând și contribuția adusă de batalionul din Regimentul 1 Linie din garnizoana Iași, condus de maiorul Ioan Racoviță, și de Batalionul de pionieri din Râmnicu Sărat de sub comanda căpitanului Gheorghe Slăniceanu (1835 – 1885). Pentru ajutorarea familiilor ostașilor morți și răniți, Ministerul de Război a solicitat un credit extraordinar și, suplimentar, a acordat solda pe o lună tuturor participanților la lupta de la Costangalia. Prin Înaltul decret nr. 672 din 16 iulie 1863³⁰ s-a mulțumit prefecților județelor Bolgrad (Ioan Panitescu), Cahul (colonelul Mavrocordat), Tutova (Gheorghe Lambrino), precum și directorului coloniilor din Bolgrad (Arbore) care au sprijinit deplasarea trupelor române, asigurându-le toate cele necesare pentru marșul lor de urmărire. S-a mulțumit și telegrafistilor din Bolgrad, Reni și Cahul care au raportat permanent Ministerului de Război desfășurarea evenimentelor³¹.

Pentru devotamentul dovedit în luptă, locotenenții Elefteriu Dimitrie și Ioanovici Mihail, sublocotenentul Manea Vasile, toți din Regimentul 5 Linie, precum și sublocotenenții Giurescu Dimitrie, Lipan Gheorghe și Conduratu Alexandru din Regimentul 3 Linie au fost înălțați în gradele imediat superioare. Prin Înaltul decret nr. 673 din 16 iulie 1863³², au fost înălțați la gradul de sublocotenent următorii sergenți din Regimentul 3 Linie: Ostroveanu Grigorie Vlad, Cârstea Ioan, Chirulescu Chircu, Teodorescu Nicolae, Cucută Costache, Anastasescu Ioniță, împreună cu sergenții majori Cișman Leon și Botez Panait, cu sergenții Angelescu Dimitrie și Rusu Ioachim, din Regimentul 5 Linie.

La început, atitudinea lui Cuza a fost interpretată greșit în Occident și la Constantinopol. Ziarul londonez „Times”³³, a lansat ideea unei înțelegeri a marelui domn cu țarul Alexandru al II-lea (1855 – 1881), idee preluată și susținută de sir Henry Bulwer, ambasadorul Angliei la Constantinopol³⁴. Ministrul de externe al Franței, Droyn de Lhuys s-a declarat împotriva lui Cuza³⁵ ca, ulterior, să recunoască politica demnă a domnului român.

În septembrie 1863, principele Czartoryski s-a adresat agentului diplomatic al României la Paris, Ioan (Iancu) Alecsandri (1826 – 1884), aducându-i mulțumiri lui Cuza-Vodă „pentru grija pe care a arătat-o față de compatrioții noștri și pentru simpatiile personale ale lui pentru cauza lor”³⁶.

²⁶ „Românulu”, luni-marti 5 – 6 august 1863, p. 3, col. 2.

²⁷ „La voix de la Roumanie”, nr. 35, joi 23 iulie 1863, p. 133, col. 4.

²⁸ B.A.R., Mss. 4 777.

²⁹ „Monitorul ...”, nr. 138, vineri 19 iulie 1863, p. 561.

³⁰ „Monitorul oastei”, nr. 38, 18 iulie 1863, p. 627.

³¹ „Monitorul ...”, nr. 128, vineri 5 iulie 1863, p. 517, col. 1.

³² „Monitorul oastei”, nr. 38, 18 iulie 1863, p. 628 – 629.

³³ Arh. Cuza-Vodă, dosar II, f. 192.

³⁴ Ibidem, f. 397.

³⁵ Ibidem, dosar IX, f. 81.

³⁶ P. P. Panaitescu, *Unirea Principatelor Române ...*, p. 81.

Czartoryski a propus lui Iancu Alecsandri o alianță polono-română împotriva Rusiei și, în caz de victorie, România să obțin întreaga Basarabie și Bucovina³⁷. Propunerea lui Czartoryski este cea mai bună dovadă de încredere pe care o aveau revoluționarii poloni în Vodă-Cuza, încredere opusă intrigilor interne și externe ce prezentau pe marele domn ca aliat al țarului. Cuza a răspuns sincer, în octombrie 1863³⁸, că nu ar putea să ia singur angajamente față de guvernul național din Varșovia și că trebuie să țină seama de situația internațională, mai ales de atitudinea împăratului Napoleon al III-lea.

Din Paris, la 25 septembrie 1863³⁹, principele Czartoryski a scris lui Ion Ghica (1814 – 1897) o frumoasă scrisoare, declarându-i că îl consideră ca pe unul dintre cei mai buni prieteni ai polonilor și, demonstrându-i că țarismul amenință și pe poloni și pe români, l-a rugat să reia relațiile cu Cuza-Vodă, care se manifesta favorabil cauzei polone și să-i ofere sprijinul politic.

În răspunsul său din 15 octombrie 1863, Ghica i-a mulțumit și i-a declarat: „Conțați pe mine, prințe, în tot ceea ce credeți că pot fi util nobiliei și sfintei Polonii... Nu cunosc motivele care vă fac să gândiți că ați putea găsi în prințul Cuza înclinări favorabile succesului eforturilor voastre; dacă ar fi așa, Alteța Sa m-ar găsi gata să-l secondez”⁴⁰. În final, Ion Ghica i-a declarat că „prințul Cuza înnoată în alte ape”. Adevărul era că Ion Ghica se afla în fruntea „coalitiei monstruoase” care pregătea detronarea lui Cuza și de aceea s-a străduit să-l convingă pe Czartoryski că domnul român ar fi aliatul Rusiei.

În „problema polonă”, Cuza nu a acționat ca aliatul țarului, așa cum l-au acuzat adversarii săi: C.A. Rosetti, Ion Ghica, Ion C. Brătianu. Drept dovadă este scrisoarea din 30 octombrie/1 noiembrie 1863 pe care Cuza a trimis-o, prin Vasile Alecsandri, împăratului Napoleon al III-lea (1852 – 1870), declarându-i că nu vede alt mijloc de a impune o soluție echitabilă în chestiunea polonă decât pe calea armelor. În eventualitatea unui război cu Rusia, în care Napoleon al III-lea ar deveni comandantul armelor dezrobitoare, Cuza a promis sprijinul armatei române ca țara „să-și dovedească încă o dată vitalitatea sa și simpatiile sale, precum și profunda recunoștință către suveranul care a contribuit cel mai mult la reînvierea sa”⁴¹.

În toamna 1863, revoluția polonă era pe calea destrămării și ea rupsesse acordul dintre Franța, Anglia și Austria, astfel că Napoleon al III-lea a rămas singur. De aceea împăratul i-a răspuns deschis lui Cuza-Vodă, la 20 decembrie: „Eventualitatea la care faceți aluzie în grija voastră patriotică este secretul providenței”⁴². Rezolvarea „problemei polone” s-a amânat timp de 55 de ani!

Sub diferite forme, revoluționarii poloni au continuat lupta pentru eliberarea patriei de sub dominația străină. Una dintre formele practicate a fost aceea de a retrage din țară opere culturale și artistice pentru a le adăposti în Elveția, unde graful Wladyslaw Plater a închiriat, în 1869, Castelul Rappersvyl și a înființat Muzeul Național Polon. Situat pe un munte păduros, muzeul a fost condus de colonelul Galezowsky, unul dintre directorii faimoasei bănci din Paris, Creditul Funciar. În contractul încheiat cu comuna, s-a menționat că muzeul nu poate fi mutat din Elveția „decât numai în țara polonă” și „numai de guvernul polon”. În curtea muzeului, pe o coloană, era următoarea inscripție în limbile polonă, franceză, germană și italiană: „Nemuritoare națiune polonă protestează energic de pe pământul Elveției libere în contra puterii nedrepte și cere Dreptatea de la Dumnezeu

³⁷ Raoul Bossy, *Politica externă...*, p. 46.

³⁸ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, București, „Cartea Românească”, 1931, p. 293.

³⁹ Gh. Duzinchevici, *Joan Ghica și Wladyslaw Czartoryski (Contribuțiuni la istoria legăturilor româno-polone în timpul lui Cuza-Vodă)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1934, p. 2.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁴¹ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României...*, p. 294.

⁴² *Ibidem*, p. 309.

și lume”⁴³. Patrioții poloni au dăruit doamnei Elena Cuza un frumos album cu fotografii din Muzeul Național Polon de la Rappersvyl cu dedicația: „Alteței Sale Serenissime Principesei Elena Cuza ca o mărturisire de recunoștință pentru protecțiunea și asistența dată compatrioților în 1863 de soțul său, Alteța Sa Serenissimă Principele Alexandru I al Moldovei și Valachiei”⁴⁴. Printre cele 12 gravuri, albumul cuprindea și tabloul care reprezenta „Lupta de la Constangalia”, opera pictorului Antoni Petrowski.

⁴³ „Opinia”, Iași, 25 ianuarie 1909, p. 2, col. 3.

⁴⁴ Ibidem.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL VII-LEA SIMPOZION DE STUDII GENEALOGICE,

Iași, 9– 12 mai 1996

În perioada 9– 12 mai 1996, s-au desfășurat la Iași lucrările celui de-al VII-lea Simpozion de studii genealogice, organizat, ca și în anii precedenți, din inițiativa distinsului istoric Ștefan S. Gorovei, sub patronajul Academiei Române – Filiala Iași, Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” și Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie – Filiala Iași. Beneficiind atât de participarea unor nume consacrate ale istoriografiei române, cât și de cea a unor tineri cercetători, lucrările simpozionului au fost dedicate împlinirii unui sfert de veac de la crearea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române (12 mai 1971).

În ședința de deschidere, sub genericul „Omagiu înaintașilor”, au fost elogiate o serie de personalități care s-au remarcat prin contribuții fundamentale la dezvoltarea studiilor de heraldică, genealogie și sigilografie: Octav George Lecca (1881– 1957) – Ștefan S. Gorovei; Ioan Pușcariu (1824 – 1911) – Nicolae Edroiu; Radu Rosetti (1853– 1926) – Maria Magdalena Székely; Gheorghe Ghibănescu (1864 – 1936) – Petronel Zahariuc; Artur Gorovei (1864 – 1951) – Mihai Răzvan Ungureanu; Ștefan Cernovodeanu (1925 – 1951) – Dan Cernovodeanu; Vasile Panopol (1881 – 1956) – Mihai Sorin Rădulescu; Șerban Flondor (1900 – 1971) – Dan Berindei; Emanoil Hagi-Mosco (1882 – 1976) – Dan Gr. Pleșia, Ștefan Pleșia; George D. Florescu (1893 – 1976) – Matei Cazacu.

În după-amiaza aceleiași zile și în zilele următoare, numărul mare de comunicări, diversitatea problemelor abordate au impus desfășurarea lucrărilor simpozionului în cadrul mai multor secțiuni.

În secțiunea *Organizare familială. Dinamică socială* au fost prezentate 6 comunicări. Pornind de la premisa că depășirea abordării strict factologice în studiile genealogice reprezintă o necesitate, Mircea Ciubotaru (Institutul de Filologie Română „Al. Philippide” – Iași) în comunicarea *Forme și expresii ale conștiinței genealogice la români* a pus în evidență noi aspecte în ceea ce privește mentalitatea și comportamentul în diferite perioade istorice, atunci când faptele genealogice sunt interpretate dintr-o perspectivă axiologică. Funcțiile multiple pe care spițele de neam le-au avut în societățile trecutului, în special referitor la modalitatea de transmitere a proprietății asupra pământului, prezentarea câtorva modele europene prin raportarea la modelul românesc, au făcut obiectul comunicării lui Paul H. Stahl (Paris), *Spițe de neam și sisteme de proprietate: paralele europene*. Violeta Barbu (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București) a analizat, pornind de la sursele documentare, literare, folclorice ș. a., preferința în dreptul consuetudinar din cele trei țări românești pentru fiul/fiica mezin(ă), realitate deosebită de Europa occidentală unde se aplica exclusiv dreptul de primogenitură. Urmărind consecvența cu care această cutumă în materie succesorală s-a aplicat în Moldova și Țara Românească în secolele XVII– XVIII, autoarea a relevat atât sursele și motivațiile care au generat-o, cât și consecințele acestui obicei în transmiterea patrimoniului, organizarea și structurarea familiei etc. (*Privilegiul mezinului: de la realitatea genealogiei la ficțiunea basmului*). Strategiile de asimilare și ascensiune ale negustorilor pământeni și străini din Țara Românească în perioada domniei lui Matei Basarab au fost analizate de Gheorghe Lazăr (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București). Pornind de la informațiile extrase din sursele documentare interne, inedite și editate, din intervalul 1632 – 1653, autorul a pus în evidență atât aspecte privind ponderea alogenilor, repartizarea teritorială, tipul de comerț practicat ș.a., cât și

strategiile de asimilare și ascensiune politică (căsătorie, investiții funciare, cătoria ș. a.), având în vedere anumite cazuri reprezentative (*Negustorimea în epoca lui Matei Basarab: strategii de asimilare*). Mihai Dim. Sturdza (Paris), având în vedere cazul boierilor Vlahuță, a prezentat unele motive care puteau duce la desboierirea unor reprezentanți ai acestei categorii, cât și întregul „ceremonial” pe care o asemenea situație îl presupunea (*Cum și pentru ce erau desboierii boierii*). În comunicarea *Reprezentarea nobilității în elita politică din Bucovina*, Mihai-Ștefan Ceașu (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Iași), bazându-se pe o serie de documente existente în arhivele austriece, a reliefat locul ocupat de nobilime în cadrul elitei politice din Bucovina, componența etnică a acesteia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

În secțiunea *Steme și Sigilii* au fost reunite mai multe comunicări cu referire specială la sigilografie. Prezența stemelor Moldovei și Țării Românești în iconografia polonă a fost analizată și urmărită într-o manieră interesantă de Iona Czamanska (Poznań) în comunicarea *Stema Moldovei și a Țării Românești în iconografia polonă*. O abordare cronologică și documentată a heraldicii Brâncovenilor de la sigiliul lui Preda Brâncoveanu (circa 1640, sigiliu ce înfățișea acvila bicefală), stema de pe diploma de conte al Ungariei a lui Constantin Brâncoveanu și până la cea purtată de descendenții din secolul al XX-lea ai acestei familii, a fost realizată de J. -N. Mănescu (București) în lucrarea *Stemele Brâncovenilor*. Stema acordată de Maria Tereza lui Samuel von Brukenenthal în 1762, descendent dintr-o familie de mici nobili sași din zona Sibiului, cu ocazia ridicării la rangul de baron și anumite particularități ale heraldicii theresiene, au fost analizate de Constantin Ittu (Muzeul Brukenenthal – Sibiu) în *Particularități ale heraldicii theresiene în stema vorbitoare a baronului Samuel von Brukenenthal (1721–1803)*. Ascensiunea socială a familiei Bellio (Belliu, Bellu), realizată printr-o abilă strategie matrimonială și economică, reflectată în câteva obiecte aparținând acestei familii, a fost analizată de Cătălina Opaschi (*Stemă și sigilii ale familiei Bellio din colecția Muzeului Național de Istorie a României*). Comunicarea lui Liviu Papuc (Iași) s-a referit la *Însemne heraldice românești și străine în Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași*.

Importanța surselor genealogice pentru înțelegerea unor aspecte ale istoriei naționale a făcut obiectul mai multor comunicări în cadrul secțiunii *Izvoare genealogice*. Practica căsătoriilor dintre comunitățile românești situate pe ambele versante ale Carpaților, implicațiile sociale și politice ale acestei realități au fost prezentate de Octavian Onea (Muzeul Memorial „B. P. Hasdeu” – Câmpina) în *Aspecte ale genealogiei românești: căsătoriile transcarpatice. Documente din județul Prahova*. Ample detalii privind arhiva diplomatului și bibliologului C. I. Karadja (1889– 1950) (locul de păstrare, bogatul material documentar pe care-l conține – acte ale familiei, corespondența proprietarului cu Ch. Diehl, N. Iorga etc.) au fost oferite de Georgeta Penelea-Filitti (Institutul de Istorie „N. Iorga”) (*Comentarii pe marginea arhivelor Caradja din București*). Descoperirea originalelor a două diplome de indigenat polon emise de regele Ioan Sobieski în favoarea boierilor moldoveni Grigorie Hăbășescul și Gheorghe Hăjdău au permis lui Costin Feneșan (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București) să reconstituie atât contextul politic în care cei doi boieri moldoveni au beneficiat de munificența regală, cât și lămurirea unor chestiuni de ordin heraldic și diplomatic (*Diplomele de indigenat polon ale boierilor moldoveni Grigorie Hăbășescul și Gheorghe Hăjdău (1676)*). Analiza a două inscripții din biserica de la Cozleci, ctitorie a familiei Bălăceanu, a permis lui Constantin Bălăceanu-Stolnici (București) să evidențieze motivațiile care au stat la baza menționării sau omiterii unor nume în acestea; studiul a dat ocazie autorului să sesizeze argumente atât de ordin genealogic cât și mental (*Considerații în legătură cu inscripțiile (pisania și pomelnicul) bisericii din Cozleci*). Analizând un zăpis de schimb a două moșii din Moldova istorică, Zoe Diaconescu (București) a prezentat cu multă sensibilitate consecințele nefaste asupra unor destine genealogice în urma semnării Tratatului de pace de la București (1812), prin care Rusia țaristă anexa teritoriul românesc dintre Prut și Nistru (*Un zăpis de schimb: explicații istorice și implicații genealogice*). În aceeași direcție s-a înscris și comunicarea lui Vasile Malanțești (Chișinău), *O „spită” a neamului Brăesc, Gherghelesc, Vârnăvesc și alții*, de Tadeu Hăjdău, autorul urmând

demersurile lui Tadeu Hâjdău de a recupera, din însărcinarea paharnicului Toderașcu Vârnăv, jumătate din satul Criva din Basarabia, teritoriu aflat sub ocupație rusă. Informații de natură genealogică și nu numai, ce se referă la istoria Bucovinei, au fost prezentate de Anghel Popa (Câmpulung Moldovenesc) în urma cercetărilor facute în fondul arhivistic al societății „Junimea” din Cernăuți (*Noi informații genealogice din arhiva Societății Academice „Junimea” din Cernăuți*). Surprizele pe care o carte de bucate le poate oferi pentru studiul ... genealogiei au fost dezvăluite de Matei Cazacu (Paris) în comunicarea *Genealogie și ... gastronomie. Pe marginea celei mai vechi cărți de bucate românești*.

Un număr de comunicări, reunite sub titlul *Ascendențe. Descendențe*, au fost consacrate prezentării destinului unor familii al căror nume este legat, mai mult sau mai puțin, de istoria națională. Pentru unele familii originare din zona Transilvaniei s-au prezentat comunicările: George-Felix Tașcă (București), *Ascendența paternă maramureșană a lui Giula „capitaneus” (1384)*, Gheorghe Mușat (București), *O posibilă origine ardeleană a familiei Buzestilor*, Radu Mircea (Deleni-Mureș), *Originea maramureșană a lui Ion Creangă*, Radu Beldiman (București), *Descendența lui Johannes Honterus (1498–1549)*. De asemenea, au fost prezentate și unele familii ce provin din zona extracarpatică. Constantin Rezachevici (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București), în comunicarea *Continuarea pe linie masculină a neamului Craiovesților până la mijlocul veacului al XVII-lea*, a constatat că în realitate descendenți ai acestui puternic neam boieresc au existat până la mijlocul secolului al XVII-lea. Astfel, trei generații de urmași ai lui Barbu III Craiovescu mare ban (1534–1535), răstăcind aiurea, vor emite pretenții la tronul Țării Românești, încercând să obțină sprijin din partea occidentalilor sau otomanilor: Nicolae Basarab, Basarab voievod și Neagu Basarab (ultimul susținând că Barbu III ar fi fost fiul lui Neagoe Basarab și că ar fi domnit). Descendența lui Bunea Grădișteanu – mare vistiier, principalul boier al lui Constantin Șerban, s-a bucurat de o expunere succintă din partea lui Neagu M. Djuvara (București), el însuși coborât din acest neam. Rememorând pe scurt figurile proeminente, autorul și-a continuat expunerea prin prezentarea, într-un stil inconfundabil și plin de savoare, propriilor amintiri privind soarta dramatică (sinucideri, alienare mintală etc.) a ultimelor două generații ale acestui neam (*Cum s-a stins în veacul nostru neamul boierilor Grădișteni*). Modul de constituire a domeniului feudal al lui Miron Costin și risipirea acestuia după moartea cronicarului a fost prezentat, pe baza documentelor edite și inedite, de Paul Păltânea (Galați) în comunicarea *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșiilor prin descendenți*. Începuturile familiei Bogdan din Basarabia, menționată documentar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și posteritatea acesteia au constituit subiectul comunicării lui Silviu Tabac (Republica Moldova) *Radul Bogdan „ot Cohorești” și urmașii lui*.

În secțiunea *Familii. Personaje* au fost prezentate comunicări ce au oferit detalii inedite despre începuturile și evoluția familiilor: Murguleț (Corneliu Cojocariu – Iași, *Între legendă și adevăr. Familia Murguleț*), Greceanu (Radu Sc. Greceanu – București, *Greceii moldoveni. Considerații genealogice*), Gane (Marcel Lutic – Iași, *Neamul Gane (Gănescu) în secolele XVII–XVIII*), Bibescu (Gabriel Badea-Păun – Sinaia, *Familia Bibescu. Ascensiunea unui neam boieresc „nou”*), Măineștilor (Niculae Koslinski – București, *Familia/familiiile Măineștilor – cercetare genealogică*), Abăzeștii (Sorin Gh. Iftimi – Iași, *Abăzeștii din sudul Moldovei*). Aspecte inedite privind unele familii de preoți din Bucovina (etapele parcurse până la treapta preotească, activitatea lor religioasă) au fost reliefate de Nistor Ciocan (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Iași) în comunicarea *Familii de preoți în vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*. Inventarierea patrimoniului religios din județul Vrancea, stabilirea succesiunii proprietăților funciare au permis lui Sergiu Iosipescu (București) să ofere noi date genealogice privind unele familii din zonă, corectând unele aserțiuni mai vechi (*Biserici, moșii și genealogii putnene*). Foarte documentată și generatoare de discuții interesante a fost comunicarea lui Ștefan Andreescu (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București), *Un francez în slujba a doi domni moldoveni la sfârșitul secolului al XVI-lea*; autorul

plecând de la prezența în sfatul domnesc al Moldovei, în data de 25 decembrie 1591, a unui enigmatic Planîța vistier, a reușit identificarea acestuia cu francezul François Ponthus de La Planche, fost slujitor și al lui Petru Cercel. Figura banului Mihalcea, personalitate ce s-a bucurat de o foarte mare atenție din partea istoricilor, a făcut obiectul comunicării lui Gheorghe Pungă (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Iași) – *Banul Mihalcea – precizări și îndreptări biografice*; autorul aduce o serie de lămuriri în ceea ce privește perioada în care acesta a îndeplinit funcția de mare ban al Craiovei, intensă activitate diplomatică desfășurată în slujba lui Mihai Viteazul, familia și proprietățile acestuia. O analiză a oamenilor „vechi” și „noi” din divanul domnesc al lui Gheorghe Ștefan, comparativ cu cel al lui Vasile Lupu, componență ce s-a reflectat și în noua orientare a politicii externe, a fost oferită de Petronel Zahariuc (Facultatea de Istorie – Iași), *Oameni „vechi” și oameni „noi” în sfatul lui Gheorghe vodă Ștefan*. Soarta tragică a lui Constantin Cantacuzino, fiul mai mic al fostului domn al Țării Românești, Ștefan Cantacuzino (1714– 1716) a fost prezentată de Ion M. Cantacuzino (Paris); general-maior în armata țaristă, el este arestat în Transilvania de autoritățile habsburgice și trimis în închisoarea de la Gratz. Investigațiile din arhivele vieneze (Staats-Archiv) au permis autorului să demonstreze, pe baza unor noi documente, că acesta în realitate a murit în închisoare în anul 1768 și nu în 1784, cum au încercat să acrediteze autoritățile imperiale (data morții în 1784 fusese acceptată și în istoriografia română (*Genealogie și ... minciună de stat. Un caz din secolul al XVIII-lea*).

Problematica înrudirilor și strategiilor matrimoniale, domeniu încă foarte generos pentru cercetarea istoriografică românească, a constituit subiectul în jurul căruia au fost prezentate mai multe comunicări. Strategiile matrimoniale întâlnite în rândul diecilor și uricarilor moldoveni au fost expuse de Silviu Văcaru (Iași) în comunicarea *Dieci moldoveni în prima jumătate a secolului XVII: alianțe matrimoniale*; autorul constată că prin înrudirile cu reprezentanți ai boierimii (în cazul în care nu proveneau chiar din sânul acesteia) aceștia au reușit să se constituie într-o adevărată categorie de funcționari, puțin afectată de schimbările de ordin politic. Paul Cernovodeanu (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București) a analizat problema strategiilor matrimoniale ca modalitate folosită de Imperiul rus pentru a-și subordona Principatele Române în vederea anexării lor; apogeul acestei tactici este atins în timpul ocupației ruse ce a urmat evenimentelor din 1848, când a fost constituită chiar o comisie care să perfecțeze asemenea căsătorii dintre ofițerii ruși și pământence bogate (*Strategii matrimoniale ruse în societatea românească a perioadei regulamentare*). De o atenție deosebită s-au bucurat comunicările ce au prezentat unele aspecte legate de familia regală a României. Astfel, Mihai Sorin Rădulescu (Institutul de Istorie „N. Iorga” – București) a analizat ascendența franceză a regelui Carol I, în special înrudirea cu familia Bonaparte, situație ce a jucat un rol important în urcarea acestuia pe tronul României (*Înrudirile franceze ale familiei regale a României*). Un aspect mai puțin cercetat în istoriografia română, proiectele matrimoniale ale principelui Carol I (în număr de 15) ce au precedat căsătoria cu principesa Elisabeta de Wied, a fost supus dezbaterii de Vasile Docea (Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Iași). Valorificând o serie de documente inedite, autorul a subliniat importanța acestor demersuri ale principelui Carol I, prin care se urmărea întemeierea unei dinastii solide la București și crearea unui sistem de alianțe externe favorabil României (*Proiectele matrimoniale ale principelui Carol I al României*). O comunicare nu mai puțin interesantă a fost cea a lui Sergiu Groholschi-Miclescu (București), care, cercetând genealogia poetului Artur Enășescu (considerat o „nova stella” a literaturii române de critica de specialitate), a încercat să rezolve problema gradului de rudenie dintre acest poet și N. Iorga (*Genealogia și înrudirile unui poet uitat: Artur Enășescu*).

Aspecte legate de *antroponimie istorică* au fost abordate în cadrul unei secțiuni speciale. De un interes deosebit s-a bucurat comunicarea lui Ion A. Florea (Institutul de Filologie Română „Al. Philippide” – Iași) care a analizat termenul de *patronim*, evidențiind contextul în care acest termen este folosit corect sau incorect (*Ambiguități terminologice: patronim, patronimic*). O posibilă

explicație a poreclei *Aiaz* (în turcește „cer senin”, dar și „frig strașnic”) purtată de Badea Izvoranu, mare postelnic († 1545), fiul marelui stolnic Dragomir Izvoranu a fost formulată de Petre Ș. Năsturel (Paris) în comunicarea *Porecla Aiaz a lui Badea Izvoranu* († 1545).

Lungul conflict al românilor cu otomanii a impus și o anumită exaltare a sensului creștin al luptei antiotomane. Aceasta ideologizare a luptei contra „păgânilor” este vizibilă și în pictura murală a bisericilor, în special în cea din Moldova, observându-se predilecția pentru anumite teme: cea a sfinților militari, Deisis, Anastasis. Modul cum se reflectă aceasta tematică în onomastica familiei Năstase, neam razeșesc cu atribuții militare din ținutul Sorocăi a fost analizat de Dumitru Năstase (Atena) în comunicarea *Sfinți militari în onomastica unui neam de razeși soroceni*.

La secțiunea *Preocupări genealogice*, Dan Cernovodeanu (Paris) a prezentat informații inedite privind constituirea la București a Cercului Genealogic Român (7 martie 1943), printre ai cărui fondatori s-a numărat și Domnia Sa. Asociația își propunea să promoveze cercetarea trecutului familial și să țină „trează conștiința asupra faptelor înaintașilor”, editând și revista „*Arhiva Genealogică Română*”. Din nefericire, regimul comunist impus în România după 1945 a determinat încetarea activității acestei generoase întreprinderi (*Cercul Genealogic Român, 1943–1945*). Informații utile despre revistele genealogice germane, societățile genealogice ce patronază acest tip de cercetare etc. au fost prezentate de Gheorghe Gane (München) în comunicarea *Reviste genealogice germane*.

Menționăm faptul că fiecare comunicare a fost urmată de discuții, întrebări pe marginea materialelor prezentate; personal considerăm că tocmai în această atmosferă animată, colegială a constat marele câștig al participanților și meritul organizatorilor. În timpul discuțiilor s-a relevat înaltul caracter științific al comunicărilor prezentate, subliniindu-se adeseori noutatea demersului științific și valorosul material documentar inedit folosit la elaborarea lor.

Un moment emoționant nu numai pentru participanții la lucrările simpozionului, ci și pentru întreaga urbe ieșeană, s-a derulat în după amiaza zilei de 10 mai, în Aula Universității din Iași, când istoricului Petre Ș. Năsturel, după 26 de ani de exil, i-a fost acordat titlul de *Doctor Honoris Causa* al Universității ieșene. Într-un asemenea moment reparativ revine obsesiv o întrebare: unde s-ar afla astăzi cultura românească dacă nu ar fi „beneficiat” de flagelul comunist?

În dimineața zilei de 12 mai, lucrările simpozionului s-au desfășurat în plen, fiind prezentată activitatea Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române la un sfert de secol de la înființare. După cuvântul academicianului Dan Berindei, președintele Comisiei Naționale, în care au fost evocați membrii fondatori ai acestei comisii, Ștefan S. Gorovei, președintele Filialei Iași a Comisiei, a supus dezbaterii participanților rezultatele chestionarului din 1995 ce privea unele aspecte referitoare la viitorul Comisiei și al studiilor din domeniu. Pe baza celor conținute în chestionar, participanții au hotărât în unanimitate înființarea *Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”* (cu sediul la Iași) cu rolul de a impulsiona dezvoltarea studiilor de specialitate și, în noile condiții economice, de a obține fondurile necesare desfășurării viitoarelor întruniri și publicării materialelor prezentate cu aceste ocazii și a principalelor lucrări din domeniul heraldicii, genealogiei și sigilografiei. Prin votul participanților a fost aleasă conducerea noii societăți: Paul Cernovodeanu (președinte), Ștefan S. Gorovei (vicepreședinte), Maria Magdalena Székely (trezorier).

În actualul context științific lucrările Simpozionului au rămas printre puținele ocazii oferite specialiștilor români de a se întâlni și a cunoaște preocupările celorlalți colegi; de aceea, recunoștința pentru efortul uriaș depus de organizatori, ce nu poate fi răsplătit îndeajuns, se îndreaptă către echipa condusă de dr. Ștefan S. Gorovei, secondat de Maria Magdalena Székely și ajutat de Petronel Zahariuc și Liviu Papuc.

Prin cele 60 de comunicări prezentate, varietatea problemelor abordate și prezența unor participanți din Franța, Germania, Grecia, Polonia și Republica Moldova, Simpozionul de Studii

Genealogice se înscrie în rândul celor mai importante manifestări științifice de acest gen nu numai din țara noastră dar și din străinătate.

Gheorghe Lazăr

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ JUBILIARĂ DEDICATĂ FONDĂRII INSTITUTULUI DE ISTORIE AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI DIN CHIȘINĂU

Chișinău, 24 – 25 septembrie 1996

În zilele de 24 și 25 septembrie 1996 a avut loc la Chișinău Sesiunea Științifică Jubiliară a Institutului de Istorie a Academiei de Științe a Moldovei, urmată de lucrările Comisiei de evaluare a Institutului pe ultimii cinci ani, la care a participat ca invitat din București și semnatarul acestor rânduri. Sesiunea a fost un prilej de evidențiere nu doar a unui jubileu, ci și de rememorare, cum vom vedea, a activității de cercetare românești din Basarabia în perioada interbelică. Comunicările ședinței plenare au reconstituit apoi trecutul cercetării istorice din Moldova de la stânga Prutului în ultima jumătate de secol, cu lumini și umbre, cu realizări și neîmpliniri, în cadrul sovietic în care s-a desfășurat cercetarea postbelică de aici, cu tot ce a însemnat el pentru știința istorică, elemente destul de puțin cunoscute istoricilor români din dreapta Prutului, care s-au despărțit încă de la mijlocul anilor '60 de știința sovietică. Sesiunea în plen a avut, așadar, următorul conținut: *Cuvânt inaugural* (acad. H. Corbu); *Mesaje de salut* (prof. I. Caproșu, prof. C. Rezachevici, prof. I. Niculiță, conf. N. Chicuș ș. a.); *Institutul de Istorie – una dintre cele mai vechi instituții academice din Republica Moldova* (D. Dragnev, membru coresp. al Academiei de Științe a Moldovei); *Considerații privind istoria științei în Moldova până la formarea Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a U.R.S.S.* (I. Jarcuțchi, dr. în istorie); *Activitatea Institutului Social-Român din Basarabia (1934–1940)* (N. Enciu, dr. în istorie); *Formarea Bazei moldovenești a Academiei de Științe a U.R.S.S.* (I. Preașcă, doctorand).

În continuare lucrările s-au desfășurat pe secții, la cea de istorie medie fiind moderator în prima parte I. Caproșu: *Continuitate și discontinuitate în elaborarea cronicilor moldovenești (secolele XV–XVIII)* (A. Eșanu, membru coresp. al Academiei de Științe a Moldovei); *Unele momente de viață politică în Moldova până la formarea statului* (I. Chirtoagă, dr. în istorie); *Originea ținutului Hotin* (I. Gumenăi, doctorand); *Unele considerații privind începuturile monedei în Moldova (sfârșitul secolului al XIV-lea)* (N. Russev, dr. în istorie); *Constatări privind concepția politică a lui Ștefan cel Mare* (Gh. Gonța, dr. hab. în istorie, prof. univ.); *Circulația „Cazaniei” lui Varlaam în Dobrogea (sec. XVII–XIX)* (V. Eșanu, cercetator științific); *Cu privire la data nașterii lui Petru Movilă* (C. Rezachevici, prof., cercetator științific).

Partea a doua a lucrărilor aceleiași secții (moderator C. Rezachevici) a cuprins următoarele comunicări, prezentate în zilele de 24 și 25 septembrie: *Polonia și Moldova în a doua jumătate a diplomației venețiene (1645–1647): consemnări pe marginea unui proiect nerealizat* (E. Baidauz, dr. în istorie); *Bateria monedei de către administrația rusă în Moldova (1771–1774): cons. cînte economico-politice* (V. Tcaci, cerc. științific); *Impactul expansiunii țariste asupra situației geopolitice a Principatelor Române în secolul al XVIII-lea* (V. Mischevca, cercetator științific); *Organizarea administrativă a Moldovei sub ocupația rusă (1806 – 1812)* (A. Agachi, dr. în istorie); *Procese*

migraționiste din Bucovina în perioada administrației militare (1774 – 1786) (C. Ungureanu, doctorand); Imaginea țărilor vecine în Cronica Ghiculeștilor (A. Musteață, doctorand); Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni. Activități la mănăstirea Căpriana (N. Fuștei, cand. în teologie, cercetător științific); Din istoria unui sat medieval timpuriu situat în codrii Hânceștilor (I. Hâncu, dr. în istorie); Mănăstiri rupestre în Orheiul Vechi (V. Ghimpu, director-adjunct al Muzeului Național de istorie a Moldovei); Unele considerații despre începuturile raialei Ismail (I. Bercu, lector universitar); Evoluția relațiilor comerciale în perioada constituirii pieței permanente orășenești din Moldova (cf. sec. al XVI-lea – încep. sec. al XVIII-lea) (L. Zabolotnâi, cerc. științific); Evoluția proprietății boierești în ținuturile Lăpușna-Orhei și Soroca în sec. XI – începutul sec. XVI (A. Popovici, doctorand); Implicații în viața internă a Țării Moldovei din partea marilor puteri în ultimul sfert al secolului al XVI-lea (S. Chicu, doctorand); Relațiile Moldovei cu tătarii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (D. Haidarlii, doctorand).

Lucrările secției de Istorie modernă și contemporană, desfășurate pe parcursul aceluiași două zile, au cuprins în prima parte (moderator E. Istrati) comunicările: *Socialiștii-revoluționari în viața social-politică a Basarabiei (1902–1904) (V. Polivțev, dr. în istorie); Chestiunea agrară în contextul vieții politice din Basarabia în anul 1917 (E. Istrati, dr. în istorie); Pregătirea constituției Republicii Democratice Moldovenești (V. Popovschi, cerc. științific); Începutul mișcării legionare în Basarabia (V. Nicolenco, doctorand); Situația evreilor din Basarabia sub regimul mareșalului Ion Antonescu (A. Petrencu, dr. în istorie).*

Un alt grup de comunicări, având ca moderator pe I. Șişcanu, s-au referit la: *conducerea politică a R.A.S.S.M. (1924 – 1940) (Ch. Stratievski, membru coresp. al A.Ș.M.); Considerații privind formarea R.S.S. Moldovenești (I. Șişcanu, dr. hab. în istorie); Istoria orală – un mijloc sigur de investigare veridică a consecințelor foametei din 1946–1947 (I. Buga, dr. hab. în istorie); Corelația dintre constrângere și liber consimțământ în colectivizarea gospodăriilor țărănești din R.S.S.M. (V. Țaranov, membru coresp. al A.Ș.M.); Exploatarea solurilor în condițiile socialiste de gospodărire în R.S.S.M. (anii 50 – 80) (I. Bulmagă, dr. în istorie); Manifestările de rezistență în Basarabia postbelică (1940 – 1950) (E. Postică, doctorand).*

În sfârșit, al treilea grup de comunicări (moderator B. Vizer) au tratat probleme de strictă actualitate în stânga Prutului: *Primii pași ai Republicii Moldova spre afirmarea sa ca subiect al relațiilor economice internaționale (B. Vizer, dr. hab. în istorie); Cultura politică și partidele politice în Republica Moldova (I. Josanu, doctorand); Interdisciplinaritatea și stadiul relațiilor interetnice din ex-U.R.S.S. Câteva sugestii (I. Cașu, doctorand); Lupta lingvistică din R.S.S.M. (1940–1988) (Gh. Negru, cerc. științific); Cultura românească: 1965–1985 (N. Laiu, dr. în istorie); Finanțarea culturii în R.S.S.M. (1944–1950) (Z. Alexandreanu-Sâtnic, cerc. științific).*

Cele 38 de comunicări prezentate în cadrul celor două secții au fost urmate fiecare de interesante discuții. Este de relevat că la sesiune au participat un număr mare de doctoranzi din cadrul institutului, care și-au înfățișat astfel primele roade ale cercetărilor lor.

În general, sesiunea a fost un prilej de prezentare a preocupărilor științifice ale cercetătorilor din Institutul de Istorie din Chișinău, relevând limpede noul curs luat de istoriografia din Republica Moldova după 1991, de integrare în știința istorică românească și europeană, depășind astfel tendința spre o istorie locală fără perspectivă.

Evident, condițiile specifice de tot felul în care își desfășoară activitatea cercetătorii Institutului de Istorie de la Chișinău sunt grele și trebuie înțelese ca atare dar, fără îndoială, așa cum se manifestă în ultimii ani, ei vor trece și peste aceste greutăți obiective, aducând o tot mai temeinică contribuție la dezvoltarea istoriografiei naționale. Raportul Comisiei pentru evaluarea activității Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei pe ultimii cinci ani, semnat și de cel care face această prezentare, constituie, de altfel, un bilanț mărturie în această direcție.

Constantin Rezachevici

DESPRE ROMÂNI ÎN IZVOARELE BIZANTINE

În rândurile de față vom prezenta unele date ignorate sau insuficient tratate de cercetătorii aborigeni și străini ce se interesează de trecutul conaționalilor noștri din evul mediu trăitori fie în nordul, fie în sudul Danubiului.

Vom începe cu un izvor nebizantin care, însă, va fi confirmat ulterior de surse bizantine. În lumina ultimelor cercetări, nu Moise Chorenapi¹ este alcătuitorul *Geografiei* ce indică în stânga Dunării țara „Balak” (*Valah, Valahia*), ci renumitul savant – de asemenea armean – Anania Șirakați, trăitor în secolul al VII-lea. Deși unii specialiști au presupus că Balak este un adaos foarte tardiv, am ajuns la concluzia – bazată îndeosebi pe investigațiile reputatului orientalist A. Decei – că inserarea cu pricina în cadrul lucrării amintite nu este mai târzie de veacul al IX-lea². De altfel, sintagma *Balak* (Țara Românească) coroborează o realitate etnică din nordul fluviului, procesul de formare a poporului român și a limbii sale fiind încheiat – în linii generale – în secolele VII– VIII, cum e de acord și istoriografia națională mai nouă. Să adăugăm faptul că cea mai veche mențiune a românilor, de astă dată sud-dunăreni, se referă la „vlahorihini” (locuitorii de pe râul Rihios din Macedonia); este vorba de veacul al VIII-lea³.

Este cunoscută tendința arhaizantă a scriitorilor bizantini de a defini etnii contemporane lor cu apelative antice, ceea ce îngreunează identificarea sau recunoașterea popoarelor respective. Recent, într-un studiu, a fost comentată informația oferită de Iosif Genesios de la mijlocul secolului al X-lea⁴. Cronicarul relatează extrem de sumar o campanie a împăratului Teofil (829– 842) în Asia Mică, acesta conducând o oaste heteroclită; între combatanți apar: „slavi, huni, vandali, geți...”⁵. Comentatorul modern echivalează pe huni cu luptătorii bulgari, iar pe geți cu românii balcanici. *De facto*, lucrurile stau oarecum diferit. Dacă apreciem și cele consemnate de Leo Grammatikos, și el din veacul al X-lea⁶, vom putea conchide că *slavii* trebuie să fie bulgarii, *hunii* – ungurii dintre Don și Nipru, care obișnuiau să treacă Dunărea pustiind în împărăție, iar în etnonimul *geți*, înclinăm să descoperim, deopotrivă, români nord-dunăreni dintre care unii – sub presiunea migratorilor și a altor vicisitudini – traversau fluviul spre a ajunge în imperiu. În acest context ne gândim, întâi, la repatrierea în 836 a unui număr însemnat de „macedoneni” (aromâni), transplantați deja la 813 în stânga Istrului⁷. În al doilea rând, relevăm știrea datorată savantei Ana Comnena care specifică pentru anul 1098 năvălirile, în Imperiul bizantin, ale cumanilor și ale „dacilor” ; nu este exclus

¹ S. Brezeanu (colab.), *Originea și continuitatea românilor*, București, 1991, p. 322.

² V. V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 65– 66 (comentariu și bibliografie).

³ P. Ș. Năsturel, *Les Valaques de l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane*, în *Les Aroumains*, Paris, 1989, p. 49 (extras; cu indicații bibliografice îndestulătoare). Însăși atenția lui Eminescu a fost reținută de textul în cauză (V. V. Muntean, *Interesul lui Eminescu pentru Bizanț*, în „Altarul Banatului”, 1– 3/1995, p. 36). Pentru o ramură a vlahilor din sudul Dunării, într-o epocă mai târzie, a se vedea, în plus, Anca și Nicolae-Șerban Tanașoca, *Vlaques et Croates au XIVe–XVe siècles*, în „Revue d'Ét. Sud-Est Europ.”, 1– 2/1994, p. 123 și urm. (în continuare: RESEE).

⁴ V. Spinci, *La signification des ethnonymes des „Daces” et des „Gètes” dans les sources byzantines des Xe–XVe siècles*, „Études byz. et post-byzantines”, II, București, 1991/1993, p. 120.

⁵ *Fontes historiae Daco-Romanae*, II, Buc., 1970, p. 654– 655 (mai departe: FHDR).

⁶ *Ibidem*, p. 652– 653.

⁷ Detalii, la V. V. Muntean, *Contribuții...*, p. 66– 67.

(notează editorii colecției în cauză)⁸ „ca în cazul de față să fie cuprinși sub această denumire și românii și pecenegii din nordul Dunării”, afirmație – socotim – plauzibilă.

Într-o notă publicată în 1987⁹, pe nedrept neglijată de herodoții și filologii noștri¹⁰, bizantinistul grec din Montreal, N. Oikonomides, a adus în discuție termenul κομῆντον folosit de „greci” în secolele X și XI, precizând că este un cuvânt neolatin (rom. *cuvânt*; lat. *conventus*) provenind de la românii de la Dunărea de Jos și nu de origine pecenegă sau rusă, cum s-a crezut până deunăzi. *Inter alia* învățatul elin aduce în sprijinul aserțiunilor sale și un pasaj din opera lui Ioan Mauropos, care privește un eveniment din 1047, când pecenegii nord-danubieni au făcut incursiuni prădalnice în imperiu. Cât despre năvălitori, se menționează împrejurarea că „prin jaf și-au dobândit și țara pe care o locuiau până acum, izgonind dintr-însa pe cei ce sălășluiseră mai înainte și care erau mai slabi; față de aceștia din urmă stăpânitorii (constantinopolitani) din vechime nu și-au precupețit grija...”¹¹. Despre „localnici” (οἱ ἐγχώριον) în comparație cu noii-veniți vorbește și M. Attaliates, bunăoară¹². Cu privire la războinicii pecenegi (care vor dispărea din istorie). Oikonomides susține – utilizând și logica istorică – următoarele: „Probabil că dâșii au alungat orice autoritate politică a autohtonilor, dar ei oricum n-au înlăturat întreaga populație cu care indubitabil au fost nevoiți să se amestece. Altfel zis, n-ar fi nimic surprinzător dacă existau români amestecați în armata pecenegă de care pomeneste Skylitzes (cronicar bizantin, n. n.), cu atât mai mult că prezența unor atare valahi în dreapta Dunării, în Bulgaria și în restul Peninsulei Balcanice este bine cunoscută”¹³.

Relativ – acum – la cele istorisite de Kekamenos legat de anul 1066, nu de mult am operat îndreptările necesare respingând alegația cercetătoarei G. Cankova-Petkova, conform căreia *besii-bisenii* ar fi valahi sau poate chiar bulgari și nu pecenegi¹⁴. Demnă de remarcat este legătura pe care o stabilește istoricul bizantin între vlahii din vremea sa și dacii lui Decebal de odinioară.

Alt autor bizantin, Teodor Prodromos (sec. XII) înregistrează și faptele de vitejie ale bazileului Ioan al II-lea Comnenul, între care stăvilirea atacului maghiar din vecinătatea Belgradului în 1128; acolo au participat și *daci*, adică români transilvăneni, după cum punctează tocmai traducătorul fragmentului prodromic¹⁵. Ioan al II-lea, cu armata sa, va străbate și Banatul. De altminteri și în anul 1176, la Miriokephalon, în fruntea contingentului său va lua parte la lupte – alături de bizantini – însuși voievodul Ardealului¹⁶.

Considerăm exagerată localizarea *nu* pe teritoriul actual al României¹⁷ a „vlahilor” lui I. Kinnamos de la 1166: „mulțime mare de vlahi despre care se spune că sunt colonii de demult ai celor din Italia”¹⁸. În acel an, Manuil I Comnenul a conceput o nouă stratagemă: dintr-o parte obișnuită, anume din Thema Sirmium, a trimis la Dunăre un general spre a crea o diversiune. Un alt strateg a primit poruncă să se îndrepte contra ungarilor dinspre zona Mării Negre. Pentru că expediția antumaghiară a purces din est, se poate accepta ideea că vlahii sau românii au fost recrutați

⁸ Al. Elian și N. Ș. Tanașoca, FHDR, III, Buc., 1975, p. 116 și 117 (n. 91).

⁹ N. Oikonomides, *Des Valaques au service de Byzance?*, în RESEE, 2/1987, p. 187–190.

¹⁰ H. Mihaescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Buc., 1993, p. 56. Să se vadă și Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin, 1958, p. 163.

¹¹ FHDR, III, p. 4–5.

¹² I. Banea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, III, Buc., 1971, p. 137.

¹³ N. Oikonomides, *art. cit.*, p. 189.

¹⁴ V. V. Muntean, *Contribuții...*, p. 68–69.

¹⁵ FHDR, IV, p. 71, n. 4.

¹⁶ Gy. Moravcsik, *Studia Byzantina*, Budapesta, 1967, p. 309–310.

¹⁷ S. Brezeanu, *op. cit.*, p. 324.

¹⁸ FHDR, III, p. 238–239.

pentru oastea imperială din Paristrion-Dobrogea. Ce îl va fi determinat pe comandantul armatei spre această măsură?! Posibil va fi meditat că noii înrolați îi vor fi de un real folos în parcurgerea regiunilor cu populație ce glăsuia aceeași limbă, având deci obârșia comună. Temerara acțiune militară a izbutit, pe urmă s-a repetat însă pe o rută și mai ocolită.

La fel datând din veacul al XII-lea, am introdus în circuitul științific – în 1990 – un text ce aparținuse patriarhului ecumenic Mihail Anchialos (1170– 1178) și care se raporta la români, la cei de la Dunarea bănățeană în special¹⁹. Extrasul, din nefericire – cu toate că a fost imprimat încă în 1961 – a rămas necunoscut specialiștilor noștri sau chiar dacă l-au folosit în ultimul timp, i-au dat o interpretare eronată. Am demonstrat (cred, convingător) că „Dakes” nu semnifică *sârbi*²⁰, ci îi desemnează pe românii nord-dunăreni.

Cu scurgerea secolelor, evident, informațiile privitoare la românii medievali – viețuitori de o parte și de alta a Dunării – se înmulțesc satisfăcător. În încheiere, vom aminti doar o singură relație scrisă, ocolită nejustificat de istoricii actuali. Știrea am preluat-o de la umanistul de sorginte greacă Dimitrie Chalkokondilas, trimis ca ambasador la Curtea de la Suceava în jurul lui 1455. El constata cu plăcere că locuitorii acelor ținuturi cuvântau „în chipul vechi al romanilor” (*antiquo more romano loquentes*)²¹.

Cele prezentate mai sus destul de succint sunt numai câteva aspecte din cronica acestui pământ, limpezite într-o măsură apreciabilă prin contribuția unor autori „greci”, încât considerațiile acad. Al. Elian privind acest gen de izvoare, din 1975, rămân și azi irecuzabile: „Oricât de lacunare sau de ambigue ar fi datele pe care le cuprind, acestea sunt în genere cu mult mai bogate, mai coerente și mai veridice decât cele furnizate de alte surse narative contemporane, apusene, est-europene sau orientale. În lumina acestor izvoare, mai ales, s-a discutat problema continuității poporului român pe teritoriul pe care-l ocupă ca descendenți direcți și statornici ai celor mai vechi «oameni ai pământului» din acest spațiu geografic”²².

V. V. Muntean

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN POLONIA

În perioada 14– 26 iunie 1996, am efectuat un stagiul de documentare în Polonia, în cadrul programului de schimburi convenit între Academia Română și Academia Polonă de Științe. Am efectuat munca de documentare la Cracovia, la Biblioteca Jagellonă și în bibliotecile unor institute. Am avut posibilitatea să consult un mare număr de cărți și periodice publicate în Polonia, dar și în alte țări, care sunt în legătură cu domeniul meu de cercetare și care nu se află în bibliotecile din România.

¹⁹ V. V. Muntean, *Contribuții...*, p. 69– 70.

²⁰ Supoziția lui V. Spinei, *stud. cit.*, p. 124– 125.

²¹ Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare* (sub red. M. Berza), București, 1964, p. 155, n. 1; idem, *Români despre bizantini, bizantini despre români*, în „Lumea Bizanțului” (coord. C. Popișteanu), București, 1972, p. 150.

²² În FHDR, III, p. VII.

M-au interesat înainte de toate probleme legate de istoria Bisericii în Europa Centrală și de Est în secolele XIII– XV și misiunea catolică în rândul popoarelor ortodoxe din regiune. Am putut studia bogata literatură istorică poloneză, mai veche sau mai nouă, asupra istoriei ordinelor dominican și franciscan în Regatul polono-lituanian și asupra realităților confesionale din Halici. Realitățile confesionale din această provincie și politica confesională aplicată aici de statul catolic sunt importante pentru înțelegerea unor momente din istoria confesională a Principatelor Române în acea perioadă. Semnificativ este faptul că Moldova s-a aflat în aria de acțiune a dominicanilor și franciscanilor poloni. M-am documentat, de asemenea, asupra raporturilor politice dintre Regatul polono-lituanian și Moldova și Țara Românească în secolele XIV– XV. Informația acumulată în timpul acestui stagiu de documentare o voi folosi în studiile pe care le am în lucru sau pe care le intenționez în viitorul apropiat.

Stagiul de documentare la Cracovia a fost precedat de participarea la Conferința internațională cu tema „The Contexts of Conflicts. The Past and the Present of Nationalities in Central and South Eastern Europe”, organizată de Institutul de istorie al Universității din Poznań la 10–12 iunie a. c. În cadrul acestei conferințe am prezentat o comunicare despre „Țiganii din România în timpul celui de-al doilea război mondial”. Textul comunicării va fi publicat în „Balcanica Posnaniensis”.

Stagiul în Polonia mi-a permis să cunosc istoriografia poloneză, cu preocupările ei actuale, și numărul mare de publicații apărute în ultimii ani. Am avut ocazia să cunosc sau să reîntâlnesc mai mulți istorici poloni. Stagiul în Polonia mi-a prilejuit, de asemenea, vizitarea muzeelor și monumentelor din Cracovia și împrejurimi, dar și Poznań și Lublin, ca și cunoașterea unor aspecte interesante ale societății poloneze actuale.

Viorel Achim

NOTE ȘI RECENZII

POMPILIU TEODOR, LIVIU MAIOR, NICOLAE BOCȘAN, ȘERBAN POLVEREJAN, DORU RADOSAV și TOADER NICOARĂ, *Memorandul. 1892 – 1894. Ideologie și acțiune politică românească*, ed. a 2-a, Edit. „Progresul Românesc”, București, 1994, 346 p.

În cadrul manifestărilor prilejuite de aniversarea centenarului Memorandului și a procesului său politic, la București a văzut lumina tiparului volumul intitulat sugestiv: *Memorandul 1892 – 1894. Ideologie și acțiune politică românească*. Această aniversare nu trebuie uitată și, de aceea, diferite instituții și publicații au organizat comemorarea care i se cuvine, ca un „memento” la sfârșitul secolului trecut.

Istoria Memorandului este analizată în relație cu istoria Transilvaniei sub dualismul austro-ungar. În *Cuvânt înainte*, Ion Rațiu reproduce cuvintele nemuritoare rostite de dr. Ion Rațiu: „Ceea ce se discută aici, domnilor, este însăși existența poporului român. Existența unui popor nu se discută, se afirmă. De aceea, nu ne e în gând să venim înaintea D-Voastră să dovedim că avem dreptul la existență. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața D-voastră, nu putem decât să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să ne risipească ceea ce un popor are mai scump: legea și limba. De aceea, nu mai suntem aici acuzați, suntem acuzaatori!”.

(p. III). Volumul analizează succesiv, în capitole distincte: I. *Petiționalismul românesc*; II. *Geneza Memorandului*: a) Geneza Memorandului; b) Ideile Memorandului; c) Acțiunea și procesul Memorandului. Ecouri interne și internaționale; III. *Ideile la origini*: a) Mișcarea națională în secolul al XVIII-lea; b) De la Supplex Libellus la 1848: istorie și politică; c) De la revoluția din 1848 la dualism (1848 – 1865); IV. *Evoluții politice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*: a) Dualismul și politica sa națională; b) Ideologia politică a Memorandului; c) De la Memorand la Marea Unire. Evoluția discursului politic.

Această ediție, întregită cu un *studiu inedit* al istoricului Liviu Maior și cu *textul Memorandumului*, în *Anexă*, este însoțită de fotografii și facsimile din documentele vremii.

Referindu-se la însemnătatea apariției primului cotidian românesc „Tribuna”, la 14–26 aprilie 1884, Liviu Maior relevă: „„Tribuna” și aderenții săi au susținut programul Partidului Național, au dinamizat mișcarea națională, fiind în perioada ce va urma promotorul principal al Memorandului” (p. 264).

Lucrarea se adresează deopotrivă istoricilor, profesorilor de istorie, elevilor și studenților, tuturor celor ce le este scumpă istoria neamului românesc.

Volumul ar merita să fie tradus, la fel ca și Memorandumul, în limbi de largă circulație internațională, pentru a contracara falsurile străine ale istoriei naționale și a afirma obiectiv ideile românești privind istoria milenară a românilor de pretutindeni.

Ioan Babici

R. DARCY, RICHARD C. ROHRS, *A Guide to Quantitative History*, Prager Publishers, Westport/Connecticut/London, 1995, 323 p.

Lucrarea lui Darcy și Rohrs se adresează în primul rând istoricilor fără o pregătire matematică prealabilă, în scopul de a-i introduce în analiza statistică a datelor. Astăzi, calculatorul face cea mai mare parte din prelucrarea statistică a datelor istorice, pachetele de programe specializate în acest sens demonstrând că cea mai sofisticată analiză statistică poate deveni ușor accesibilă. Autorii nu-și propun să explice ce înseamnă statistica, când trebuie folosită, care îi sunt posibilitățile și limitele, ei îl conduc doar pe cititor în universul tehnicilor statistice de bază, motivând și explicând calculele, urmărind ca istoricul să dobândească mai multă încredere în a folosi și interpreta statistic datele cantitative de care adesea dispune.

Lucrarea debutează printr-o succintă analiză a motivelor care au determinat introducerea metodelor statistice în cercetarea istorică. Tradițional, istoricii consideră sursele narative ca fiind ideale. Documente diverse, jurnale, scrisori, me norii sunt principalul lor material de studiu. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Frederick Jackson Turner și alții au folosit în cercetările lor și surse nenarative. Suplimentând metodologia tradițională cu tehnici de statistică matematică, geografie, economie, sociologie și istorie politică, ei au analizat manual, cu mîgălă și trudă, datele cantitative. Desigur, după standardele actuale, munca lor este elementară, deși unii au manifestat un grad remarcabil de sofisticare pentru posibilitățile existente atunci. Începând din 1929, școala de la Annale, militând pentru o analiză complexă a „întregii activități umane”, a adus în discuție noi surse și metode. Istoricii americani au primit provocarea, explorarea surselor cantitative devenind însă uzuală abia în anii '50. Inițial, cei care și-au îndreptat atenția spre metodele altor discipline au fost cei preocupați de istoria economică sau de istoria politică. Treptat, s-a format o adevărată rețea de cercetători care pledau pentru dezvoltarea studiului cantitativ al istoriei, pentru o cercetare sistematică, în care testarea ipotezelor și adoptarea, cu un risc precizat de eroare, a concluziilor cu caracter generalizator, să ia locul interpretărilor, uneori subiective, bazate exclusiv pe documente narative. Lee Benson afirma chiar că, în viitor, istoricii vor fi cei implicați în primul rând în descoperirea unor legi generale ale comportamentului uman.

În promovarea acestei direcții noi de cercetare, un rol de seamă a avut Universitatea Iowa, deși Allan Bogue, membru al ei în acea vreme, a negat existența unei „școli Iowa” de cuantificare. Incontestabil însă, contribuțiile câtorva dintre membrii departamentului de istorie al Universității Iowa în cercetarea cantitativă a istoriei sunt remarcabile.

Desigur, confruntarea dintre adepții noii metodologii și „tradiționaliști” continuă și astăzi. Valoarea metodei statistice și contribuția calculatorului, măcar în stocarea și analiza surselor cantitative de mare volum, rămân de necontestat.

Autorii lucrării pe care o semnalăm cititorilor „Revistei istorice”, R. Darcy și Richard C. Rohrs, nu se numără printre partizanii metodelor statistice sofisticate, convingerea lor fiind că de cele mai multe ori proceduri statistice uzuale, corect utilizate, conduc la rezultate valoroase din punct de vedere istoric.

Metodele și exemplele prezente în carte sunt riguros explicate, calculele sunt pas cu pas duse la bun sfârșit, nu pentru că s-ar recomanda cititorului efectuarea lor manuală, ci pentru că logica procedurilor statistice devine mult mai ușor de perceput prin prisma calculului, fiind esențial să se înțeleagă cum s-a ajuns la un rezultat sau altul.

Pe parcursul a zece capitole sunt prezentate metode statistice comune, cu aplicațiile lor (cap. 2: „Organizing Variables for Analysis and Sampling Historical Data”; cap. 3: „Simple Descriptive Statistics”), dar și alte metode, mai puțin utilizate în istorie; (cap. 4: „Inferential Statistics: The Basics of Probability, Distribution, Significance Testing and Confidence Intervals”; cap. 7: „Analysis of Variance”; cap. 8: „Regression Analysis”).

Lucrarea nu se dorește a fi exhaustivă, rezultatul trecerii detaliate în revistă a tuturor tehnicilor statistice disponibile sau în mod curent aplicate în istorie fiind o adevărată enciclopedie. Cele expuse în cartea lui Darcy și Rohrs pot fi lesne completate, de către cei interesați, prin parcurgerea altor lucrări de profil sau a periodicelor specializate pe aplicarea metodelor cantitative și a calculatorului în istorie (*Historical Methods, Historical Social Research, sau Histoire & Mesure*, pentru a menționa doar câteva).

O lucrare de statistică, analiză a datelor și metode cantitative în general, poate avea diverse forme în expunerea problemelor. Demonstrațiile matematice, deși logice, rămân de cele mai multe ori de neînțeles celor fără o pregătire de specialitate suficientă. Chiar dacă sunt înțelese, lipsa exemplificării modului concret de aplicare al uneia sau alteia dintre metode la cercetarea istoriei creează senzația de arid, nu sugerează valabilitatea procedurii respective în analiza și interpretarea cantitativă a fenomenelor istorice. În mod frecvent, lucrările prezintă tehnici statistice fără a specifica de ce și când pot fi utile cercetării istoriei.

O abordare total opusă este aceea a „rețetelor”. Această alternativă prezintă de cele mai multe ori metoda redusă la o formulă însoțită de descrierea verbală a cum și în ce condiții poate fi folosită o anumită tehnică statistică. Istoricul are senzația că aplicând întocmai cele citite într-o situație asemănătoare celei din exemplu, rezultatele și interpretarea lor vor fi cu siguranță corecte, mai ales dacă folosește și unul dintre pachetele de programe specializate în analiza statistică a datelor, ceea ce nu este întotdeauna adevărat.

Lucrarea de față caută să găsească o cale de mijloc între o abordare pur matematică și un „rețetar”. Autorii reușesc să explice circumstanțele istorice care au condus la dezvoltarea fiecărei proceduri statistice în parte, calculele aferente ei, iar exemplele istorice concrete ilustrează în detaliu analiza statistică a datelor și interpretarea de natură istorică a rezultatelor. Cunoștințele de matematică de care are nevoie cititorul nu depășesc nivelul algebrei de liceu și, urmărite cu răbdare, chiar demonstrații ale unor metode mai elaborate devin accesibile istoricului. Astfel, acesta dobândește încredere în capacitatea sa de a înțelege și aplica metodele cantitative în studiul istoriei.

Desigur, multe din calculele prezente în carte sunt plicticoase și obositoare, desigur există și alte metode mai simple prin care se poate ajunge la aceleași rezultate. Pachetele de programe specializate, cum ar fi SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) și SAS (*Statistical Analysis System*) sunt acum accesibile nu numai pe calculatoarele de mare putere, dar și pe calculatoarele personale, iar calculatoarele de buzunar pot furniza rezultate atunci când datele nu sunt prea numeroase. Oricum, demersul lui Darcy și Rohrs este menit să creeze istoricului o ușurință în înțelegerea metodelor statistice, stimulându-i în același timp capacitatea de corelare adecvată a metodei cu fenomenul istoric studiat.

Lucrarea conține și câteva proceduri statistice care nu sunt încă incluse în pachetele statistice standard de programe și ale căror calcule nu pot fi ușor duse la bun sfârșit cu un calculator de buzunar. În aceste situații, autorii propun programe proprii scrise în limbajul de programare BASIC, cel mai des implementat pe calculatoare personale. Dacă este necesar, cei interesați pot transcrie aceste programe în alte limbaje, mai sofisticate.

Dată fiind varietatea calculatoarelor și a softwareului existent astăzi, Darcy și Rohrs evită să se refere la un hardware sau un software anume. Interesul este acela de a-l face pe cititor să înțeleagă esența metodelor statistice care-i stau la îndemână, fiind apoi capabil să aleagă singur din mulțimea hardului și a softului existent.

Scopul lucrării este cu siguranță cel practic. Prezentarea unor căi alternative de rezolvare a problemelor metodologice, punctarea avantajelor și a dezavantajelor fiecărei metode, recomandările specifice fac din volumul prezentat o introducere în folosirea statisticii matematice și a calculatorului în cercetarea istoriei, necesară celor interesați în aplicarea noii metodologii, dar și celor care doresc doar să înțeleagă și să utilizeze rezultatele obținute în acest domeniu.

Irina Gavrila

GHEORGHE DUMITRAȘCU, CORNELIU TAMAȘ, *Râmnicul medieval. Studiu și documente*, Edit. Conphys, Rm. Vâlcea, 1995, 183 p.

Publicarea exhaustivă a documentelor interne, emise atât de cancelariile domnești din țările române, cât și de persoane particulare, rămâne, în pragul mileniului III, încă un deziderat pentru istoriografia românească. În aceste condiții, apariția culegerii de documente *Râmnicul medieval ...*, întocmită de Gheorghe Dumitrașcu și Corneliu Tamaș, contribuie într-o mare măsură la îmbogățirea informației ce stă la baza oricărui demers științific și la o mai bună cunoaștere a materialului documentar din diversele fonduri arhivistice.

Volumul de față cuprinde un număr de 350 de documente ce acoperă intervalul 1388 – 1820, dintre care 238 sunt inedite. Un număr de 137 de documente au fost redată integral; cele ce au fost deja publicate în cunoscutele colecții *D.I.R.*, *D.R.H.* sau în alte culegeri de documente, precum și cele provenind din fondul Tribunalului jud. Vâlcea au fost redată în formă de regist sau mențiune. De asemenea, uriașul fond documentar referitor la orașul Râmnic în perioada evului mediu a impus autorilor selectarea materialului, în volum fiind inserate numai acele documente ce se referă strict la oraș și teritoriul actual al municipiului. Nu au fost cuprinse actele în care apar întâmplări martori din oraș sau cele în care deși figurează episcopul de Râmnic, nu se specifică localitatea.

În afara documentelor, volumul mai cuprinde: *Cuvânt înainte* (prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu), *Studiu introductiv*, *Notă asupra ediției*, *Prescurtări*, *Bibliografie*, *Lista scriitorilor actelor* (întocmită de prof. dr. Veronica Tamaș), *Indice de nume* (întocmit de prof. dr. Costel Iordăchiță), *Indice de materii* (întocmit de prof. dr. Veronica Tamaș), *Glosar, rezumat* (în limba engleză și franceză), precum și o listă cuprinzând cărți despre orașul Râmnic.

Prin numărul mare de documente și regeste, care acoperă o perioadă de aproape cinci secole, lucrarea oferă informații complexe asupra evoluției administrative și teritoriale a orașului, constituirii marilor domenii mănăstirești (având în vedere că în această zonă s-au aflat unele dintre cele mai vechi lăcașe de cult din Țara Românească – Cotmeana, Cozia) și evidențiază aspecte ale vieții economico-sociale, politice, spirituale etc.

Importanța și intensă activitate economică a orașului, plasat avantajos pe drumul comercial ce făcea legătura cu Transilvania, se reflectă atât prin numărul mare de tranzacții și de negustori menționați în documente, cât și prin varietatea monedelor și mărimea sumelor vehiculate.

Aspecte interesante sunt reliefate și în ceea ce privește viața spirituală a locuitorilor din această zonă. În acest sens, am reținut două documente considerate ca fiind relevante pentru diversele ritualuri și viața religioasă. În primul document, datând din 1675, martie 9, o anume Stana, soția lui Lațcu din Râmnic „trecând câțiva vreme”, cere episcopului Ștefan „cum să-l dezgroape și să-l caute”. Dând curs rugăminții acesteia, „sfînția sa l-au dezgropat și l-au căutat, și l-au slujit a doua oară, precum s-au căzut”¹. Cel de-al doilea document, datând din 1712, decembrie 6, este diata ieromonahului Paisie, proegumen la Cozia, care socotind că „viața omului este scurtă și neștiut este ceasul morții” și temându-se să nu se lipsească „de cele veșnice pentru agoniseala celor netrebnice pământești” donează bunurile sale Episcopiei de Râmnic². Recunoașterea rolului Bisericii ca una din principalele instituții ale statului și al clerului reiese foarte clar și din faptul că Episcopia Râmnicului este menționată în 87 de documente din totalul celor 350 (25%).

Socotim inutil să continuăm a prezenta multitudinea aspectelor care sunt reliefate de documentele cuprinse în prezentul volum. În cele ce urmează, ne vom referi la unele probleme specifice tehnicii de editare a documentelor. Deși în *Nota asupra ediției* se precizează că acestea au

¹ Gheorghe Dumitrașcu, Corneliu Tamaș, *Râmnicul medieval. Studiu și documente*, Rm. Vâlcea, 1995, doc. nr. 104, p. 104–105.

² *Ibidem*, doc. nr. 257, p. 114–115.

fost publicate după principiile de editare a colecției „*Documenta Romaniae Historica*”, din analiza atentă a diverselor aspecte, reiese că, în foarte multe cazuri, dorința autorilor a rămas doar în stadiul de intenție. Un prim aspect îl reprezintă cel al incorectitudinii indicațiilor privind depozitul și fondul în care se găsesc documentele. Este cazul documentului din 1389, septembrie 4, unde fondul de păstrare al acestuia este greșit redat³. Aceeași situație și în cazul actului din 1622, noiembrie 5, unde se face trimitere la fondul *Bibliotecii Academiei R.S.R.*⁴ (în realitate, aceste documente au fost transferate în anii '70 la DGAN, devenind fondul *Documente Istorice*, în treacăt fiind spus, în 1995 nu credem că mai exista Acad. R.S.R.). Neclară este și situația actului din 1487, septembrie 5, unde se fac trimiteri la mai multe depozite⁵, în realitate, este vorba de o copie, aspect neprecizat, ce cunoaște mai multe variante).

Supărătoare sunt și inconsecvențele în ceea ce privește folosirea diverselor abrevieri, atât în cazul trimerilor bibliografice, cât și în cel al fondurilor arhivistice. Vezi în acest sens, situația de la p. 34, unde întâlnim trei variante pentru același fond și două variante pentru aceeași trimitere bibliografică.

Defectuoasă ni se pare și procedura folosită de autori pentru a preciza diferitele aspecte ce țin de starea de conservare a documentului. Conform normelor *D.R.H.*, invocate de altfel și în *Nota asupra ediției*, omisiunile, lacunele, petele, locurile rupte sau albe etc. sunt semnalate în text prin paranteză, iar prin note de subsol se indică natura acestora⁶ (și nu se inserează în textul documentului, cum s-a procedat în lucrarea de față).

Unele greșeli, care s-ar putea datora și procesului de tipărire, apar și în ceea ce privește datarea unor documente; fie avem situații în care data lipsește în întregime⁷, fie este redată greșit⁸.

De asemenea, considerăm gratuite intervențiile editorilor în sensul modernizării limbii documentelor prin articularea unor substantive⁹ sau întregirea unor forme lexicale arhaice specifice limbii române (ex: nime(*nea*)¹⁰, (*în*)voit¹¹ etc.).

Greșit este și modul de redare al unor cuvinte ce apar în textul documentelor sub formă prescurtată; este vorba de cuvintele religioase, titlul domnului și al dregătorului, lunile anului, monedele, județele ș.a. Conform normelor *D.R.H.*, în asemenea cazuri întregirea se face *tacit*, avându-se în vedere că acestea sunt prescurtări consacrate, intrate în uz și aveau o singură formă posibilă¹². Confuz este și modul în care autorii folosesc parantezele rotunde și pe cele pătrate în cazul întregirii unor asemenea cuvinte (vezi cazul cuvântului *căpitan*¹³), fără a se specifica în vreun fel, cărui fapt se datorează această situație.

O anumită inconsecvență se observă și în cazul transcrierii unor nume de persoane. În acest sens, amintim cazul lui Ștefan *Pârșcoveanu* (forma corectă, deoarece metateza consoanelor lichide, de influență slavonă, întâlnită în scrierea chirilică este redată urmărindu-se ordinea sunetelor din limba română), care apare fie *Prâșcoveanu*¹⁴, fie *Pâșcoveanu*¹⁵.

³ *Ibidem*, doc. nr. 2, p. 22.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 47, p. 31.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 8, p. 23.

⁶ *Documenta Romaniae Historica*, seria B (*Țara Românească*), vol I (1247 – 1500), București, 1966, vol. întocmit de P. P. Panaitescu și Damaschin Mioc, p. X.

⁷ *Râmnicul medieval*, doc. nr. 28, p. 27.

⁸ *Ibidem*, doc. nr. 185, p. 81-82; doc. nr. 216, p. 95.

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 69, p. 35-36.

¹⁰ *Ibidem*, doc. nr. 75, p. 38.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 116, p. 53.

¹² *D.R.H.*, B, vol. I, p. XII-XIII.

¹³ *Râmnicul medieval*, doc. nr. 185, p. 82; doc. nr. 195, p. 86.

¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 266, p. 119.

¹⁵ *Ibidem*, p. 153, s.v.

Referitor la *indicele de nume* (întocmit de prof. dr. Costel Iordăchiță), menționăm că în foarte multe cazuri lipsesc trimiterele la numărul documentului, ceea ce face aproape imposibilă detectarea persoanei sau topicului al căror nume este redat în indice și a contextului în care acestea apar (ex: *Ciorăști, Muja, Poienari, Porumbaru Vasile* etc., toate s.v.). Inadvertențele apar și în cazul modului de indexare a unor nume de persoane; astfel, numeroase sunt situațiile în care acestea nu sunt indexate sub indicativul patronimic, ci sub cel onomastic. De exemplu, amintim cazul lui Radu Goran indexat s.v. *Radu* în timp ce un Șerban Rătescu, pitar, este indexat s.v. *Rătescu*. Întâlnim situații în care aceeași persoană este indexată sub ambele indicative, patronimic și onomastic; vezi în acest sens, situația deja menționatului Ștefan Pârșcoveanu, indexat atât s.v. *Ștefan* (trimiterea la numărul documentului este greșită), cât și sub patronimicul *Pârșcoveanu*.

Semne de întrebare ridică și indexarea unui popa Grigore din Râmnic, menționat într-un document din 1812, iunie 17¹⁶, s.v. *Popa*, pe când un popa Vasile Ludorman Gvardian, egumenul mănăstirii franciscanilor, menționat într-un document din 1813, august 28¹⁷, este indexat s.v. *Vasile*.

Defectuos este și modul în care au fost indexați membrii familiei Cantacuzino; astfel, în timp ce Iordache Cantacuzino din Moldova, mare logofăt, este indexat s.v. *Cantacuzino*, domnitorii Șerban și Ștefan, din aceeași familie, apar sub indicativul onomastic (în cazul lui Șerban voievod acesta, dintr-o greșală de corectură, apare inclus s.v. *Șafarica*). Situația pare cu atât mai inexplicabilă dacă avem în vedere că ambii domnitori sunt menționați în documente cu numele de familie¹⁸.

Procesului de tipărire s-ar putea datora și prezența unor forme corupte ce apar în *indicele de materii*; de ex. *medelnice* în loc de *medelnicer*, *unghi* în loc de *ughi* (toate s.v.).

În ceea ce privește *glosarul*, subliniem existența mai multor tipuri de incorectitudini. În primul rând, constatăm prezența unor explicații incorecte a unor termeni (ex. *aspru* = *monedă grecească de argint*, în realitate monedă otomană din argint, ce a avut ca model o mai veche monedă bizantină din argint, αλφροχ = alb¹⁹). În al doilea rând, pe de o parte, sesizăm prezența unor termeni intrați în vocabularul comun (ex.: hotar, poruncă), iar pe de altă parte, neîncluderea unor cuvinte ce ar fi necesitat o explicație (ex.: *mumbasir* = funcționar otoman împuternicit cu ducerea la îndeplinire a unor ordine; executor, în sens juridic²⁰).

Soluția inserării în glosar a termenilor de origine slavă intrați în uz nu o considerăm ca fiind cea mai potrivită; normal ar fi fost ca aceștia să fie ordonați într-o listă separată.

În final, trebuie precizat faptul că diversele aspecte asupra cărora am atras atenția nu au rolul de a descuraja asemenea inițiative, ci de a sublinia necesitatea respectării unor norme științifice, în special în cazul editării unor instrumente de lucru. De aceea, trebuie apreciat efortul autorilor de a identifica, ordona și edita prezentul volum de documente, sperând că exemplul acestora să fie urmat și de alți cercetători, pentru o mai bună valorificare a fondurilor arhivistice locale.

Gheorghe Lazăr

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 314, p. 127.

¹⁷ *Ibidem*, doc. nr. 317, p. 127.

¹⁸ *Ibidem*, doc. nr. 214, p. 95; doc. nr. 154, p. 67; doc. nr. 262, p. 117–118.

¹⁹ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. Ovid Sachelarie, Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 29.

²⁰ H. Tiktin, *Rumanisch Deutsches Worterbuch*, Bukarest, 1910, s. v.

ANASTASIE IORDACHE, *Ion I.C. Brătianu*, Edit. Albatros, București, 1994, 590 p.

A face o prezentare despre una dintre personalitățile de referință din istoria românilor, ancorat într-o perioadă de excepție, de consolidare a independenței și de reîntregire a neamului, este o încercare deosebit de îndrăzneală a autorului și în același timp o reușită deplină.

S-a scris mult despre această personalitate (între ultimele lucrări, vezi: Ioan Scurtu, *Ion I.C. Brătianu*, Edit. Museion, București, 1992). Toți sau aproape toți cei care au comentat această temă sunt de acord că avea o vocație nativă de conducător. Adorat de colaboratori, atacat vehement de adversari, Ion I.C. Brătianu a fost convins că are de jucat un rol în istoria României, urmărindu-și cu perseverență și încredere destinul politic.

Din tot ce s-a scris până acum despre această personalitate, cartea cercetătorului de deosebită probitate științifică care este Anastasie Iordache reprezintă o monografie cu totul aparte. În primul rând și în mod firesc, nu este analizată numai o personalitate, ci o întreagă perioadă istorică românească, cu momentul de vârf care a fost Marea Unire din 1918 și cu măsurile ulterioare liberale care au consolidat actele de la 27 martie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918.

Autor al mai multor monografii (între care și a lui D. Brătianu), Anastasie Iordache este cercetătorul și analistul profund, care reușește să atragă cititorul și specialistul în aceeași măsură prin sinteză și cumpănire, printr-un deosebit patriotism. Ultima sa carte pe care o prezentăm și o recomandăm este una dintre cele mai reprezentative.

Lucrarea este structurată în 11 capitole, întregite de un indice de persoane și câteva ilustrații (păcat de calitatea grafică a reproducerilor) și conține 590 pagini.

Primul capitol tratează pe larg copilăria, studiile în țară și străină. În i tand pe edu a a, pe rolul părinților Ion și Pia Brătianu, autorul subliniază: „T și copiii B tianu au ben f t d armonia dominantă în familie, rezultat al unei perfecte înțel geri între părinți fi chiar ș e m dificile mom nte ale vieții lor ... Intim ataș a v eției de familie, în stransă tură spirit u cu ce aparține sublim și înălțător poporului său, cu imaginea adânc i ti ărită a pai rlo n d a Florica (azi Ștefănești – n.n.), Ionel s-a desprins cu mare difi cultate spre a se in ta u îndelungat sejur, printre străini” (p. 24).

Prezentând cu multe amănunte semnificative începutul studiilor r în cap tala Franței, greutățile întâmpinate, studiile la Liceul Sainte Barbe, pregătirea pentru examenul de admitere la Școala Politehnică, corespondența cu familia și în primul rând cu tatăl său, Ion I. C. Brătianu, și alte întâmplări, autorul se oprește mai mult la reușita sa de la Școala Politehnică și a obținerii diplomei de inginer în specialitatea drumuri și poduri. La Paris, el a primit între altele și vizita lui Anghel Saligny cu care s-a dus împreună la Conservatorul de arte și meserii: „A sta cu el câțva timp, scria el mamei sale, e mai instructiv decât lectura multor cărți” (p. 38).

Debutul în viața politică al tânărului inginer a fost primit cu multă neîncredere și chiar cu ură de opoziție, vezi mai ales caracterizarea făcută de C-tin Argetoianu (p. 52–53). „Dar conduita morală și întreaga formațiune intelectuală ale tânărului Ion I. C. Brătianu stau mărturie unei personalități de excepție ... Ponderat și echilibrat sufletește, cu un acut simț al datoriei, cu convingeri temeinice despre necesitatea asanării moravurilor politice, Ion I. C. Brătianu își contura firesc și sigur puternica sa personalitate, în împrejurările unor moravuri politice labile tributare unor vechi întreprinderi perpetuate din timpul vechiului regim absolutist de tip oriental” (p. 53).

Intrat în Parlamentul României, ca deputat, Ion I.C. Brătianu nu putea rămâne prea multă vreme în afara formațiunii guvernamentale. Intrat în guvernul condus de D.A. Sturdza, Ion I.C. Brătianu își îndeplinește cu binecunoscuta-i conștiinciozitate și corectitudine atribuțiile ce-i reveneau. „Știu că numele pe care îl port e principalul titlu; departe însă de a regreta aceasta, văd în el un îndemn puternic și un învățământ pentru toți căci dovedește că societatea românească, oricari

i-ar fi șovăielile aparente, știe să prețuiască serviciile aduse și-și poartă recunoștința chiar asupra fiilor acelora care au binemeritat”.

Ion I.C. Brătianu, subliniază autorul (la p. 75) considera eronat să acorde străinilor monopolul unor producții interne, partidul său concepând altfel dezvoltarea economică a țării. „Indiscutabil că orice forțe individuale se pot desvolta în limita și sub ocrotirea legilor existente, dar cea mai deosebită solicititudine a statului trebuie să meargă mai ales către acele întreprinderi cari asociază capitalul cu munca, cari asociază unealta cu capitalul. Protecțiunea statului e mai ales indispensabilă celor mulți și slabi, cari propriile lor forțe nu pot duce singuri lupta economică cu cei mari și cei puternici; și în această direcțiune e îndreptată organizațiunea statelor moderne”. În continuare, Anastasie Iordache narează câteva aspecte din viața intimă a lui Ionel Brătianu, căsătoria cu Elisa Știrbei, aprecierile reginei Maria care-l socotea „deosebit de fermecător”.

În lucrare sunt redată și alte calități ale lui Ionel Brătianu, legate de anumite evenimente. Ion I.C. Brătianu nu se distingea prin dese sau repetate discursuri, dar atunci când apărea la tribună onora condiția de om politic și de stat răspunzător deopotrivă cu membri partidului sau ai guvernului de corecta prezentare a faptelor și evenimentelor, concordante cu cele mai legitime aspirații de progres, în toate domeniile vieții sociale, dar mai ales în cel economic, atât de necesar, căci condiționa evoluția generală. Democratizarea fără progresul economic nu avea sorți de izbândă decât la vârf, adică la nivelul celor care dispuneau de ceva avere. A pătrunde în profunzime cu consecințe favorabile și de durată, era tot ce urmărea Ion I. C. Brătianu prin noua orientare dată doctrinei liberale. Studiile îndelungate în capitala Franței, vizitele efectuate în diverse regiuni industriale și agricole în Occident îi creaseră convingeri temeinice că nu este posibil o țară bogată cu oameni săraci, că democrația devine un proces greoi și anevoios în rândurile unui popor aflat în stare de înapoiere (p. 84-85).

În acest capitol, Anastasie Iordache stăruie pe larg la acțiunile care l-au făcut pe Ionel Brătianu să ajungă în fruntea partidului din care făcea parte și la evenimentele din timpul răscoalei țărănești din 1907.

Pregătirea accederii la conducerea Partidului Național Liberal a lui Ion I. C. Brătianu se dovedise o întreprindere politică de durată, îndelung chibzuită, pentru a înlătura obstacole numeroase, unele dificil de depășit. La o astfel de întreprindere, Ion I. C. Brătianu a participat activ, implicându-se în opera, și ea dificilă, a reînnoirii rândurilor partidului și revigorării doctrinei, care să mențină și să propulseze pe primul loc forța politică făurită cu atâta stăruință de ilustrul său părinte ... Dovedind abilitate, tact politic și multă deferință față de moderatul liberal D. A. Sturdza, Ion I. C. Brătianu a știut să acționeze și a reușit să iasă învingător dintr-o competiție cu corifeii liberali de mare prestigiu, dacă n-ar fi de luat în considerație decât pe Vasile Lascăr, Emil Constantinescu, C. Stoicescu, Spiru Haret (p. 117-118).

Trecând la cel de-al III-lea capitol, „Preluarea conducerii Partidului Național Liberal”, autorul analizează obiectiv, reevaluarea operei de guvernare liberală, problema românilor din monarhia austro-ungară, relațiile externe, rezultatele rodnice ale noii guvernări liberale, disputele cu opoziția, în special cu Nicolae Iorga, perioada războaielor balcanice, realismul politic al lui Ionel Brătianu.

Prezentând programul liberal de reforme într-un capitol întreg (cap. IV), autorul relevă participările șefului P.N.L. la diverse întruniri liberale în București și în țară pentru a explica programul de reforme, care nu constituia o întreprindere filantropică, un act de mărinimie, ci una națională (p. 176).

Sublinierea autorului, că în retrospectiva evenimentelor istorice, rolul lui Ion I. C. Brătianu apare în deplinătatea coordonatelor sale majore, definitorii pentru un mare om politic și de stat, care și-a înțeles menirea istorică de promotor al idealului național al unității statale, prin efectuarea prealabilă a unor reforme cu caracter social și politic, care să atenueze discrepanțele existente, înainte de întregire printr-o operă de armonizare și solidarizare națională în vechiul Regat, axa în jurul căreia gravitau interesele de unitate ale tuturor românilor, este mai mult decât elocventă. Un alt capitol (V) este consacrat politicii externe românești până la izbucnirea primului război mondial.

Este meritul indiscutabil al lui Ion I. C. Brătianu că în anii neutralității nu a dus țara într-un război de dragul războiului, cum l-au acuzat unii, de expectativă, să vadă de partea cui înclină victoria, ci numai atunci când va avea promisiuni certe din partea aliaților (Antantei) de sprijin moral și material consemnate într-un tratat.

Ion I. C. Brătianu își asumase în anii neutralității una dintre cele mai mari răspunderi din câte cunoscuse istoria românilor. El nu se putea aventura într-un război, căci armata se afla lipsită de pregătire. Armata română nu putea face față unei campanii militare de lungă durată.

Cartea lui Anastasie Iordache are și meritul esențial că prezentarea evenimentelor și personalitatea marelui om politic o face gradual, dând să-i spunem „Cezarului ce-i este al Cezarului”, adică pregătirii politice diplomatice și militare a intrării în primul război mondial, participarea în războiul propriu-zis, de întregire a neamului, împlinirii și consacrării Marii Uniri din 1918, consacrării ei juridice la Conferința de pace de la Paris, unde Ionel Brătianu a fost un fel de *factotum* (vezi cap. VI–IX). Spațiul nu ne permite să insistăm, de fapt pe cea mai consistentă parte a activității „Sfinxului”.

Spre deosebire de alți oameni politici ai vremii, Ionel Brătianu nu și-a permis să facă „o politică de sentiment”. În retrospectiva evenimentelor, conduita lui Ion I. C. Brătianu, poate părea excesivă, dar nu trebuie omis nici un moment că el acționa în condițiile izbucnirii primului război mondial, când o neutralitate era greu de menținut între două mari grupări de forțe, cu una având un tratat de alianță secret, cu alta fiind în tratative secrete pentru încheierea unor convenții care să permită intrarea în război.

După război și Conferința de pace, Ion I. C. Brătianu se confesa într-un cerc de prieteni: „Când mă urc sus, pe dealul de la Florica, zăresc jos în vale șoseaua ca o panglică albă și netedă. Numai când umblu pe ea, piciorul se împiedică de bulgări, alunecă în fâgașuri, se înfundă în noroi. Așa e și cu evenimentele războiului. Din înălțimea succesului, toate amărăciunile, toate meschinăriile politice, toată lupta mărunță pe care am dus-o îmi apar aproape șterse, chiar fac eforturi să le uit cu totul. Ce importanță mai au astăzi toate aceste detalii când opera întreagă e desăvârșită, când ea ne copleșește cu dimensiunile ei și ne încântă cu armonia liniilor ei”.

Este în această comparație sinteza sufletului unui mare creator politic, pe care cartea lui Anastasie Iordache o relevă cu prisosință.

Stelian Popescu

MARIUS OPREA, *Plimbare pe ulița tipografiei*, Edit. Fundației Culturale Române, București, 1996, 216p.

Ultima parte a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea reprezintă o perioadă decisivă în extinderea culturii scrise în Țara Românească. Reconstituirea universului producției de carte, mergând de la fabricarea hârtiei până la desfacerea cărților tipărite, constituie obiectul investigației lui Marius Oprea. Lucrarea sa este structurată în trei părți, compusă fiecare din mai multe capitole. Prima parte, intitulată *Înainte de cărți*, este axată îndeosebi pe problema producerii hârtiei, autorul reconstituind atât procedeele tehnice folosite, cât și avatarurile manufacturilor care au funcționat – mai mult sau mai puțin – în această perioadă. Tot în această parte, capitole separate sunt dedicate comerțului cu hârtie și diferitelor materii prime care intrau în tipografie. Partea a doua, *Nașterea cărții*, tratează atât procesul tipografic propriu-zis, cât și aspecte din viața tipografilor. În fine, dar nu în cele din urmă, în partea a treia, intitulată *Viața cărții*, sunt reliefate aspecte legate de legatul cărților și de comerțul cu carte, precum și atitudinile domniei și ale metropoliei în raport cu circulația cărților tipărite, îndeosebi restricțiile introduse de acestea din

motive ideologice și/sau economice. Un glosar cu termeni de epocă, 31 de ilustrații și un rezumat în limba engleză completează în mod fericit această carte, al cărei aspect este înnobit și de utilizarea unor litere ornate și vigniete selectate de autor din *Viețile Sfinților* tipărite la Neamț în 1813.

Dincolo însă de aceste aspecte estetice, cartea lui Marius Oprea conține o sumedenie de informații deosebit de interesante, multe dintre ele culese de autor din arhive, îndeosebi din documentele mitropoliei Țării Românești. Acest fapt este cu atât mai remarcabil cu cât cercetările de arhivă au fost realizate de autor în calitate de student în anii 1986-1988, această carte fiind de fapt lucrarea sa de diplomă elaborată în acei ani. Pe de altă parte, neîmprobărea documentației și analizei după acea dată este sursa unor regretabile scăderi ale acestei cărți. Astfel, atunci când se discută despre rolul cărților în raport cu celelalte forme de depozitare a creațiilor culturale, precum și structura producției tipografice, informația folosită de Marius Oprea rămâne la nivelul cărții din 1968 a lui Mircea Tomescu, neintegrând rezultatele cercetărilor absolut fundamentale ale lui Daniel Barbu, care, înainte de a fi fost strânse în volumul *Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea* (București, 1996), au fost publicate în mai multe studii încă în anii 1988-1989. Absența aproape completă a preocupărilor de analiză comparată - explicabilă poate în orizontul anilor 1980, dar cu atât mai supărătoare în 1996 - împiedică pe autor să situeze în contextul epocii sau în cel al lumii diversele informații concrete pe care le oferă despre procedeele tehnologice folosite sau despre viața de zi cu zi a diverselor categorii de meșteri implicați în producția de carte. Dacă însă renunțăm a cere acestei cărți mai mult decât și-a propus, atunci ea rămâne utilă atât prin informațiile referitoare la producția propriu-zisă de carte tipărită, cât și prin crâmpiele de viață cotidiană din mediul meșteșugăresc muntean din preajma anului 1800.

Bogdan Murgescu

ANGHEL POPA, *Renășterea armatei pământene în Moldova, 1829-1859*, Câmpulung Moldovenesc, 1995, 140 p.+ il.

Cercetarea în arhive și materializarea ei în studii publicate tinde să devină în ultimul timp o raritate. Iată de ce teza de doctorat din 1982 a prof. Anghel Popa, adusă la zi și oferită tiparului, constituie o împlinire a istoriografiei noastre.

Subiect special, regăsit obsesiv în toate documentele programatice ale reprezentanților spiritului public românesc, armata a constituit totdeauna un barometru al situației de independență ori de subordonare a Țărilor Române. Anihilată în vremea domnilor fanarioți, ea a renăscut în al treilea deceniu al secolului trecut, grație intervenției rusești. Este vorba de aplicarea prevederilor Regulamentului Organic ce îngăduiau Principatelor Române să aibă un număr restrâns de trupe pentru serviciul de carantină, paza frontierelor, păstrarea ordinii în interior. Pentru Moldova, numărul celor aflați sub arme era preconizat la 1 500-2 000 de persoane. Cele două batalioane de infanterie și două escadroane de cavalerie însemnau foarte puțin, dar începutul fusese făcut. Se crea un corp organizat, instruit, beneficiind de anumite scutiri și privilegii. Într-un cuvânt, în lumea lăncedă care zăcuse în torpoare orientală, se forma un corp elitist. Autorul reconstituie cu migală elementele care au dus la închegarea miliției Moldovei, de la scutirile de impozit acordate familiilor care-și trimiteau un membru în armată până la modelul uniformelor (copiate, vai! după cele rusești). Gestul hatmanului Constantin Palade de a-și rade barba și a schimba anteriorul pe veston și pantaloni are, desigur, valoare simbolică.

Organizarea propriu-zisă a armatei Moldovei se produce de fapt o dată cu intrarea în vigoare a Regulamentului Organic. Atunci se fixează cadrul juridic de funcționare, ca și de inserție a acestei

instituții în societatea moldoveană. De aceea, era mai potrivit a vorbi de „armată pământeană” începând cu anul 1832.

Menită să asigure doar paza hotelurilor și liniștea internă, păstrând structura de clasă a societății civile și pusă sub obroc autorităților rusești, miliția Moldovei a ajuns curând un corp din care, paradoxal, s-a recrutat majoritatea revoluționarilor de la 1848. Autorul prezintă pe larg regulamentele militare (traduse din rusește), sistemul din instrucție, care urmărea deopotrivă formarea individului ca oșten și înzestrarea lui cu un bagaj de cunoștințe generale, ca și dificultățile bănești de tot felul în statomnicirea acestei instituții. Lipsa cazarmilor a făcut ca multă vreme în epoca regulamentară să se folosească „cvarțiruirea” la locuitori. Este interesant de constatat că societatea moldovenească n-a întâmpinat noua formațiune cu entuziasm unanim. Vechile bulucbășii, plăieșii, căpităniile, slujitorii – care constituiseră odinioară sistemul de pază și ordine al țării – au continuat să subziste a o împotrivire la noua autorităților locale. Și totuși, în cruda rezistenței unora, a lipsei fondurilor, a supravegherii bănuitoare a rușilor, la urcarea pe tron a lui Mihai Sturdza Moldova avea o armată (un batalion de infanterie și un escadron de cavalerie) dotată cu steguri. Rusia îngăduia existența acestei instituții în limite foarte stricte; cu toate insistențele lui Vodă, Petersburgul n-a admis, până în 1849, ca Moldova să aibă mai mult de un tun (staționat la Galați). Să amintim totuși că poliția fluvială a putut fi dotată în acest timp cu vase înarmate („Emma” în 1843, cu cinci tunuri aduse de la Torino „Galați” și „Ștefan cel Mare”, construite la Galați, fiecare cu câte un tun).

În sistem militarizat trebuie considerate a fi fost organizate și companiile de pompieri (puse sub comanda Agiei) și cele de slujitori.

Cercetarea unui bogat material, atât edit, cât și inedit permite autorului o prezentare de amănunt a formațiunilor militare și de tip militar din Moldova: instrucție, echipament, disciplină (între altele, degradarea pentru duelare), cantonamente estivale, inspecții, școlile pentru iuncheri, trimiterea la studii în străinătate, funcționarea serviciului sanitar condus de dr. Cihac.

Revoluția de la 1848 și ocupațiile militare care i-au urmat dezorganizează armata Moldovei. Abia în domnia lui Grigore Ghica se reface infanteria (două batalioane), cavaleria (două escadroane), transformate apoi într-un divizion de lăncieri. Tot acum se constituie și prima baterie de artilerie, cu cinci tunuri dăruite de sultan. Recrutarea se face cu arcanul, iar pentru completarea efectivelor miliției sunt folosiți slujitorii transformați în jandarmi. Din nenorocire, izbucnirea războiului Crimeii și ocupația militară subsecventă au dus la o nouă anihilare a armatei moldovenești. Să amintim că în momentul retragerii, trupele rusești au capturat și puținul armament și echipament al moldovenilor. Austriei, care le-au succedat în ocuparea Principatelor, au încercat, fără succes, o organizare de tip german a armatei. La încheierea păcii, în 1856, Principatele Române dobândeau un nou statut în Europa, angajându-se pe drumul ireversibil al unirii. Noua formulă politică se plămădea cu alte elemente, între care forțele armate, armata națională, aveau să joace un rol de prim ordin.

Scrisă cu sârg, întemeiată pe un amplu material documentar, parțial inedit, monografia profesorului Anghel Popa rămâne o lucrare de referință pentru istoria militară a Moldovei între Tratatul de la Adrianople și prelua Unirii Principatelor.

Georgeta Penelea Filitti

AVRAM ROSEN, *Participarea evreilor la dezvoltarea industrială a Bucureștiului (din a doua jumătate a sec. XIX până în anul 1938)*. Edit. Hasefer, București, 1995, 192 p.

În cuvântul său înainte, acad. prof. dr. Nicolae Cajal caracterizează astfel volumul: „Îndelungata experiență de muncă a acestei etnii pe teritoriul capitalei este interpretată obiectiv și corect. Cartea este – din punctul nostru de vedere – o contribuție importantă și la cunoașterea unei

bune conviețuiri care a fost numai sporadic și în vremuri de criză tulburată brutal de elemente extremiste” (p. 9).

Numind lucrarea „o premieră”, dr. Gheorghe Zaman, directorul Institutului de Economie Națională a Academiei Române, consideră, în prefața ce o semnează, că nu poate fi asimilat capitalului străin capitalul evreilor din România și conchide că se desprind următoarele concluzii din ideile și materialul conținute în volum: 1. Ne aflăm în fața unei cercetări ample de istorie economică ce abordează documentar și realist, pentru prima oară în mod sintetic, subiectul contribuției evreilor din București la dezvoltarea industrială; 2. Evreii au găsit în București un mediu prielnic pentru a-și aduce contribuția la dezvoltarea economiei și industriei; 3. Lucrarea subliniază buna conlucrare între etnii în atelierele meșteșugărești și în întreprinderi; 4. Evreii au activat în cele mai diferite meserii, sectoare și profesii industriale (potrivit recensământului populației din 1930, în București, din totalul populației evreiești ocupate, industriei îi reveneau 29%, comerțului 33,1%, creditului, reprezentanțelor și agențiilor de comerț 10,8%).

În considerațiile introductive semnate de autor ne sunt prezentate și unele date statistice (în preajma celui de-al doilea război mondial în România existau 850 000 de evrei, din care în București peste 100 000), care constituie coordonatele generale pe baza cărora sunt desfășurate în continuare analizele autorului.

Urmează cele 5 capitole ale lucrării, intitulate: „Evreii în economia Bucureștiului în preajma anilor '50 ai secolului al XIX-lea”; „Participarea evreilor bucureșteni la dezvoltarea industriei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anul 1918”; „Participarea evreilor la dezvoltarea și modernizarea industriei capitalei în perioada interbelică”; „În loc de concluzii”; „Anexe”.

Restul volumului, aproape o jumătate din paginile sale, cuprinde un bogat aparat documentar (sumarul este plasat la începutul volumului, existând și traducerea în engleză a sumarului și înaintea sumarului în limba română se face mențiunea că volumul a fost publicat cu sprijinul Guvernului României – Consiliul pentru Minoritățile Naționale, a Fundației Memoriale pentru Cultura Iudaică din New York și a Centrului Goldstein-Goren pentru studiul istoriei evreilor din România – Universitatea din Tel Aviv). Acest material documentar se află atât în textul primelor 4 capitole (îndeosebi sub forma a 18 tabele), dar este cuprins în special în cadrul cap. V, dedicat în exclusivitate anexelor (în număr de 19, din care am menționa: tabele statistice, considerații privind legislația meseriașilor, un extras din Jurnalul Consiliului de Miniștri din 27 iunie 1913 privind unele scutiri de vamă și impozite acordate unei fabrici chimice din București, un act de constituire a unei societăți anonime). După anexe aflăm o bibliografie selectivă, indicele de persoane, indicele de firme, lista tabelelor (aflate în cuprinsul capitolului II– IV și care sunt invocate de autor pentru sprijinirea ideilor și tezelor sale), lista anexelor.

Remarcăm calitatea bună a hârtiei, caracterul sugestiv al copertelor și în special lipsa erorilor de tipar (atât de frecvente în tipăriturile ce apar acum).

Lucrarea este desigur utilă specialiștilor, dar credem că ea constituie în același timp pentru cititorul comun realizarea unei imagini pozitive cu privire la contribuția evreilor la dezvoltarea industrială a primului oraș al României. Caracterul precumpănitor al lucrării este cel statistic, iar acolo unde autorul nu a avut la dispoziție surse sau date statistice sintetice, a recurs la folosirea de criterii proprii pentru a realiza totuși diferite tabele cu caracter statistic (de ex. p. 109).

Câteva remarci: 1. Sumarul nu menționează și existența celor două liste de la finele volumului (lista tabelelor și a anexelor), ceea ce constituie o omisiune evidentă; 2. Așa cum sumarul a fost tradus în engleză, considerăm că ar fi fost util ca rezumatul intitulat „În loc de concluzii” să fi fost și acesta tradus într-o limbă de circulație (este vorba de doar 4 p.), ca și cititorul străin să fi putut avea la dispoziție o imagine de ansamblu a structurii și tematicii și a ideilor de bază ale autorului; 3. Deși autorul a intenționat să limiteze obiectul analizelor la activitatea industrială (meserii și industrii), acest lucru nu a putut – și nu putea – fi limitat în sensul titlului volumului (și

evident nici numai la activitatea industrială (din capitală); astfel, la p. 82 și urm. se fac referiri la o serie de întreprinderi industriale a căror activitate productivă (principală sau chiar unică) era în provincie; în anexa 15 sunt cuprinse și date referitoare exclusiv la activitatea comercială (s-ar justifica prin faptul că se discută comparativ cifrele referitoare la evreii ocupați în diferite ramuri de activitate și atunci trebuiau luate în considerare – pentru comparație și cifrele privind pe cei ocupați în comerț); referirile și la activitatea bancară (legată fără discuție de cea industrială), de exemplu la p. 79 (Banca Marmorosch-Blank et Co. în același sens indicele de firme, p. 182) ca și referirile la „alte servicii” (p. 120) ni se par firești față cu faptul că dezvoltarea industrială depinde de finanțarea bancară, iar dezvoltarea serviciilor este strâns legată de cea industrială. Deci, o delimitare strictă numai la „dezvoltarea industrială” nu se putea face.

Suntem convinși că, în legătură cu subiectul tratat, lucrarea va deveni de referință pentru viitorii cercetători.

Betinio Diamant

ANGELO TAMBORRA, *Iosef Václav Frič e l'Italia*, Roma, 1993, 227 p.

Renumit specialist al legăturilor dintre Italia și spațiul Europei centro-orientale în perioada risorgimentală, Angelo Tamborra surprinde în lucrarea de față personalitatea mai puțin cunoscută a revoluționarului ceh Iosef Václav Frič, pretext pentru o strălucită analiză a relațiilor și percepției reciproce dintre lumea slavă și cea peninsulară.

Lucrarea cuprinde șase capitole și se încheie cu prezentarea manuscrisului inedit al lui Václav Frič *Schizzi dell'Italia*.

Anii de formare intelectuală petrecuți în capitala Franței, legăturile lui Frič cu cercurile revoluționare poloneze unde se distingeau Cyprien Robert, Adam Mickiewicz, Henryk Dembinsky, alcătuiesc substanța primului capitol.

Capitolul secund (*La Crisi del 1848 – 1849 e il Congresso slavo di Praga*) este închinat disputei liderilor politici ai naționalităților slave cu privire la locul și rolul acestora în cadrul Imperiului Habsburgic. Momentul culminant al confruntării îl reprezintă Congresul de la Praga din 2–12 iunie 1848 unde František Palacký lansează ideea unei Austrie transformată într-o federație de națiuni libere și egale iar Mihail Bakunin susține existența unui stat slav federal desprins de imperiu.

Exilul revoluționarului ceh în Londra, Paris și Geneva, implicarea sa în planurile mazziniene și colaborarea cu Giuseppe Garibaldi alcătuiesc substanța capitolelor III – *L'Esilio: Londra, Parigi, Geneva (1859–1864)* și IV – *L'Esilio: Do torino e Caprera*.

În ultima parte a activității sale politice Iosef Václav Frič simpatizează cu cercurile anarhiste, poziție surprinsă în capitolul *Lotta su più, fronti e approche all'Anarchismo*.

Raluca Tomi

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări o gin de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO -DACICA
DACIA –REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
ARHIVA GENEALOGICĂ
EUROPA
HISTORIA URBANA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostaticii în relațiile daco-romane.
Conquista și reconquista peruană.
Țările Române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Vama medievală de la Bran.
Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.
Problema aprovizionării Constantinopolului la sfârșitul secolului al XVI-lea.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715 – 1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806 – 1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Starea de spirit a țărănimii în 1948.
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
România și comerțul cu statele din sud-estul Europei (1900 – 1914).
Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
Cooperația românească interbelică între deziderat și realitate.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Mircea Eliade – Diplomat.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927 – 1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
Bucovina și nordul Basarabiei (1940 – 1944).
O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941 – 1944).
Toponimie și demografie istorică.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000